

7. RÉSZ

ALAPFOGALMAK ÉS MEGKÖZELÍTÉSEK*

(GÁBOR KÁLMÁN)

* Az alapfogalmak és megközelítések az elmúlt évtized ifjúságszociológiai tanításához készített széljegyzetek összesítése. Ezen jegyzetek elkészítésében igen nagy segítségemre volt Dudik Annamária Éva és Mátay Melinda. (Gábor Kálmán)

ADOLESZCENCIA

Az a szakasza a gyermekkor és felnőttkor közötti életútnak, amely a felnőttkori szexualitás kezdete és teljes felnőtt státusz elérése, illetve a családtól vagy annak orientációjától való végső leszakadás között húzódik.

A korai társadalmakban a gyermekkortól a felnőttkorba vezető életszakaszt gyakran kísérik életszakaszritusok, vagy az ifjúkori sajátosságok (age sets) biztosítása különösen a fiúknál, ritkábban a lányoknál. A modern társadalmakban a fiatalok elkülönülése az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre, megerősítve a mass médiák által, amely különös jelentőséget ad az adolezcencia fontosságának. Ezekben a társadalmakban – szemben a tradicionális társadalmakkal – az ifjú felnőttnek saját magának kell megválasztania karrierjét, szexuális partnerét és életstílusát is. Így az adolezcencia, az iskolai vizsgák és a munkába állás ideje az az életszakasz, amely összekapcsolódik az individuális tapasztalattal a szexuális élettől a szabadidő-tevékenységig. Ez lehet a kapott értékek megkérdőjelezésének és a szülői mintákkal szembeni lázadásnak ideje is (lásd: generációk). A függetlenség megtalálása az én-identitás hangsúlyozott értelmezése és az én-elbizonytalanodás pszichológiai válsághoz és pszichikai zavarokhoz vezethet. (Lásd: ifjúsági munkanélküliség.)

(*Irodalom: Dictionary of Sociology* (1991) Eds. David Jary and Julia Jary, HarperCollinsPublishers 706.)

ANÓMIA

Az anómia fogalmát Émile Durkheim vezette be a szociológiába devianciaelméletében. Lényege, hogy amikor a modern társadalmakban a hagyományos normák és szabályok úgy lazulnak föl, hogy helyettük újak nem képződnek, és a társadalmi élet egy adott területén a szabályok nem világos volta miatt a társadalmi normák elvesztik befolyásukat az egyének viselkedésére, akkor az anómia jelenségével találkozunk, amely több deviáns viselkedésformára (pl. az öngyilkosságra) való hajlam háttérében álló társadalmi tényezők egyike lehet. Robert K. Merton az elfogadott normák és a társadalmi valóság közötti konfliktussal magyarázza az anómia jelenségét, mikor is azok nincsenek szinkronban egymással. A társadalmilag elfogadott értékek és a megvalósulásukra rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága közötti konfliktusokat az egyének különbözőképpen oldják meg, és ennek során vagy figyelembe veszik a társadalmi szabályokat és normákat (mint pl. a konformisták), vagy megkerülik, elutasítják (mint pl. a lázadók) azokat. A. Cohen a konformitás és a deviancia összefüggése kapcsán mutat rá, hogy a társadalomban az érvényesülés lehetőségeinek hiánya határozza meg azt, hogy ki válassza a bűnöző életformát és ki nem. (→ ifjúkori bűnözés, → deviancia).

(*Irodalom: Durkheim, É.: Öngyilkosság. Bp., 1982.; Merton, R. K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Bp., 1980.*)

DEVIANCIA

A deviancia fogalma olyan cselekvésformákat, viselkedés-, attitűd- és értékkeszleteket jelöl, amelyek a közmegegyezésből eredő társadalmi vagy törvényes normák, norma-rendszerek és értékek be nem tartására vonatkoznak személyek vagy csoportok esetében. Az emberek társas életét irányító normáktól és szabályoktól való eltérésnek (deviate) épp annyi típusa van, amennyi társadalmi norma és érték létezik. Ezek pedig igen eltérőek lehetnek akár kultúránként (pl. ha a nyugati vagy a keleti társadalmakat hasonlítjuk össze), akár egy adott társadalmon belül is (pl. a szubkultúrák esetében). Éppen ezért a deviancia megítélése is igen relatív: mindig az adott társadalomtól, kultúrától, makro- vagy mikrocsoporttól függ e jelenség köre és terjedelme. Az adott normák és értékek megőrzését (konform mintakövetését) minden társadalom pozitív (jutalmazó) és negatív (büntető), formális és informális szankciókkal is igyekszik elősegíteni. A modern társadalmakban pl. a formális szankciók fő típusai a bíróságok és börtönök által megtestesített büntetési rendszerekhez kapcsolódnak → ifjúkori bűnözés. Ebben a kontextusban a deviancia megjelenése és értelmezése több összetevőtől is függ egyidejűleg: függ az adott társadalom norma- és értékrendszerétől, az attól való eltérés határkezelésének mértékétől és annak formáitól, magától a deviáns aktustól, illetve mind az eltérő normákat és értékeket követő személyek vagy csoportok, mind ezek környezetének részéről magának az aktusnak devianciaként való elismerésétől. Szélsőséges esetben a deviáns viselkedés a devianciával való azonosuláshoz, deviáns karrierhez is vezethet. Nálunk a hétköznapi nyelvhasználatban deviáns viselkedésformák alatt általában az alkoholizmust, a drogfogyasztást, az öngyilkosságot, a bűnözést, stb. értik. Több elmélet az anómia és a bűnözés összefüggésében tárgyalja a deviancia jelenségét (Durkheim, É., Merton, R. K., Cohen, A.). Az úgynevezett címkézésemélet szerint a különböző devianciafajták elkülönítésére szolgáló címkék valójában a társadalom hatalmi szerkezetét fejezik ki.

(Irodalom: Andorka R. – Buda B. – Cseh – Szombathy L.: *A deviáns viselkedés szociológiája*. Bp., 1974.; Gönczöl K. – Kerecsi K.: *A deviancia szociológiája*. Bp., 1993.; Foucault, M.: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Bp., 1990.; Durkheim, É.: *A szociológia módszertani szabályai*. Bp., 1978)

AZ IFJÚSÁG SEBEZHETŐSÉGE

A kockázati társadalom kiépülésével összefüggésben vetődik fel a fiatalok sebezhetősége az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben. A sebezhetőség meghatározása: „súlyosan korlátozott lehetőség a biztos munkára, társadalmi, gazdasági előmenetelre, illetve a személyes elégedettség vonatkozásában” (Furlong – Stalder – Azzopardy 2003).

A fiatalok sebezhetőségét a társadalmi integráció közvetítőinek válságán, a szocializáció új eszközein és az individualizmus új formájának kialakulásán keresztül kell megvizsgálnunk.

A szocializáció klasszikus szociológiában (Durkheimtől Bourdieu-ig) definiált hagyományos eszközeit – ma már úgy tűnik – újra kell értékelni: a hagyományos modell szerint a fiatalok a rendszer normáinak és értékeinek internalizációján és a társadalmi szabályok asszimilációján keresztül szocializálódnak. Dubet szerint ma az egyén különféle lehetséges utakkal szembesül: az integrációs út során egy csoport tagja lesz; a stratégiai út során versenyre kel másokkal; a szubjektivistá út pedig elérhetővé teszi az én eltávolítását a kultúrán keresztül. Ezek egyszerre nem adoptálhatók, és az egyének saját társadalmi tapasztalatai fényében kell őket kezelnie. Ez az egész társadalmi szerkezetet aláássa, de különösen a fiatalokat érinti (Franciaországi Jelentés, 1999).

Annak eredményeképpen, hogy a normatív keret széttöredezik, a társadalmi intézmények – mint a család, az egyház, az iskolák és a szakszervezetek – átalakulnak vagy gyengülnek, illetve eltűnnek a kollektív rítusok, amelyek régebben kijelölték a fiatalok útját a társadalomba. Ma minden ember magára maradt, mindenki magának kaparja ki a gesztenyét. Gaulejac szerint az osztályharcot felváltotta a pozíció(k)ért folytatott harc. Az egyén felelős sikereiért és kudarcaiért. Ezért lett mára kulcsszóvá az „új individualizmus” főleg a kutatásban (Ehrenberg, Michaud, Gaulejac, Gauchet, Castel és mások), sőt, egyesek addig merészkednek, hogy már egy minden korcsoportra ható antropológiai változásról beszélnek. Ezért is merül föl egyre többször az identitás témaköre. Valójában jogosan szólhatnánk a multiidentitásról, az identitás fragmentálódásáról, egy olyan jelenségről, amely a „felismerés” lármás követelésében tükröződik.

(Irodalom: Andy Furlong – Barbara Stalder – Andrea Azzopardi 2003)

ÉVJÁRAT, KOROSZTÁLY, NEMZEDÉK ÉS GENERÁCIÓ

A társadalmi csoportok szerveződhetnek életkor alapján. A korai társadalmakban a kor szerinti (age sets) szerveződés döntő fontosságú a társadalmi szerveződésben, de a különféle korcsoportok jelentősek minden társadalomban (például a modern Angliában az öt év alattiak vagy a hatvanöt éven felüliek). (Dictionary of Sociology 1991)

A korosztályoknak társadalmi dimenziója is van, kevésbé fontos az idő múlása, mint a folyamathoz kapcsolódó tartalmak. Különböző kulturális értékek és társadalmi elvárások nem és korcsoport szerint, következésképpen a korosodás személyi tapasztalatai társadalmilag strukturált változatokat mutatnak.

Eisenstadt (*Generation to Generation*, 1964) tanulmányozta a korosztályok politikai szerepét, és úgy érvelt, hogy a kor szerinti rétegződés fontos stabilizáló erő a társadalmakban:

- a) A társadalmi struktúrában két értékkészlet él együtt – a családi kötelek partikularizmusa és a társadalmi munkamegosztás univerzalizmusa (itt a korosztály-cselekvés ütköző szerepet tölt be a köz- és magánszféra között, valamint szolidaritást, támogatást is ad tagjainak és orientálja azokat a munka felnőtt világa felé);
- b) Ahol a fiatalok részvételét a felnőtt társadalomban a rokonsági és származási kötelek rendszere szabályozza (itt a korosztály válik a státuszért és a hatalomért, a generációk között folytatott harc alapjává).

A demográfiában az öregedő és a fiatal társadalom terminuszt használják, mikor a népesség korösszetételét vizsgálják. Fiatal társadalom az, amelyben a fiatal korosztály (15 év alattiak) a meghatározó; mert a magas születési arányhoz alacsony várható élettartam tartozik. Korosodó társadalom az, amelyben csökkenő születési arány és a várható élettartam megnövekedése az idősebb korosztály arányának növekedését eredményezi a népességen belül. Például a népszámlálás adatai szerint az Egyesült Királyságban a 65 éven felüli férfiak és 60 éven felüli nők aránya 6,8% volt 1911-ben, 1981-ben viszont elérte 17,7%-t.

Az idős népesség növekvő aránya a népességen belül, és a korai nyugdíjasok növekvő száma az életkor társadalmi problémaként való értelmezéséhez vezet. Idősebb emberek a negatív sztereotípiák részeseivé és csökkentett társadalmi státuszúvá válnak. Még az akadémiai vitákban is olyan negatív előítéletet hordozó terminusok vetődnek fel, mint „függőségi teher” vagy „függőségi arány”, amelyek a gazdaságilag inaktív idősök és a gazdaságilag aktív fiatalok – akik munkájukkal biztosítják a szolgáltatásokat az idős generáció számára – arányát fejezik ki. Az USA-ban a korosodás politikai mozgalmak tárgyává vált. Olyan mozgalmak tűntek fel, mint például a „Szürke Párducoké”, akik az idősök polgárjogi védelmét és a kommercializálódó ifjúság által kialakított negatív sztereotípiák megszüntetését tűzték zászlajukra. Az utóbbi az évjáratok, korosztályok mozgalma veti fel a nemzedék és generáció kérdését. A nemzedék, a generáció az ugyanazon korszakban született emberek csoportja, mely különféleképpen definiálható. A korszakot egy ilyen csoport és annak gyerekei között demográfia szempontból rendszerint 30 évben jelölik meg.

NEMZEDÉK ÉS NEMZEDÉKI SZERVEZŐDÉS

A nemzedéki szerveződés alapfeltétele az eltérő helyzetértelmezések, az eltérő ideológiák, az eltérő cselekvési minták és azok megvalósításának lehetősége. Az a felfedezés nem újkeletű, hogy a hagyományos osztályszerveződést a nemzedéki szerveződést váltja fel, melynek feltétele, hogy az ifjú generációk átöröklés helyett versenyben, nem ritkán a felnőtt generációkkal való konfliktusok révén szerzik meg, alakítják ki társadalmi pozícióikat. Ebből a feltevésből kiindulva vetette fel Karl Mannheim a nemzedéki szerveződés kérdését (*Mannheim* 1969). Szerinte a társadalmi, kulturális struktúra

meghatározott rendszerében a nemzedéki csoportok elkülönülésének három szintje figyelhető meg.

Az első szint, a nemzedéki elhelyezkedés azt jelenti, hogy a fiatalok ugyanazon korcsoportban a társadalmi és történeti fejlődés során közös élményre, tapasztalatra tesznek szert. Mannheim úgy érvel, hogy éppen úgy, mint az osztályok, a nemzedékek is mindenekelőtt a közös társadalmi elhelyezkedés objektív tényei által válnak egységes csoporttá. Az osztály- vagy nemzedéki elhelyezkedés azonban nem szükségszerűen vezet személyi interakcióban kifejezésre jutó konkrét csoportokhoz, de meghatározza az egyének életésélyeit anyagiakban és hatalomban valamint érzelmi, gondolkodási/tudati cselekvési módokban, alakzatokban.

A második szint, a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása, tényleges társadalmi elhelyezkedéssé válása a hasonlóan elhelyezkedők potenciális egymásra orientálódása révén megy végbe. A hasonlóan elhelyezkedők megkísérlik értelmezni a társadalmi elhelyezkedésben kijelölt helyüket, és megpróbálnak kialakítani olyan eszméket és cselekvési formákat, amelyek közös életcél, életutat tesznek lehetővé.

A harmadik szint a nemzedéki elhelyezkedés aktualizálódása során kialakuló nemzedéki egység. A nemzedéki egység azon egyének csoportja, akik – a társadalmi, a kulturális fejlődést figyelembe véve – közös helyzetértelmezést, közös attitűdöket és cselekvési formákat alakítanak ki.

A nemzedéki szerveződés és nemzedékváltás kérdése szorosan összefügg a szocializmus országoként eltérő, de lényegében minden volt szocialista országban megragadható kettős társadalmi szerkezettel. Kemény István hangsúlyozta, hogy a hatalom a magyarázó ereje e társadalomszerkezetnek. „... a pártközpont által diktált monolitikus hatalommegosztás az egyik (és 1963-ban a fontosabbik) kiindulópont. Mint egy későbbi tanulmányomban írtam, állami tulajdonban volt a földek, az energiaforrások, a városi telkek és a termelőeszközök javarésze; az állam rendelkezett az ország munkaerőivel; az állam szabta meg a munka díjazását is. Az állami tulajdon fölött a politikai bizottság rendelkezett; a gazdasági uralmon kívül kezében volt a politikai, a katonai, a kulturális és az információs hatalom is. Ugyanakkor úgy véltem – és úgy vélem most is –, hogy a Rákosi-terrornak és a Kádár-rezsim megtorlási időszakának (1957-1963) nem sikerült a korábbi társadalmi szerkezetet felszámolnia. Két építményt, két szerkezetet láttam magam előtt: az egyik az utánpótlással született kommunista szerkezet volt, a másik az évszázadok alatt kialakult bonyolultabb és szövevényesebb szerkezet.” (Kemény, 1994).

Szelényi Konráddal írt könyve a hetvenes évek elején arra hívta fel a figyelmet, hogy a szocialista hatalmi elit úgy alakult át, hogy a káder réteg mellett megjelent egy iskolázottabb technokrata réteg. A hatvanas évek végéig dinamikusan növekvő iskolázottság eljut addig a szintig, hogy a politikai rend mellett a szakértelmiség egyre fontosabb szerepet játszik: létrejön a szocializmus technokráciája (Szelényi – Konrád 1989). A szocialista elit ez irányú átalakulása a nemzedéki szerveződés és a nemzedékváltás első figyelemre méltó mozzanata, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy

a hatvanas évek végétől a humán értelmiség csoportja ebben a hatalmi törekvésben vesztes lett. A nyolcvanas évekre azonban – az elitbe való emelkedés csatornájaként – a marginalizálódott – mindenekelőtt humán – értelmiségi többnyire underground fórumai szintén megjelennek (Csizmadia 1995). Ezek a keretek azonban igen korlátozottak: a fiatalok elitjére terjednek ki és ezen elitek konkrét csoportjai nem válhatnak az ifjúság önálló nemzedéki szerveződésének meghatározó erejévé.

Józsa Péter hetvenes évek elején végzett vizsgálatában arra mutat rá, hogy a munkásfiatalok materiális, tradicionális, konzervatív felfogásúak, a szülőkkel való konfliktusuk erőteljes fiatalkorukban, de a családalapítás után átveszik a szülői mintákat. Az értelmiségiek, az egyetemi hallgatók inkább posztmateriális értékeket követnek, individualizáltak, kevésbé konfliktusos, ugyan viszonyuk a szüleikkel fiatal korukban, de felnőtt életük során inkább fordulnak szembe a szülők értékrendjével. Ebből a vizsgálatból az is kiderült, hogy a hatvanas évek nyugati diákmozgalmaitól várt váltás a magyar fiatalok körében nem következett be. Létrejött viszont a munkásfiatalok és az értelmiségi fiatalok közötti szakadék (Józsa 1979). A nyolcvanas évek elején Hankiss vizsgálatai nyomán figyelhető meg az első fordulat, nevezetesen az, hogy az egyetemisták értékrendjében a posztmateriális értékrendhez új cselekvési minták tartoznak: alternatív mozgalmak, környezetvédelem (ez összhangban van az Inglehart-féle elmélettel). Ekkor válik először érzékelhetővé, hogy a magas kulturális háttérrel rendelkező fiatalok elmozdulása a posztmateriális értékrend felé, a közösségi, nemzedéki szerveződések irányába mutat. A nyolcvanas évek elejére a második gazdaság kiépülése is fontos szerepet játszik a nemzedéki szerveződésben és a nemzedéki váltásban. A nyolcvanas évekre a magyar fiatalok körében markánsná váló két értékorientáció: az anyagi, kispolgári és az értelmiségi, kulturális közössé válik abban, hogy eltérő úton ugyan, de elindul a hatalom-nonkomfort, ellenzéki, alternatív kultúra irányába, megindul a fiatalok nemzedéki szerveződése.

A nemzedékváltás feltételezi a fiatalok önállóvá válását és ebben meghatározó szerepet játszik a fiatalok kultúrához való viszonya. A szocializmusban ez a folyamat késleltetett, mert a magaskultúra és a mindennapi vagy fogyasztói kultúra élesen elkülönül, illetve fokozott szerepet játszik egy harmadik, ideologikus kultúra is, melynek lényege az, hogy a hatalom érdekeit közvetíti. Ebbe a szerkezetbe szól bele az, hogy a hatvanas évektől a fogyasztói kultúra erőteljesen beszívárog a mindennapi élet szintjén: a zenei irányzatokba, az öltözködésbe stb. A kérdés az, hogy milyen csatornákon át és hogyan közvetítődik a mindennapi kultúra. Az elit interjúk alapján a válaszuk az, hogy *a család kultúráközvetítő szerepében a hetvenes évektől a zinneckeri értelemben vett kispolgári kultúra (Zinnecker 1993 a), mentalitás és az ehhez kapcsolódó értékek játszották a legfontosabb szerepet (Mátay 1995).* Jürgen Zinneckernek az ifjúsági habitus osztáláyspecifikus reprodukciójára alkalmazott elméletében a közepes tékevolumenű kispolgárságra vonatkozó koncepcióját találónak tarjuk a magyar fiatalok bizonyos csoportjainak (a budapesti elit fiatalokkal készített interjúk többségének) (Mátay 1995) helyzetértelmezésekor (Zinnecker 1993).

Ugyanakkor a hatalom intézményes, legitim kulturális mintáiban is megfigyelhető egy hasonló tendencia. Mégis – paradox módon – a kispolgári jellegű kulturális minta térhódítása egyben azt jelenti, hogy a kispolgári értékek erodálják a hatalom által közvetített mintákat. A kispolgári és polgári értékek individualitása az erő, amely szétrobbantja a hatalom és a magaskultúra által közvetített kollektív mintákat. Ennek talaján kezd kialakulni a fiatalok körében egy olyan „proteszt” attitűd a középiskolában – vagy késleltetett formában az egyetemen –, amely paradox módon a magaskultúra talaján kibontakozó ellenkultúrával és alternatív törekvésekkel találkozik. A fiatalok önállósodásának és az önálló ifjúsági kultúra létrehozásának éppen az a sajátossága a nyolcvanas évek végén, hogy a fiatalok a kispolgári kultúra talaján fogadják be a más-ságot, az alternatív gondolkodást. A „proteszt” nem elsősorban politikai volt, hanem abból az elvárásból táplálkozott, hogy a főiskola és az egyetem olyan konvertálható tudást adjon át, mellyel érvényesülni lehet. Mindenekelőtt a professzionizálódás igénye merült fel. Ezt az igényt nem tudták kielégíteni az iskolai intézmények. Ez az elvárás tipikusan kispolgári, racionális elvárás volt. A kispolgári létből viszont egy egzisztenciális korlát is származott. A professzionizálódás adta lehetőségeket nagyon gyorsan kell kamatoztatni a fiatalnak a felnőtt életben. A kispolgári család tehát egy-részt ösztönzőleg hatott, másrészt korlátokat állított. Ez volt az a pont, mely alapján mind az akkori hatalom, mind a magaskultúra képviselői úgy gondolták, hogy végső soron a kispolgáriság talaján létrejött fiatalok elit csoportjai könnyen integrálhatók és befolyásolhatók. Az integráció azonban nem vagy csak részben történt meg. Az is igaz viszont, hogy ezek a fiatal csoportok kevésbé vagy csak részint tudtak átfogóbb ifjúsági ideológiával és karriertörekvésekkel megjelenni. E törésvonal mentén kezd elszigetelődni az elitkultúra és ezzel együtt az alternatív kultúra. A kilencvenes évekre azok a csoportok, akik végigjárták a „proteszt” cselekvésútjait, önálló arculattal jelennek meg a társadalmi térben.

A kilencvenes években felgyorsult a fiatalok nemzedéki szerveződése, illetve színesedtek a fiatalok kulturális és karriermintái a középiskoláktól az egyetemig. Az egyetemisták körében a fokozott individualizálódás, a fokozott önállósodás (a munkavégzés szerepének megnövekedése, a külföldi szakképzésben való résztvevők arányának megnövekedése), az ifjúkor meghosszabbításának igénye (a munkavégzés, a házasodás közvetlenül egyetem utáni fontosságának háttérbe szorulása) és a fogyasztói kulturális minták előtérbe kerülése markánsan rajzolja ki az egyetemisták vállalkozóvá, professzionális szakemberré válásának igényét (Gábor – Máty – Balog – Kántor 1994). Ugyanakkor markánsan rajzolódik ki – az egyetemisták elitjének, a szakkollégisták körében – az alternatív kulturális mintakövetés. Mindkettő mintául szolgál a középiskolás fiatalok számára is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban azt sem, hogy az egyetemisták körében nagy szerepet játszik az elbizonytalanodás és a hajdani „gazdasági biztonság” utáni vágy, amely szintén követésre talál a középiskolás fiatalok körében, különösen a válságövezetekben. A kilencvenes évektől egyre inkább teret nyer az a felfogás, hogy ifjúságról mint nemzedékről már nem igazán be-

szélhetünk, hanem inkább kormetszetekről, amelyek bizonyos technikai innovációk alapján nagyon élesen különböznek egymástól. A Sziget ifjúsága ez a posztmodern ifjúság, mely a technikai innovációk mentén élesen elkülönül a tradicionális ifjúságtól, manapság az internethasználatban, korábban a mobiltelefonnal való rendelkezésben. (Gábor – Kabai – Matiscsák 2003)

(Irodalom: Eisenstadt, S.: *From Generation to generation*, Chicago, 1956. Mannheim, K.: *A nemzedéki probléma*. In *Ifjúságszociológia* (szerk.) Huszár T. és Sükösd M. Bp. 1969, A...? generáció. Kerekasztal-beszélgetés a harmincasokról. (1987) *Ifjúsági Szemle*, 6, 3-14; Csizmadia Ervin (1987) *Az ifjúság ökológia. Vázlat a nemzedékiség régi és új alakjairól*. *Ifjúsági Szemle*, 5, 3-17, Csizmadia Ervin (1988); *A másként gondolkodás. Megjegyzések a jelenség problémátörténetéhez*. *Ifjúsági-Szemle*, 6, 8-24; Csizmadia Ervin (1988) *A viszonyt ifjúság*. *Ifjúsági Szemle*, 6, 34-43)

A FIATALOK ÉLETESEMÉNYEI, BIOGRÁFIÁJA

A fiatalok élettervezésének megváltozása a nyugat-európai fejlett társadalmakban vetődött fel a hatvanas években. A változások a következő pontokban foglalhatók össze.

1. A jóléti állam kialakulása a második világháború után: szociális szolgáltatások, az affluence a társadalom nagy többsége számára, középosztálybeli értékeket közvetítve; a hagyományos munkástársadalom felbomlásához, szétzilálódáshoz is vezetett (Jefferson and Clarke). Ugyanakkor a középosztályi ifjúsága körében hagyományos középosztálybeli értékek és normák kérdőjeleződnek meg. (Kenneth Keniston) Ez összekapcsolódik a politikai, a kulturális és a szexuális liberalizációval.
2. Különösen fontos megemlíteni az oktatási rendszerben bekövetkezett változásokat, amelyek során tömegessé vált a kötelező oktatás, illetve egyre kiterjedtebbé válik a felsőoktatás.
3. Szorosan ide kapcsolódik, hogy a nyugati társadalmakban alapvető változáson ment keresztül a gazdaság, kialakultak a posztindusztriális társadalmak, amelyekben csökkent a képzetlen munkaerő szerepe és a szakképzettség megszerzése került előtérbe.
4. A női egyenjogúság terén tett lépések, amelyek nemcsak a nők saját életükről alkotott elképzelését változtatták meg (nagyobb hangsúlyt helyezve a karrierre, és kevesebben az önfeláldozásra), hanem szükségszerűen okozott változást a férfiak nőkről alkotott felfogásában is, magával vonva a párkapcsolatokra, a házasságra, a családalapításra vonatkozó elképzeléseket is.
5. Az egyházak befolyásának csökkenése a mindennapi életben, így a valláshoz kapcsolódó normák és értékek befolyása is csökkent.

Napjainkra ezeket a változásokat a nyugat-európai fejlett társadalmakban általában három sarkalatos pont mentén ragadhatjuk meg.

- „1. A nyugat-európai országok társadalmainak gazdagsága a magas termelékenység bázisán tovább fejlődik és folytatódik a jólétnek a lakosság viszonylag széles köreire való kiterjesztése, vagy legalábbis nem szenved korlátozást. Jelszó: »az intenzív tömegfogyasztás.«
2. A szolgáltatói szektor felerősödése. Jelszó: »szolgáltatói társadalom«
3. Az a fajta munkalehetőség, amely a történelmileg kialakult intézményesült rendszerét kінálja, egyre jobban zsugorodik. Jelszava: »a munka társadalmának válsága« és a »flexibilis alulfoglalkoztatottság« rendszerének kialakulása” (Zinnecker, 1993).

A változások eredménye az ifjúságra nézve az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának egyik oka, hogy az ifjúság mint iskolai életpálya – mely korábban a gimnazisták és az egyetemisták privilégiuma volt – a fiatalok széles rétegére terjed ki. Az iskolai életpálya kiterjedése és általánossá válása együtt jár azzal, hogy a fiatalok életét egyre inkább meghatározza a szabadidő és a fogyasztói ipar, azaz létrejön a piacfüggő szabadidő-tevékenység mint a fiatalok életeseeményeinek igen fontos meghatározója. Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának másik kísérőjelensége a „flexibilis alulfoglalkoztatottság”. (A munkaerőpiac szűrke zónájában dolgoznak az egyetemisták, éppúgy, mint a tanulók, a pályakezdők vagy a munkanélküliek.). Ez az életesemények „menetrendjének” flexibilitásához vezet. (A korábbi menetrendtanulás, munka, családalapítás/együttélés összekapcsolódhat, illetve váltakozhat a tanulás és munka.) Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az ifjúsági életidő kettős mozgásával jár, egyrészt felgyorsul, például a tervszerű képzési idő egyre korábbra tevődik (például tervszerű nyelvtanulás óvodás korban, illetve az általános iskola első osztályától), másfelől lelassul, a belépés a főfoglalkozású kereső pozícióba egyre későbbre tolódik. A társadalom fejlődése abba az irányba halad, hogy a fiatalok minél korábban váljanak nagykorúvá, vállaljanak részt a fogyasztásban, de minél később találják meg helyüket a munka világában. Az ifjúság önállósodását, de élettervezését is meghatározza a gyermekkor és az ifjúkor piaci ellenőrzése. Ez összefügg azzal, hogy a fiatalok egyre nagyobb mértékben részesednek a felnőttek mindennapi élvezeteiben (például élvezeti szerek, mint az alkohol, a dohányzás, a drogok), a szolgáltatások igénybevételében (például turizmus, szabadidő, tévécsatornák, hobbitvékenységek) és egyre nagyobb biztatást kapnak önmenedzselésükre (például testápolás, táplálkozási rend, öltözködés).

A kilencvenes években ez a változás a magyar fiatalok körében is jól megragadható, amelyet erőteljesen befolyásolt az oktatási és a szabadidő intézményrendszerének megváltozása.

AZ OKTATÁSI RENDSZER MEGVÁLTOZÁSA

A kilencvenes években az oktatási rendszer szerkezetváltása következtében az iskolaválasztás életkorban egyre korábbra helyeződik, már 10, 12 éves korra (6-8 osztályos gimnáziumok), de nemcsak az iskolaválasztás életkorban egyre korábbra kerüléséről

van szó, hanem a továbbtanulók számának növekedéséről is, a továbbtanulók számának az érettségit adó középiskolákban és a felsőoktatásban való növekedéséről. A tanulók iskolai életútjának meghosszabbodása az iskolai elvárások növekedésével párosul. A nyelvtanulás az általános iskola első osztályától, a számítástechnika, a továbbtanuláshoz szükséges tantárgyak különórán való elsajátítása, a különböző tanulmányi versenyeken való egyre fiatalabb korban való részvétel, a továbbtanulást elősegítő egyetemi felkészítő programokon való részvétel nemcsak az iskolán belüli, de az iskolán kívüli terhelése¹ a kilencvenes évekre általános tendenciává válik az általános és középiskolás fiatalok körében. (A győri középiskolások csaknem fele – 49,9%-a – jár különórára, tanfolyamra.)

A SZABADIDŐ INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK MEGVÁLTOZÁSA

A tanuló fiatalok szabadidő-tevékenysége egyre inkább kikerül a családi, az iskolai és a felnőtt társadalom által fiataloknak fenntartott intézményi (művelődési, ifjúsági házak, helyi sportklubok) kereteiből, és áttevődik az iparszerű szabadidőközpontokba (aerobic, body building), szórakozók helyekre (diszkó), és kapcsolatba kerül olyan szabadidő-tevékenységek végzése, amelyek egész iparágak épülnek (hegymászás, kerékpározás, kocogás), illetve szolgáltatóiparok épülnek (lovaglás, vitorlázás). A szabadidő-tevékenységek jelentős része is szoros kapcsolatba kerül a fogyasztói szórakoztató- és járműiparral (zenehallgatás, autó-motor szerelése, autózás, motorozás).

A CSALÁDI HÁTTER MEGVÁLTOZÁSA

A nyolcvanas évektől jelentősen emelkedett a középiskolások szüleinek iskolázottsága, foglalkozási státusza és fogyasztási javakkal való ellátottsága.

A minta egészét tekintve azt kell kiemelnünk, hogy az utóbbi évtizedben – az általános trendbe illeszkedően – emelkedett a szülők iskolázottsági szintje, foglalkozási státusza. Ami a családok anyagi helyzetét illeti, gyakorlatilag nem változott tíz év alatt azon fiatalok aránya, akik az átlagosnál jobb anyagi körülmények között éltek gyermekkorukban. Ugyanakkor jelentősen növekedett azok tábora, akik gyermeküket külön nyelvvőrára, zeneőrára, illetve speciális kurzusokra járatják. Ez már önmagában azt mutatja, hogy az iskolai sikerességhez, a későbbi foglalkozási karrierhez egyre inkább szükség van az iskola falain kívül megszerezhető ismeretekre, tudásra is. Mindez akkor látszik igazán, ha a fiatalok iskolázottsági szintje szerint nézzük a különórán való

¹ A nyelvtanulásban, az egyetemre való felkészítésben még a legjobb iskolába járó fiatalok esetében sem elegendő a fokozott iskolai teljesítmény, hanem egyre szükségesebbé válik az iskolán kívüli piaci szolgáltatások egyre fiatalabb korban való igénybe vétele.

részvétel gyakoriságát. A végzettség emelkedésével meredeken nő azoknak a száma, akiknek gyermekkorukban volt valamilyen kötelező tanórán kívüli elfoglaltsága. Az egyetemi tanulók, illetve az egyetemet végzettek 60%-a nyilatkozott úgy 1995-ben, hogy 10-14 éves korában járt nyelvrára vagy egyéb szakkörre, önképző körre, az általános iskola befejezése után tovább nem tanulóknál ez az arány csak valamivel több, mint 10%. Ami a gyermekkori anyagi helyzetet illeti, minél magasabb iskolázottsági szintről van szó, annál magasabb azok aránya, akik 10-14 éves korukban az átlagnál jobb anyagi viszonyok között élnek. Az egyetemet végzettek vagy a jelenleg is ott tanulók csaknem kétharmada származik átlagosnál tehetősebb családból, ugyanez az arány a csupán általános iskolát végzettekénél még a 25%-ot sem éri el. (Bukodi 1997, 82-83)

Ez a trend különösen az egyetemen továbbtanulókra vonatkozik ugyan, de vizsgálataink azt mutatják, hogy a középiskolások egyre nagyobb hányadát járatták a szülők nyelvrára, zeneórára, speciális kurzusokra. A középiskolások szüleinek egyre nagyobb hányada rendelkezik tartós fogyasztási javakkal, a középiskolásoknak pedig mintegy harmada rendelkezik saját szobával, saját fogyasztási javakkal, zsebpénzzel és saját bankkártyával.

Azaz a középiskolások családi hátterének megváltozása összefügg az iskolai, illetve az iskolán kívüli elvárások megváltozásával, ahogyan összefügg a szabadidő intézményrendszerének megváltozásával is.

A VÁLTOZÁSOK HATÁSA: AZ ISKOLA

A kilencvenes évekre a fiatalok karrierépítéséhez szükséges tudások megszerzésének iskolán belüli és iskolán kívüli intenzifikálódása és kibővülése a tanulóktól egyre fiatalabb életkorban egyre intenzívebb és tervszerűbb időfelhasználást követel meg. A tudás megszerzésének intenzifikálódása és kibővülése viszont differenciálja a fiatalokat azokra, akik akarnak és képesek iskolai karriert csinálni, és azokra, akik nem akarnak vagy nem tudnak iskolai karriert csinálni.

A VÁLTOZÁSOK HATÁSA: A SZABADIDŐIPAR

A szabadidő-felhasználás piacivá, iparszerűvé válása viszont azt jelenti, hogy a szabadidő-felhasználás a tanuló fiatalok számára választási lehetőséget kínál, és a tanuló fiatalok mindegyik csoportjára kiterjed.

Azok számára, akik eleget tesznek az iskolai elvárásoknak az egyre intenzívebb, időben egyre korlátozottabb, hétvégére koncentráló szabadidő-felhasználás válik szükségsszerűvé.

Azok számára, akik nem akarnak vagy nem tudnak eleget tenni az iskolai elvárásoknak, sok szabadidővel rendelkeznek, sőt a szabadidős tevékenység, a szabadidő-fel-

használás válik tevékenységük központi szervezőjévé. Tanítási időben Békéscsabától Budapestig a tanuló fiatalok tucatjaival találkozunk a McDonald's-okban, a nagy bevásárlóközpontokban, vagy látunk lódörögni a buszpályaudvarok körül.

A fiatalok szabadidős irányainak másik találkozási pontja az egyre nagyobb részvétel a kulturális és művészeti eseményeken szórakozás és fogyasztás céljából (Mitev 1996, 139). A szabadidő legelterjedtebb formáit leigazza az elektronikus média passzív használata, a pénzköltés és a „monetarista totemek” – autók, ruhák stb. – birtoklása (Wydler 1996, 140). Ebben a témában lényeges rámutatni arra, hogy például a német és máltai lányok szokásos és elterjedt időtöltési formája „a bevásárlókört” (Furlong – Stalder – Azzopardi 2003, 60).

A szabadidő-tevékenységek piaci–szolgáltató–jellege átalakítja a tanuló fiatalok szabadidő-felhasználását, például a középiskolás fiataloknak mintegy tizede rendszeresen végez munkát a tanulás mellett.

A változások következménye: a fiatalok szabadidő-tevékenysége egyre inkább kikerül a család, az iskola keretei közül. Ez a folyamat a tévézéssel, a videóval kezdődött, a szabadidő-felhasználás új formáival, mint a lazítás/pihenés (diszkó, bulizás stb.) folytatódott, és vált azzá, hogy a tanuló fiatalok szabadidő-tevékenységük jelentős részét kortársaik körében végzik.

Az európai fiatalok jórészt egyetértenek az egyes szabadidős tevékenységek közti preferenciák tekintetében. Németországban, Franciaországban, Máltán, Szlovéniában és Bulgáriában a barátokkal közösen eltöltött idő, a zenehallgatás, a tévézés, a számítógépezés és az olvasás a leggyakoribb kapcsolódási formák. A sportokat is fontosnak tartják (Franciaországban például a fiúk 86%-a, a lányok 80%-a, a svájci 15-19 éveseknek pedig 53%-a tagja valamilyen sportegyesületnek) [136]. A serdülőkor során azonban a fiatalok sportolási aktivitása jelentősen alábbhagy, s a lányok általában hamarabb hátat fordítanak a sportnak, mint a fiúk (Hendry és mások). (Furlong – Stalder – Azzopardi 2003, 59.)

Az lazításban/pihenésben mint az intenzív szabadidőfelhasználás központi területén, egyre fiatalabb korban, egyre nagyobb teret kapnak a feszültségoldó technikák és a devianciák (alkohol, dohányzás, drog). A lazítás igen nagy szerepet kap az intenzív tanulást folytató tanulók körében. A szabadidő-tevékenységben igen nagy szerepet játszanak az ifjúsági kulturális minták (alternatívák, agresszív, fogyasztóiak egyaránt), amelyek a közösséghez való tartozást vagy közösséghez tartozás érzését keltik a fiatalokban. A szabadidő-felhasználás átrendeződését jól mutatja a különböző ifjúsági csoportok létrejötte. A különböző ifjúsági csoportok szerveződése viszont visszavezethető az iskola és a társadalom karrierelvárásokat teljesítő, teljesíteni képes, illetve az azokat elutasító fiatalokra. Az általános iskolai tanulók agresszivitásának, erőszakos cselekvésének növekedésének számát az egyik falusi iskolában visszavezethettük arra, hogy a nagyobb teljesítményre képes tanulókat már nagyon korán átírtatták a közeli város sokkal jobb, nagyobb iskolai karriert kínáló iskoláiba. A skinheadekkel kapcsolódó vizsgálataink azt mutatták, hogy a vezéregyeniségek azokból a

jó képességű tanulók közül, gyakran elit iskolákból kerülnek ki, akik nem akartak eleget tenni az iskolai elvárásoknak vagy elutasították az iskola, tágabb értelemben a társadalom karrierelvárásait, a többséget viszont az iskolán belül perifériára kerültek adták. A kilencvenes évek fogyasztói ipara révén pedig a kellékek kialakíthatók, megvásárolhatók a fogyasztói és politikai piacon.

A szabadidő-tevékenységek másik része viszont illeszkedik az iskola és a társadalom karrierelvárásaihoz, és mintegy beépül a fiatalok karriertörekvéseibe (intenzivizációhoz kapcsolódó szórakozási technikák, vagy a fittséget, sportos megjelenést elősegítő tevékenységek, pl. aerobics, body building, költséges sportok stb.).

A PEPSI SZIGET MINT PÉLDA

A kilencvenes években Magyarországon is felgyorsult a fiatalok önállósodása. A korai önállósodással párhuzamosan kialakult a fiatalok fogyasztási státusza, vagyis a fogyasztói javakkal való ellátottsága, azaz a korai személyi önállósodás azzal jár, hogy a fiatalok egyre korábban válnak a piac szereplőivé. A személyi önállósodás összefügg az önálló gazdálkodás kérdéskörével is, például, hogy rendelkeznek-e zsebpénzzel, illetve ténylegesen mennyi pénzzel gazdálkodnak. Ehhez kapcsolódik a fiatalok munkavégzése is, abból kiindulva, hogy a fogyasztói státuszhoz egy gazdasági önállóság is tartozik, elsősorban az, hogy a fiatalok önállóan döntenek az adott cikk megvásárlásáról.

Két dologra kell felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy a korábban ez a személyi önállósodás azoknál a fiataloknál jelentkezett, akik több kulturális tőkével rendelkeztek. A hetvenes évektől folyamatosan, de még a Pepsi Sziget kezdetén is azok a fiatalok voltak a résztvevők, akik a kulturális elithez tartoztak, illetve annak mintáit követték. Ma már ez nem igaz; a gazdasági tőke szerepe jelentősen megnőtt, mint ahogy azok a fiatalok is megjelennek a Szigeten, akik a gazdasági tőke megszerzését fontosnak tartják. Természetesen ez a kétféle típus vegytisztán nem válik szét. Ez a folyamat összefügg azzal, amit vizsgálatainkban tapasztaltunk, hogy a fiatalok életterveit, törekvéseit, aspirációit egyre inkább meghatározza, hogy piaci viszonyok között kell karriert csinálni, boldogulni, és a megszerzett kulturális tőkét gazdasági tőkére váltani.

Legegyszerűbben úgy fogalmazhatunk, hogy ma már nemcsak a kulturális tőkével mérhető a fiatalok helyzete, hanem fogyasztási tőkével is. Itt két hipotézist állíthatunk fel. A kérdés az volt: mit jelent az, hogy a fogyasztás ilyen mindenhatóvá válik a fiatalok körében. Egyáltalán: a piac megjelenése mit jelent?

Az egyik hipotézis az, hogy a kulturális tőke inflálódik, mert az emberek jó körülmények között akarnak élni, ennek elérésére koncentrálnak, illetve maga a kultúra devalválódik. A Szigettel kapcsolatos vitákban is vissza-visszatérő elem volt, hogy a Pepsi Sziget elveszíti kulturális jellegét.

A másik hipotézis szerint jó az, hogy kiépül a fiatalok fogyasztási státusza, mert így kiszélesedik a fiataloknak az a rétege, amely egyáltalán kulturális tőkéhez tud jutni.

Nem baj, ha a fiatalok a piac szereplőivé válnak, a piac által diktált értékek vezérlik őket, mert bizonyos fogyasztási státusz nélkül a kulturális javak sem érhetők el. Vagyis a Pepsi Sziget kapcsán ezt úgy lehetne lefordítani, hogy a Sziget csak akkor tudja kulturális vagy akár alternatív jellegét megtartani, ha azon fiatalok felé nyit, akik egy bizonyos fogyasztási státusszal rendelkeznek. Egy megszorítást mindenesetre kell tenni, mégpedig, hogy a vizsgálataink során azt is láttuk (Győr, Békéscsaba), hogy a fiatalok piaci szereplővé válása nem egy egyenes út az esélyek kiszélesedésére, mert a fiataloknak bizonyos csoportjai a fogyasztás révén sem jutnak olyan kulturális javakhoz, mint más csoportjai. Az derült ki – legalábbis hipotetikusan azt állíthatjuk –, hogy a személyi önállósodásnak ez a gazdasági önállósodással együtt való kibontakozása egy új vagy másik egyenlőtlenségi rendszert hoz létre.

Az életesemények másik oldala az, hogy a fiatalok munkába állása, az iskola befejezése, a családalapítás és a gyermekvállalás időben kitolódnak. Vagyis létrejön az az ellentmondás, hogy az ifjúsági életszakasz úgy hosszabbodik meg, hogy közben a fiatalok egyre korábban válnak a piac szereplőivé. Vagyis azt az illúziót oszlatták el az eredmények, hogy az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása az, hogy a fiatalok egyre több időt töltenek az iskolában, a hagyományos tanulói életformát, életvitelt fogja jelenteni. Mindez a Szigeten is nyomon követhető, hiszen mi azzal számoltunk, hogy egyre fiatalabbak fognak látogatni a Szigetre, a tapasztalat viszont nem ezt támasztja alá.

Az értékorientációk megváltozása szintén minden vizsgálatban szerepelt valamilyen módon.² Az értékorientációk alakulását mi elsősorban abból a szempontból vizsgáltuk, hogy milyen szerepet játszanak a posztmaterális értékek abból kiindulva, hogy a fiatalok életéhez egyre inkább hozzátartozik, hogy szabadabbak, önállóbbak legyenek, változatos életet éljenek, kísérletezzenek, próbálkozzanak mindenféle dologgal, és azt gondoltuk, hogy ebben a materiális értékek (anyagi javak, család stb.) épp az önállósodást korlátozó vagy kevésbé elősegítő értékrend, mert éppen a kísérletezésnek, a változtatásoknak szab határt. Ez a nemzetközi irodalomban is elég közkeletű felfogás:

² Az értékorientációknak négy típusát különítettük a fiatalok mindhárom csoportjánál. A privatizáltakat, alatta a magánszférába való visszavonulást értjük (család, békés világ, belső harmónia, családi biztonság, kiszámítható kapcsolatok). A tradicionalisták elkötelezettek a nemzet, a tradíciók és a vallás iránt. A szabadságközpontúak számára a változatos és érdekes élet, az egyéni függetlenség, a kreativitás fontos. Az anyagi javak megszerzésére törekvők, ezen értékorientáció középpontjában olyan értékek állnak, mint a hatalom, gazdagság, a vezetői, döntési pozíció. Az értékorientációkat a kutatásaink során a Jugend 92 vizsgálatból vettük át. A Jugend 92 vizsgálatban pedig Schwartz, S. H. – Bilsky által kidolgozott érték itemeket alkalmaztunk. Irodalom: Schwartz-Bilsky (1990) *Toward a theory of the universal content and structure of values*. Extensions and cross-cultural replications, *Journal of Personality and Social Psychology*. 58, 878-891, illetve Schwartz, S. H. – Sagiv, L. (1992) *Universals in content and structure of values. Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*. In Zanna, M. (ed) *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 25; Gábor Kálmán: (1993b) *Az ifjúsági kultúra és a fiatalok társadalmi orientációs mintái*. In *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái*. Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged

a dologtalan henylés hozzátartozik az ifjúsági életszakaszhoz. Azt is feltételeztük, hogy az önállósodás individualizációval jár együtt, ahol felértékelődik az egyén, a közösségek és minden olyan keret, ami ezt akadályozza, háttérbe szorul. Kezdetben úgy látszott, hogy ez elég jó magyarázó erő. A győri vizsgálat során elkülönítettük ezeket az értékfaktorokat, és az derült ki, hogy azokra a fiatalokra jellemző a fiatal kor kitelődése, akikre a szabadság és az önállóság előtérbe helyezése jellemző volt. Ebben a vonatkozásban emancipációt jelent a fiataloknak a felnőttektől, a lányok közelednek a fiúkhoz stb. Ennek a győri vizsgálatnak, valamint a '99-es Sziget vizsgálatnak volt egy olyan hozadéka, hogy azt vettük észre – Győrben elsősorban a multinacionális cégeknél készült beszélgetésekből –, hogy a munkához való viszony, illetve az élet tervezése kapcsán azok, az elsősorban például a multinacionális cégeknél megfogalmazódó, a munkatársakkal szemben megfogalmazott elvárások – önállóság, racionalitás, munkabírási –, illetve a másik oldalon – ez elsősorban Békéscsabán derült ki, szintén elsősorban az interjúkból – az is igaz, hogy az, hogy valaki elmenjen szórakozni, egyrészt pénzbe kerül, másrészt pedig a szabadidő-tevékenység, az azon belüli életforma, fogyasztás hozzátartozik a karrier felépítéséhez. Ezek a benyomások azt kezdték el felvetni, hogy az értékek interpretációs kerete, tehát az a feltételezés, hogy az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának következménye nemcsak a gondtalan henylés és a próbálkozás, a szabadság és a kötetlenség, hanem szinte tizenéves kortól a jövődöbéli karrierépítés, az ehhez kapcsolódó elvárások igen erőteljesen befolyásolják az értékeket, ezek mentén lehet az értékeket újraértelmezni. Ebből levontuk azt a tanulságot, hogy a kérdezett értékek túl általánosak, nem tudjuk pontosan, mit jelentenek (közösség, érték, szabadság). Ez nemcsak mérési probléma, hanem egy tényleges változás, mert ha a korai önállósodás és az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása szükségessé teszi a fiatalok számára az egyre tudatosabb célkitűzést és az értékek egyre tudatosabb elsajátítását. Tehát vannak alapvető dolgok, amelyek tudatosodtak a fiatalokban, például tovább kell tanulni, megfelelő iskolázottságot kell szerezni, illetve ahhoz, hogy élni tudjanak, tőkére és pénzre van szükségük. A fiatalok körében tehát létrejött egy kapitalista viszonyokat elfogadó réteg, amely belátja, hogy az anyagi javak és a tőke megszerzése mindenképpen fontos. Ha megvizsgáljuk az adatokat, az is kiderül, hogy a barátok és a kapcsolatok is ezzel párosulnak, a barátok szerepe időben kitelődve, 22-23 éves korban értékelődik fel. Ebben a korban a formai követelmények megszerzése már nem kérdés, és lényegében ehhez kapcsolódnak olyan értékek, mint a szerelem, a család stb. Vagyis úgy tűnik, a fiataloknál maga az individualizálódás egy olyan szintre emelkedett, amikor a szabadság és a hasonló típusú értékek már nem ahhoz kellenek, hogy önállósodjanak, mert ez már természetes, hanem ahhoz, hogy normális életet alakítsanak ki maguknak – ez szintén a Sziget-interjúkból derült ki: „mert úgyis intenzíven dolgozom, tanulok, ez természetes, de akkor a szabadidőmben lehessek fel szabadult, gondtalan, együtt lehessek a barátaimmal, új ismeretéseket szerezzek.” Ez a 2000. évi Sziget-kutatás egyik központi kérdése lett.

Az önállósodás kockázatai, veszélyei, konfliktusai is fontos problémák. Ezt többek között az ifjúságcentrizmussal³ is mértük, viszonylag konzekvensen. Azt láttuk, hogy annak függvényében, hogy a családban, az iskolában, a területi vonatkozásokban, nemek közötti különbségek mentén megfigyelhető volt, hogy minél merevebb volt a környezet, annál konfliktusosabb volt az önállósodás, ami aztán kihatott a fiatalok különféle viselkedésére. Kezdetben általában két tényezőre, az agresszivitásra és a feszültségoldó technikákra helyeztük a hangsúlyt, aztán egyre inkább csak a feszültségoldó technikák alkalmazására. Az azonban világossá vált, hogy egyre kevésbé alkalmazható ez a konfliktusmérő rendszer az idősebb generációra. Ahogy a korai önállósodás bekövetkezik – 15-16 éves korban –, utána már nem igazán meghatározó. Ennek több oka lehet, amelyek előtérbe kerülnek. Ahogy az önállósodás részévé vált a gazdasági önállósodásnak, az lett a meghatározója, ugyanúgy ezek mind feltételei a fiataloknak egy civil szerveződésének kialakulására. Ez azokra a fiatalokra jellemző, ahol az első kettő megvan. A mostani Sziget-vizsgálat és az elővizsgálatok azt mutatják, hogy a fiataloknak a közösséghez, ifjúsághoz tartozása azoknál a csoportoknál kerül előtérbe, akik rendelkeznek a nyertesség esélyével, ott viszont nagyon fontosá válik. Azoknál a fiataloknál, akik eléggé individualizáltak ahhoz, hogy közösséget tudnak választani, sőt szükséges is, hogy válasszanak. Ezek a fiatalok látják individualizálódásuknak, önállósodásuknak, saját döntéseiknek rizikóit. Ilyen értelemben a Szigetnek az a szerepe, hogy megerősítse: „igen, mi ide tartozunk, ilyenek vagyunk, nem csak én vagyok ilyen, hanem mások is”; ez az, ami a 2000. évi vizsgálatban elég jól megragadható.

Irodalom: Gábor Kálmán (2000) A középosztály szigete. Szeged, Belvedere Kiadó; Bukodi Erzsébet (1997) Származás és iskolázottsági esélyek. In A gyermekek és az ifjúság helyzete. Szerkesztette: Falussy Béla. Budapest, Ifjúság és társadalom. Ifjúságstatisztikai Közlemények

³ Az ifjúságcentrizmussal azt mérjük, hogy a fiatalok önállósodása nyomán hogyan alakul a fiatalok és a felnőttek viszonya. Azokat a fiatalokat, akik szembekerülnek a felnőtt-társadalommal, a felnőtt-társadalom intézményeivel, illetve akik számára felértékelődik a kortárscsoportok szerepe, ifjúságcentristáknak nevezzük. Az ifjúságcentrizmus az ifjúsági identitás igen fontos mérőeszköze. Az ifjúságcentrizmus problematikáját német kutatók vetették fel és dolgozták ki az állításokat. Az ifjúságcentrizmus-skála értelmezését Georg, Werner foglalta össze. Magyarországi alkalmazására a nyolcvanas évek második felében került sor. Irodalom: Watts, Meredith – Zinnecker, Jürgen (1993) *Ifjúsági kultúra és politika a német fiatalok körében: Az ifjúságcentrizmus hatásai*. In Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely; Meus, Wim – Raaijmakers, Quinten – Vollebergh: (1993) *Politikai intolerancia és ifjúságcentrizmus a serdülőkorban*. In Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely; Georg, Werner (1992) *Die Skala Jugendcentrismus im Zeitreihen- und Kulturvergleich*. In Jugend 92 Band 4. 15-25.; Gábor Kálmán (1993) *Ifjúsági értékorientációs folyamatok*. In Érték – iskola – család (szerkesztette: Boros László). Budapest, Akadémia 127-164.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS KÉRDÉSE

A modern ifjúsággal foglalkozó szociológiában az ötvenes évektől két elméleti irányzat alakult ki, a szocializációs és a nemzedéki elmélet. A szocializációs elmélet teoretikusai azzal érvelnek, hogy tipikus társadalmi feltételek mellett kevés szignifikáns különbség jön létre a társadalom elsődleges korcsoportjai között. A társadalmi intézményeket azért hozzák létre, hogy állandósítsák saját létüket az oktatáson, a társadalmi tanuláson, valamint a státusz és a szerepek fenntartásán keresztül. A fiatalokat tanítják és elvárják, hogy elfogadják a felnőtt társadalom értékeit, normáit és gyakorlatát, ami vélhetően segíti a felnőttkorba való sima átmenetet.

A nemzedéki elmélet alapjait Mannheim fektette le. A Mannheim-féle megközelítésben a nemzedéki élmény társadalmi-történeti ágyazottságától függően változik és a társadalmi változások felgyorsulásával növekszik a szakadék a fiatal és a felnőtt nemzedékek között. A nemzedéki elmélet nagyobb teret enged a szocializációs, illetve a strukturális-funkcionális elmélettel szemben a társadalmi változásoknak, ezzel összefüggésben a fiatalok és a felnőttek közötti nemzedéki konfliktusoknak.

A nyolcvanas évekre azok az irányzatok erősödnek fel az ifjúságszociológiában, amelyek a civilizációs korszakváltást, illetve az ifjúsági korszakváltást helyezik középpontba.

Az ifjúsági korszakváltás kérdése összekapcsolódik a civilizációs fejlődés kérdésével. Az eltérő civilizációs fejlődési szakaszokat kettős értelemben értelmezhetjük; egyrészt a centrum és a periféria viszonyából adódóan ugyanazon generációk, például a nyolcvanas évek ifjúsága más-más történeti fejlődési szakasz ismérveivel rendelkezhet, másrészt az ötvenes, hatvanas évek generációinak vizsgálata lehetőséget „ad” (bár megközelítésünk közel sem problémamentes) fejlődéstörténeti periódusainak „rekonstrukciójára”. Az ifjúság korszakváltása a nemzedékek közötti viszonyban; mindenekelőtt az ifjúság és a felnőtt társadalom közötti viszonyban jut érvényre. A korszakváltás lényege pedig az, hogy az ifjúság milyen mértékben válik/válhat önálló társadalmi csoporttá, réteggé, milyen mértékű az ifjúság cselekvési autonómiája. A fiatalok cselekvési autonómiájának kibontakozása egy hosszabb történeti, társadalmi fejlődés eredménye. Attól függetlenül, hogy egy ország a civilizációs fejlődés melyik szakaszában van, az ifjúsági kultúra napjainkban már csak a nemzetközi civilizációs fejlődés fő irányának figyelembevételével értelmezhető. Tehát igen fontos feladatunk a társadalmi, történeti fejlődés különböző szakaszaiban eltérő célokkal, aspirációkkal, társadalmi orientációs és cselekvési mintákkal rendelkező nemzedékek összehasonlítása.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS. MARGARET MEAD KULTÚRANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE⁴

Az ifjúsági korszakváltás kérdéskörében nagy hatást gyakorolt Margaret Mead munkája (Mead, Margaret 1978 *Culture and Commitment. The New Relationship Between the Generations in the 1970s*. New York, Columbia University Press.)⁵ Margaret Mead maga vallja, hogy ez a könyve azon a tudáson alapul, amelyre az elmúlt ötven éve alatt tett szert a csendes-óceáni térségben, amely idő alatt tanúja lehetett az emberi kultúrák átadásának/átvételének és megváltozásának a primitív kultúrák modern világba érkezésének. Mead megközelítése a kultúrantropológusé, aki a nemzedékek közötti szakadék (generational gap) és a nemzedékváltás kérdését és azok szerepét a modern világban kulturális szempontból vizsgálja.

Mead megkülönbözteti azokat a kultúrákat/civilizációkat, amelyekben a változás olyan lassú, hogy a fiatalok számára a kulturális elvárásoknak megfelelő tudás már születésükkor adott, és azokat, amelyekben a változás olyan gyors, hogy a fiataloknak, de még a felnőtteknek is kortársaiktól kell elsajátítani azt a tudást, amelyek a kulturális/civilizációs elvárásoknak megfelelnek, nem pedig a korábbi nemzedékektől.

⁴ Margaret Mead 1901-ben született. Egyetemi tanulmányait a Barnard College-ben és a Kolumbiai egyetemen folytatta. Az egyetemi tanulmányainak befejezése után, 23 éves korában kilenc hónapot töltött az amerikai Szamoa lakóinak tanulmányozásával. Kutatási eredményeit *Coming of Age in Samoa* címen 1928-ban publikálta. 1926-ban tagja lett az Amerikai Természettörténeti Múzeumnak és a csendes-óceáni kultúrát kezdte tanulmányozni. 1925-26-ban a fiatalokat Szamoán, 1928-29-ben a korai gyermekkort tanulmányozta az arapes és a mundaugor társadalmakban, illetve a férfi és nő közti különbségek és a gyerekfejlődés három új-guineai törzsnél folytatott vizsgálata, melyeknek eredményeit 1936-ban publikálta *Sex and temperament in Three primitive Societies* és 1949-ben *Male and Female* címmel. (Magyarul: Mead, Margaret (1970) *Férfi és nő*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.) Margaret Mead igen híressé vált könyvében azt állítja, hogy az arapes törzsben a fiúkat és a lányokat egyformán nem agresszív, kooperatív, másokkal törődő viselkedésre szocializálták, ennek következtében mind a férfiak, mind a nők úgy viselkednek, ahogyan az európai kultúrájú társadalmakban a nőktől elvárják. A mundaugor törzsben viszont mindkét nemű gyermeket agresszivitásra, kiméletlenségre, a másokkal szembeni közömbösségre szocializálták, ennek megfelelően a férfiak és a nők egyformán az európai kultúrában a férfiakkal szembeni elvárásoknak megfelelően viselkedtek. [Lásd: Andorka Rudolf (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris 305.] 1939-ben lánya születése után kezdett foglalkozni az antropológiai megközelítés alkalmazásának kérdésével, és a később a jelen kultúrák vizsgálatával. A jelen a múlt-jelen-jövő, azaz a fejlődési korszakok megragadásában nagy szerepet játszott, hogy 1953-ban, mikor visszatért Szamoára feltárni a manus közösség életében a második világháború után bekövetkezett drámai fejlődést, mely közösséget 1928-ban tanulmányozott. A kutatás eredményeit a *New Lives for Old: Cultural Transformation-Manus 1928-1953* címmel 1956-ban publikálta. 1965-ben és 1966-ban még több rövid utazást tett Manusra és 1967-ben részt vett egy kilencven perces színes film elkészítésében, melyet a Nemzeti Oktatási Televízió keretében forgattak és mutatattak be Margaret Mead's *New Guinea Journal* címmel. A film olyan emberek előrehaladását mutatja be a modern világba, akiket kőkorszakban élő gyerekként ismert meg.

⁵ Az 1978-as kiadás az 1970-es javított kiadása.

Hangsúlyozza: új korszakba léptünk, amelyben tudomásul kell vennünk, hogy a gyerekek/ fiatalok tapasztalatai eltérnek a felnőttekétől. Mead kiemeli, hogy az ifjúság és a felnőtt társadalom viszonya a civilizációk különböző fejlettségi szakaszában eltérő módon jelenik meg. Margaret Mead kultúrantropológiai megközelítésében központi kérdésként kezeli az identitás kérdését. Konceptiója szerint a posztfiguratív kultúrákban alig változnak az emberi normák, a magatartásminták és a jövőkép, így a saját identitás kialakításának tartalmát is a társadalom meglehetősen nagy biztonsággal, viszonylag korai életkorban közvetíti. Ebben a kulturális fejlődési fázisban a biológiai és a szociális érettség azonosnak tekinthető. Ezen időszakra a három generáció együttélése a jellemző. A kofiguratív kultúrában a példaképek, a magatartásminták főleg a kortárs csoportoktól származnak, így a különböző, együtt élő generációk gondolkodásmódja jelentős eltéréseket mutathat. Például az iparosodás vagy a jelentős technikai fejlődés időszakában jól érzékelhetők ezek a különbségek. Az NSZK-ban például a külföldi munkavállalók gyermekei nem a szüleiktől sajátítják el a társadalom legfontosabb normáit, értékeit. Egyre inkább kialakul a felnőtt társadalomtól eltérő ifjúsági érték- és normarendszer. E kulturális szakaszban a kétgenerációs családmodell a meghatározó. A prefiguratív kultúra lehetőségét – Mead szerint – a világ globális egységének eljövetele, a kommunikációs és információs technikák rohamos elterjedése teremti meg. E korszakban a fiatalok aktivitása nyilvánvaló generációs szakadékhöz vezethet. E korszak fiataljai úgy látják, hogy a szüleik által okozott problémák megoldásában magukra maradtak. Mead a fentiek alapján az ifjúsági kultúráknak három korszakát különíti el: a *posztfiguratív* korszakot, amikor a jövő ismétli a múltat, a *kofiguratív* korszakot, amikor a jelen felkészít a jövő elvárásaira és végül a *prefiguratív* korszakot, amikor a jövő a jelennek mintegy integráns része. A három korszak az ifjúsági életszakaszoknak más funkciót, szerepet „ad”, illetve másképpen alakul az ifjúságnak a felnőtt társadalomhoz való viszonya, valamint az ifjúság más-más társadalmi orientációkat, cselekvési mintákat követ. A *posztfiguratív* korszak a felnőtt társadalom „leutánzását” kínálja az ifjúságnak, és az ifjúságnak a felnőtt társadalomtól való függősége vitathatatlan. A *kofiguratív* korszakban az ifjúsági életszakaszt a felnőtt társadalomra való felkészülés tölti ki, és az ifjúság alávetettségét az autonómiák egész sora kezdi fellazítani. A *prefiguratív* korszakban az ismeretek egyre gyorsabb kibővülése, gazdagodása a minták átvételének egyirányú utcáját kétirányúvá változtatja, a felnőtt társadalom is kénytelen mintákat, értékeket átvenni az ifjúságtól.

AZ IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS A FIATALOK ÚJ SZEMLÉLETMÓDJA – ELIDEGENEDÉS

A fiataloknak felnőttekétől eltérő értékorientációjának másik megközelítése Kenistoné. Azt állítja, hogy a fiatalok elidegenednek a hagyományos amerikai értékektől. Ezt a következő modellben írja le:

Az elidegenedés szemléletmódja	Az elidegenedéssel szemben álló szemléletmód „az amerikai kultúra”
<i>Elkötelezettséggel szembeni kétely</i>	<i>Elkötelezettség</i>
Az emberi természet alantas	Az emberi természet alapvetően jó
A közvetlenség elutasítása	Belsőségesség, közösséghez való ragaszkodás
A csoport-aktivitás elutasítása	Csapatmunka, szociális gondolkodás
A civil és a politikai aktivitás értelmetlensége	Hasznosság, szükséges a civil és politikai aktivitás
Az amerikai kultúra elutasítása	A demokratikus kultúra dicsérete
Bizonytalan, habozó, hezitáló cselekvés	Eltökéltség, határozottság, elszántság, döntésképeség
<i>Pesszimista egzisztencializmus</i>	<i>Optimista „idealizmus”</i>
Pesszimista jövőfelfogás	Optimista jövőfelfogás
Szorongással teli világfelfogás	Önbizalommal teli világfelfogás
A világ kaotikus, strukturálatlan, értelmetlen	A világ rendezett, strukturált, céltudatos
Az igazság szubjektív és önkényes/tetszőleges	Az igazság objektív és szükségszerű
Az értelmet az individuum teremti meg	Az értelem a világ része
Az igazságon alapuló kommunikáció lehetetlensége	A kölcsönös megértés lehetséges
A külső megjelenés gyakran félrevezető	A külső megjelenés, a megbízhatóság megmutatja valakinek az értékeit
<i>Mogorvaság, megvetés és semmibevevés</i>	<i>Barátságosság, tiszteletreméltóság, csodálat</i>
A kívülállás/az ellenzékiség elfogadása és igazolása, elutasítás/tagadás	A kívülállás/az ellenzékiség tagadása és rosszallása, elfogadás/hozzájárulás
<i>Az esztétikum keresése</i>	<i>A célok megvalósítása</i>
Tájékozódás, tapasztalás, érzelem, „létezés”	Aktivitás, tetterekészség, „cselekvés”
A jelenért kell élni	A jövőért kell élni
Önkifejezés és kreativitás	A munkáért kell élni
Szenvedély, érzelem, emocionalitás	Ész, önkontroll, önfegyelem
Magányos/elszigetelt individualizmus	Individualizmusra szocializáltság
Kívülállás a társadalomban	Azonosulás a társadalommal/társadalmi részvétel
A siker(esség) elutasítása	Késztetés a sikerre/sikerességre

Keniston, Kenneth (1965) *The Uncommitted. Alienated youth in American Society.*
New York, A Delta Book

IFJÚSÁGI KORSZAKVÁLTÁS. IDENTITÁS – IDENTITÁSVÁLSÁG

Az identitás: a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely egy közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul. Mint a lelkiileg egészséges élet ismérve, egy olyan ifjú lehet a példája, aki a közösségi létében magára lelt. Egyedülálló egységgé ötvöződik benne mindaz, ami visszavonhatatlanul adott – a testalkat, a vérmérséklet, a tehetség és a sérülékenység, a gyermekkori minták és a szerzett ideálok – a szabadon választható szerepekkel, foglalkozási lehetőségekkel, a felkínált értékekkel, az útjába kerülő pártfogókkal, a megkötött barátságokkal és az első szexuális kapcsolatokkal.

A létezésnek és a kialakulásnak olyan állapota, amely rendkívül (akár kínnal) tudatos lehet, mégis – motivációs oldalról tekintve – konfliktusok dinamikájával övezve tudattalan maradhat. Ez viszont egymásnak ellentmondó lelkiállapotok kialakulásához vezethet: a sérülékenység súlyos érzése nagyszabású egyéni távlatok igényével párosulhat.

Egy fejlődési szakaszra jellemző, amely előtt nem érhet be, mivel a szomatikus, a kognitív és szociológiai előfeltételek adottak; s amelyben nem késleltethető túl soká, mivel az egész eljövendő fejlődés ennek függvénye. Ez az életszakasz természetesen a serdülő- és ifjúkor. Az identitásválság fellépése és megoldása így tehát részben pszichobiológiai tényezők függvénye, amelyek az életteli személyiség koherens érzésének biológiai alapjait biztosítják. Pszichoszociális faktorok viszont elnyújthatják a válságot (fájdalmasan, nem szükségképpen), ha az egyén adottságai a számára megfelelő ideológiai és foglalkozásbeli minták hosszas kutatását követelik meg, vagy ha a történeti változások a felnőttkori elkötelezettség elhalasztását kényszerítik ki.

Függ a múlttól: a gyermekkor erős identifikációs mintái itt alakultak ki. Új modellekre támaszkodik, melyekkel ifjúkorban találkozunk, s befejeződése a fiatal felnőttkorban betölthető szerepek függvénye. Valójában a felnőttkor minden elkövetkező szakaszának hozzá kell járulnia megőrzéséhez és megújításához.

„Napjainkban az identitás zavart – hangsúlyozza Erikson –, mely önmagában nem kóros jelenség, mintha mindazok a neurotikus vagy akár pszichotikus tünetek kísérenék, melyekre egy fiatal ember alkata, korai életeseményei és kedvezőtlen körülményei miatt hajlik. A fiatalok valójában pontosan azért vannak kitéve olyan rosszindulatú zavaroknak, amilyenek életük más szakaszaiban nem nyilvánulhatnak meg, mert a serdülés folyamata az egyént félig tudatosan legregresszívabb és legelfojtottabb tendenciái irányába tereli, mintha csak a mélység legmélyére akarna ásni, hogy visszanyerjen valamit a még kialakulatlan gyermekkor erőiből. Ez azonban csak akkor veszélytelen, ha egy viszonylag szilárd társadalom közös, szertartásos jellegű tapasztalatok szerzésére nyújt lehetőséget, vagy ahol forradalmi vezetők (mint amilyen Luther) olyan azonosulási lehetőségeket kínálnak a serdülők számára, melyek elérésére lehetőségük van. A történelmi válságok viszont súlyosbítják a személyes válságokat. A közel-

múltban sok fiatal szenvedett krónikus rosszdindulatú zavaroktól, s ma már tudjuk, hogy e mögött súlyos társadalomfejlődési válság állt. Ez tehát az identitásválság fogalmának klinikai alapja.”

Azaz Erikson szerint: az identitásalakulásnak rendszerint megvannak a maga sötét és negatív oldalai, amelyek egész életen át a teljes identitás megoldhatatlan részei maradhatnak. Minden egyénnek és csoportnak van negatív identitása, amely mindazon identifikációknak és identitástörödékeknek az összessége, amelyeket mint nem kívánatosakat, és mint egymással nem összebékíthetőket el kell fojtani magába, vagy amelyeket csoportja sugallatára mint végzetes „másságot” kell a szexuális szerepben vagy egy fajhoz, osztályhoz, valláshoz tartozásban értékelnie. Súlyos válságok idején az egyén. (vagy a csoport) elveszítheti azt a képességét, hogy ezeket a negatív elemeket megtartsa a pozitív identitáson belül. Ha az identitás fejlődése elveszíti a teljesség bizonyosságát, jellegzetes düh éledhet fel: egy, még nem megrögzött bűnöző, ha a közösségbe való integrálódás minden esélyét elveszti, „megrögzött” bűnözővé válhat. Kollektív válságok idején sokakban támad fel ez a lappangó düh, s ezt igen könnyen kihasználhatják beteg lelkű vezetők, akik olyan totális doktrínáknak és dogmáknak való hirtelen alárendelődés mintáivá válhatnak, amelyekben a negatív identitás válik kívánatossá és egyeduralkodóvá: a náciak fanatikusan azt terjesztették, amit a győzelmes Nyugat vagy a kifinomultabb németek mint „jellegzetesen németet” elvetettek. A düh, amelyet az identitásvesztéstől való félelem okoz, a tömegek erőszak cselekedeteibe torkollhat, vagy – kevésbé tudatosan – a háború és az elnyomás pusztító gépezetének működését segítheti elő.

Egyes fiatal embereknel, bizonyos osztályokban és történelmi időszakokban a személyes identitásválság észrevétlenül folyhat le, belesimul a második születést jelző avatási szertartásokba; más embereknel, más osztályokban és időszakokban a válság kritikus szakaszként, élesen elkülönülve jelenik meg, közös harctól és terjedő feszültségektől súlyosbítva. Így az identitáskonfliktus természete gyakran annak függvénye, hogy az adott történelmi időszakot milyen lappangó félelmek jellemzik, s milyen távlatokat ígér. Vannak történelmi időszakok, melyek az emberi szorongás három alapvető formája következtében identitás nélkülivé válnak: félelmet keltenek az új dolgok, például a felfedezések és a találmányok (a fegyvereket is beleértve), melyek elterjedésével az egész világkép megváltozik; szorongást váltanak ki a szimbolikus veszélyek, amelyeket bizonytalanul a létező ideológiák hanyatlásának következményeként érzékelnek, s végül rémület uralkodik el a bizalom dezintegrálódásának következtében, a spirituális jelentést nélkülöző egzisztenciális szakadék láttán. Elkövetkezhet azonban olyan történelmi időszak (ilyen volt például az amerikai forradalom), amely újból egyedülálló lehetőséget nyújthat kollektív megújulásra, s amely azok számára, akik nyugalanságuk, tehetségük és kompetenciájuk révén az új vezetést, az új elitet és az új, népből uralomra jutó típusokat képviselik, korlátlan identitáslehetőségeket kínál.

(Irodalom: Erikson, H. Erik (1991) *Identitásválság önéletrajzi vetületben. A fiatal Luther és más írások*. Budapest, Gondolat, 402-403.)

GENDER MINT FOGALOM

A közelmúlt nőkről szóló tanulmányai között Tóth Olga írásai mutattak rá leghangsúlyosabban arra (Tóth 1993, Tóth 1995), hogy milyen jelentős mértékben élnek tovább a mai magyar társadalomban a hagyományos nemi szerepekhez kötődő elvárások, sőt egyes területeken – pl. a munkavállalás területén – kifejezetten ezen szerepek felerősödéséről beszélhetünk (Tóth 1995).

A nők életére, tapasztalataira koncentráló tudományos írások nagyon régóta elkülönítenek két fogalmat, a biológiai nem („sex”) és a társadalmi nem („gender”) fogalmát. Az első a két nem anatómiai, biológiai különbözőségeire utal, a *gender* viszont mindazokra a társadalom által konstruált és megélt tapasztalatokra, elvárásokra, normákra, eszmékre, amelyek a két nemhez kapcsolódnak. A *gender* fogalmának megszületése tulajdonképpen ahhoz a feminista irányzathoz kapcsolódik, amelyik azt fogalmazta meg, hogy a két nem társadalmi megítélésében nem a biológiai-genetikai meghatározottság játszik szerepet, hanem a társadalomban kialakult viszonyok és normák. Idézni lehetne Simone de Beauvoir híres megjegyzését, hogy „az ember nem születik nőnek, hanem azzá válik” (Beauvoir 1971, 197). Ebben a megközelítésben a nők és a férfiak közötti kulturális különbségekre helyeződik a hangsúly, valamint ennek a különbségnek a megszüntetésére, egyenlőséget követelve a politikai, a művészeti, a kulturális életben, a munkában és a mindennapi élet egyéb területein.

A feminizmus egy másik nagy irányvonala viszont azt hangsúlyozza, hogy a két nem természetesen különbözik egymástól, és ha a két nem közötti egyenlőséget tűzzük ki célul, akkor az oda vezet, hogy a társadalom által általánosan elfogadott életstílushoz, kulturális vagy tudományos kompetenciához, tapasztalathoz lesz hozzáférése a nőknek is, ezek azonban mindig a férfiak által meghatározottak. Így a cél inkább az, hogy a társadalom legitimnek ismerje el a nők *másfajta* kultúráját, tapasztalását, életérzését, elfogadja azt a pusztá tény, hogy a nők bizonyos dolgokat másképp élnek meg. Nem pusztán arról van már szó, hogy helyet kapjanak a nők a férfiak világában, hanem arról, hogy saját tapasztalataik, saját világuk, saját életük is elfogadott legyen a társadalomban. Ez a megközelítés igazából túlhalad a biológiai és társadalmi nem ket-tősségén, hiszen kiindulópontja éppen az, hogy a nők (és a férfiak) élete elválaszthatatlan testüktől. Ez azonban biológiai esszencializmus lenne, azaz annak feltételezése, hogy a biológiai különbségek határozzák meg a társadalmi különbségeket. Itt azonban nem erről van szó. Egy egyszerű példa szemléltetheti ezt a megközelítést: egy gyermek születését egészen másképp éli meg az anya, illetve az apa, és ha történetesen mindketten valamilyen művészi formában – pl. versben, novellában, zeneműben stb. – fejezik ki élményeiket, nyilvánvalóan két teljesen különböző művészeti alkotást hoznak létre. Így ha a művészetek értelmezésének már kialakult, férfiközpontú értelmezési kereteivel közelítünk a két műalkotáshoz, akkor a női élmény megfogalmazása csak részben vagy esetleg egyáltalán nem értelmezhető ezekkel a keretekkel. Nem kell

azonban a művészetekre gondolni, mindennapi tapasztalatainkban számtalan olyan élethelyzet van, ahol testünk nagy szerepet kap, a szexualitástól és a menstruációs görcsöktől saját énképünkig.

(Irodalom: Neményi. *Csoportkép nőkkel*, 8-16.; Robert W. Connell: „A társadalmi nem elmélete”)

GYEREKKOR

A gyerekkor a gyermek életének a születéstől a serdülőkorig tartó életszakaszát jelöli. Ugyanakkor az emberi fejlődés dinamikus és változó környezetben lejátszódó inter- és intraindividuális interakció-folyamatok eredménye, amelynek szakaszokra tagolása és ezek értékelése mindig az adott kultúrától függő és történeti koronként változó volt. Még a pszichológiai funkciók is – mint a moralitás, az emóció, a megismerés és az emlékezet – a történelem folyamán változtak, és szociokulturális szempontból specifikusnak mutatkoztak. Ennek figyelembevételével jellemző korunk modern és posztmodern társadalmában a gyerekkor életszakaszára a gyermek függősége a családtól, a szülőktől, amelyet szociológiai értelemben függő státusznak is szoktak nevezni. A gyerekkor mai értelemben használatos fogalma azonban az utóbbi két-három évszázadban keletkezett, Philippe Ariés francia történész egyenesen a „gyerekkor felfedezéséről” beszél Európában a középkor végén, a reneszánsz idején, amely az egyes társadalmi csoportok, rétegek észlelésében eltérő ütemben jelentkezett. A gyerekkor mint az emberi fejlődés egy elkülönülő szakasza a középkorban Európában nem létezett. A gyermek-státuszt legelőször a fiúk élvezhették, az arisztokraták és a gazdag polgárok családjában, a lányok gyermeki létének elismerése pedig 19. századi fejlemény. A gyermeki lét – fiúkra vonatkoztatott – felfedezésében döntő fontosságú volt Jean-Jacques Rousseau-nak a gyermek lelki sajátosságaira építő gondolata, mely szerint a gyermek nem kisebb, tökéletlenebb lény, mint a felnőtt, hanem másféle, s a gyerekkor önmagában is egy értékes állapotként értelmezhető. Erre a gondolatkörre épültek később a modern nevelés elméletei, és a szocializációs problémakör kezdeteit is innen eredeztethetjük.

A modern társadalmak kialakulásával, a munkamegosztás rendszerének differenciálódásával, az életkor meghosszabbodásával meghosszabbodott a társadalomba való belépés (a felnőtté válás) ideje is, és ez új, családon kívüli, társadalmilag intézményesített szocializációs formákat, iskolákat, tanodákat hívott életre. Így vált a gyerekkor elismert, önálló társadalmi kategóriává, a gyermek pedig a modern értelemben vett általános pedagógiában a nevelési folyamat fő szubjektív tényezőjévé.

Pierre Bourdieu nyomán Jürgen Zinnecker szociológiai elmélete szerint mind a gyermek-, mind az ifjúkorra egyre jellemzőbbé válik az életpálya kialakításának és a bizonyítványok megszerzésének kényszere: az egyéneket egyre inkább arra ösztönzik ezekben az életszakaszokban, hogy minél nagyobb kulturális tőkét tudjanak megszerzeni, mert ezáltal kerülhetnek előnyösebb helyzetbe a társadalmi térben lejárolt pozícióharcokban. Más kutatók (Suransky, Winn) szerint a „gyerekkor” a modern

társadalmakban jelenleg zajló folyamatok következtében elveszíti sajátos státuszát, a gyerekek nagyon hamar válnak (például a mass médiák révén) résztvevőivé a „felnőttek világának”.

Fejlődéslelektani értelemben a 18. században a gyermek belső fejlődésének szabályszerű sorrendjét próbálták meg megállapítani abból a szempontból, hogy az egyéni fejlődés normalitásának vagy abnormalitásának mértékére rátaláljanak, majd a 19. századtól kezdve feltételezték a gyermekfejlődésben érvényesülő „rejtett természeti törvények” létezését, amelyhez olyan általános fejlődési életszakaszokat tételeztek fel, amelyen minden gyermeknek át kell esnie. Sigmund Freud fáziselmélete (orális, anális, genitális fázis) is ebben a kontextusban helyezhető el.

A gyerekkort nálunk hagyományosan kisgyermekkorra (1-3 év), óvodáskorra (3-6 év) és kisiskolás korra (6-10 év) szokták tagolni. Az én-tudat kialakulásához, a „pszichikus születés” (M. Mahler) folyamatához azonban szervesen kapcsolódik a kisgyermekkor megelőző csecsemőkor is. A gyermek fejlődésének első három évében, a kisgyermekkorban az anya-gyermek egységből való kiválását és fokozatos önmagára ébredését követhetjük nyomon (normális autisztikus, és szimbiotikus fázis, differenciáció, gyakorló és újraközeledési fázis, a belső biztonság megszilárdulása). Ebben a folyamatban a gyermek pszichikai fejlődésének legfontosabb szocializációs mozgatója fizikai (a járás megtanulása) és lelki (a beszéd elsajátítása) önállósulása: annak a képességnek a megjelenése, hogy a gyermek önmagát mint „én”-t gondolhassa el. Az „én” kialakulása kapcsán érdemes megemlíteni G. H. Mead szimbolikus interakcionizmus elméletét, amely a társas helyzet jelentésközösségében a szerepátvétel során megjelenő „én”-élmény kialakulását a „jelentős másik személyhez” köti: az éntudat kialakulásához az szükséges, hogy a gyermek úgy láthassa önmagát, ahogy mások látják őt.

Az én-struktúra kialakulása és stabilizálódása a gyermek számára annak a belső biztonságnak a megszilárdulását jelenti, amely már eredményesen tud védekezni az elemi ösztönkésztetések frusztrációjával szemben, elfogadhatóan tájékozódik a külvilágban, és a szabályokat, tilalmakat egyre inkább képes állandó külső korlátozások nélkül is követni (pl. a szobatisztaság megtanulása). A gyermekkorban a gyermek fő tevékenysége a játék, melynek legalapvetőbb formái a kisgyermekkorban az érzékszervi-mozgásos (funkció) játékok és a szerepjátékok.

Az óvodáskort az ösztönvirágzás koraként, a gyermek szocializációjában „én”-központúságának fokozatos „decentrációjaként” (Piaget) szokták emlegetni, amelyben egyben a gyermek „én”-je bonyolultabbá, differenciáltabbá is válik. A családon belüli nemi különbségek felismerésével, az Ödipusz-komplexus (Freud) kiteljesedésével a gyermek pszichikus fejlődésének azt az érési folyamatát éli át, melynek során az ösztönvilág és az én, az én és a kultúra küzdelme zajlik, a felettes-én kialakulásáé. A felettes-én képződésénél az Ödipusz-helyzet feszültségének megszüntetése érdekében az én fontos elhárító mechanizmusokat hív segítségül, melyek közül a legalapvetőbbek az elfojtás és az azonosítás. Ekkor épül be a gyermekbe a családi azonosságtudat, a magához hasonlókhöz való tartozás tudata, szemben az idegenekkel. J. Piaget szerint az óvo-

dás gyermek világképében sajátos magyarázó elvek érvényesülnek: az élettelen dolgokat megszemélyesíti (animizmus), a természeti folyamatokat és képződményeket az emberi munka eredményének tekinti (artificializmus), az okot felcseréli a céllal (finalizmus). Az észlelésben fellelhetők a kezdetleges gondolkodás (fejtlen analízis és szintézis) nyomai. A tárgyakat tagolatlan egészként ragadja meg (szinkretizmus), vagy elvész a részletekben (pointillizmus). Sokat fejlődik ebben az időszakban a gyermek verbális emlékezete, figyelme koncentrálttsága és tartóssága, s az óvodáskor vége felé a fogalmi gondolkodás csirái is felfedezhetőek. Jellemző e korra az eleven képzelet, a gyermeki kreativitás, a nagy mozgásigény. A különböző típusú játékok szerepe rendkívül hangsúlyosan jelenik meg, csakúgy, mint a mesé.

A kisiskolás kor legdöntőbb élménye a gyermek számára az iskolába járás. Az iskoláért gyermek alaptervékenységévé a megismerés, a szándékos és rendszeres ismeretszerzés válik, ezzel megváltozik a gyermek helyzete mind a családban, mind a társadalomban. Ez az időszak azonos a látenciával, az ösztönynyugvás korával, amikor megszilárdulnak és rendszerré fejlődnek a felettes-én működésén alapuló lelki funkciók, megerősödnek a belső gátak, és mód nyílik a felnőttektől függetlenebb élet gyakorlására. Először a szülőkhöz való kötődés kizárólagossága kezd oldódni (átpártolás más felnőttekhez, tanárokhoz), majd egyre nagyobb jelentőséggel bír életükben a gyermekcsoportba tartozás. Az iskolába járás a gyermek megismerési lehetőségeinek fejlesztése mellett a társas viselkedés új formáinak megjelenését is jelenti. Mérei Ferenc aktometriai vizsgálataiból tudjuk, hogy az óvodáskorú gyermekek csak az óvodáskor vége felé képesek kiscsoportnak nevezhető társas alakzatok képzésére. Az iskolában már igazi csoportok képződnek, amelyek befolyásolják a gyermekek érzéseit és társas interakcióit. A felettes-én megerősödésével párhuzamosan nő az önállóság igénye. A szabályok megértése és betartásuk megkövetelése az intellektus érését és a morális érzék fejlődését is magával hozza. Ekkor jelenik meg a gyermek gondolkodásában a visszafordíthatatlanság elfogadása, válik számára valósággá a múlt. A látenciaidőszak végére egy érettebb lelki struktúra szilárdul meg, hogy védhesse az egyént a serdülőkorból újból, teljes erővel feltámadó szexuális ösztön erejével szemben, amely akkor már az elodázhatatlanná váló végleges elszakadásról és önállósodásról szól.

(*Irodalom: Mérei F. – Binét Á.: Gyermeklélektan. Bp., 1970.; Bettelheim, B.: A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek. Bp., 1988.; Ariés, P.: Gyermek, család, halál. Bp., 1987.; Mahler, M.S.: The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation.*)

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGVÉDELEM

A gyermek- és ifjúságvédelem fogalmát kétféleképpen lehet – a gyermekvédelem helyzetéből kiindulva – meghatározni: tágabb és szűkebb értelemben. A gyermekvédelem tágabb fogalmába lényegében beletartozik minden, amit a gyermek érdekében a csa-

lád, az óvoda, az iskola, a munkahely, a társadalom bármely intézménye tesz. Szűkebben értelmelve a gyermekvédelem feladatkörébe csak az állam különleges védelmére szoruló árva, félárva, környezetében nevelhetetlenné vált vagy veszélyhelyzetbe került, a zül-
lés veszélyének kitett, elhagyatott, lelkileg sérült gyermek védelme, nevelése tartozik.

(Irodalom: Cs. Rothermel E.: *Szociális és kulturális igazgatás. Gyermek és ifjúságvédelem.* 1994.)

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI JOGOK

Az emberi jogokról szóló általános rendelkezésekhez viszonyítva a gyermekek számá-
ra biztosított jogok megerősíthetik vagy tükrözhetik a minden emberre érvényes joga-
kat, például a kínzásokkal szembeni védelmet, a névhez és a nemzetiséghez fűződő jo-
got, a szociális biztonsághoz való jogot; speciális szabályozást adhatnak az általános
jogi normákhoz képest, így például: különleges alkalmaztatási feltételeket állapíthat-
nak meg a fiataikorúak tekintetében, eltérően határozhatják meg a fiataikorúak bír-
óságának ügyintézését, a szabadságvesztés körülményeit; kizárólag vagy főleg gyerekek-
re vonatkozó életviszonyokat szabályozhatnak, például: örökbefogadás, elemi oktatás,
a szülőkkel történő érintkezés.

A gyermekek és az ifjúság polgári jogai magába foglalják a névhez és a nemzetiséghez
tartozás jogát, a kínzás és a rossz bánásmód elleni védelmet, de különleges szabályokat
tartalmazhatnak arra vonatkozóan, hogy milyen feltételek és körülmények fennállása ese-
tén fogalmazhatók meg a gyermekek szabadságuktól vagy választhatók el szüleiktől stb.

A gyermekek és a fiatalok gazdasági jogai magukba foglalják a társadalmi biztosít-
ásból eredő előnyökben részesedést, az olyan életszínvonalhoz való jogot, amely biz-
tosítja megfelelő fejlődésüket és a munkahelyi kizsákmányolással szembeni védelmet.

A gyermekek szociális jogai magukba foglalják az elérhető legmagasabb egészség-
ügyi ellátáshoz való jogot, beleértve az orvosi ellátáshoz való jogot, a különleges ellá-
táshoz való jogot fogyatékos gyermekek esetében, a nemi kizsákmányolással szembeni
védelmet és az örökbefogadás szabályozását.

A gyermekek kulturális jogai magukba foglalják az iskolához való hozzájutást, a pi-
henést, a szabadidőt valamint a művészeti és kulturális tevékenységben való részvételt.

A Magyar Köztársaságban a gyermek- és ifjúsági jogok gyakorlásának alappillérei
azok a nemzetközi dokumentumok, amelyek általános iránytűi az emberi jogok hazai
szabályozásának és gyakorlásának. Így az ENSZ Alapokmánya, az ENSZ Emberi Jo-
gok Egyetemes Nyilatkozata, a Párizs környéki békeszerződések, az ENSZ Polgári és
politikai jogokról szóló egyezségokmánya, az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális
Jogok Chartája, az ENSZ Gyermekjogi Dekrétuma, az Európa Tanács tagjainak egyez-
ménye az emberi jogok és szabadságok védelméről.

Az Alkotmány rögzíti, hogy a Magyar Köztársaság jogrendszere elfogadja a nem-
zetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jo-

gi kötelezettségek és a belső jog összhangját. Az ENSZ Dekrétum is a 18. életévben határozza meg a gyermekkor határát, de lehetővé teszi, hogy meghatározott feltételek esetén egyes szabályok korábban is nagykorúvá nyilvánítsák a gyermeket. [Magyarországon ilyen lehetőség a házasságkötés, a nagykorúság határa szintén a 18. év, melyet a Polgári Törvénykönyv s ehhez kapcsolódóan más jogszabályok (pl. választásokról szóló tv.) szabályoznak.]

Hatályban van még az 1971. évi Ifjúsági törvény, melynek alapelve az ifjúság szocialista eszményben történő nevelése. E törvényt 1996 júniusáig még nem hatálytalánította az Országgyűlés. Az ifjúsági törvény részleteiben tartalmazza a korosztályt érintő legfontosabb feladatokat, az érdekvédelem és az érdekképviselő intézményeit. Az általános rész meghatározza az ifjúság helyét és szerepét a társadalomban: A-II. fejezet az ifjúság neveléséről és oktatásáról; a III. fejezet az ifjúság részvételéről a munkában; a IV. fejezet az ifjúság részvételéről szól az állami és társadalmi munkában; az V. fejezet az ifjúság szociális helyzetével és egészségének védelmével; a VI. fejezet az ifjúság művelődésével és sportolásával; a VII. fejezet az ifjúság társadalmi szervezeteivel foglalkozik.

(*Irodalom: Vikusz A: Az emberi jogoktól a gyermeki jogokig. Ifjúsági Szemle, 1989. 5. szám, 65-81.*)

IFJÚKOR

Az ifjúkor átmeneti életutat képez a gyermekkor és a felnőttkor között: úgy tűnik, hogy életévekben ezt az időszakot behatárolni igen nehéz. Mindenesetre a társadalmi integráció és a társadalmi változások általános szempontjai között az ember önmagára találásának és identitástudata kialakulásának életszakaszát szokták ez alatt érteni, amely a gyermekkor vége és a felnőttkori szexualitás kezdete, a teljes felnőtt státusz elérése, a családtól vagy annak orientációjától való végső leszakadás között húzódik a „már nem gyermek, de még nem felnőtt” életszakasz intervallumában. Az ifjúkorról kapcsolatos fogalmi meghatározások is igen eltérőek: egyesek a nemi serdülés időszakát serdülőkor (adoleszcenciának) nevezik, mások ugyanezt a kort pubertásnak és az azt követő éveket adoleszcenciának, ismét mások az egész átmeneti korszaknak az adoleszcencia, vagyis a serdülőkor nevet adják. Ennek egyik oka az lehet, hogy a biológiai értelemben vett serdülőkor a nemi érettség és a végleges testalkat kialakulásával valójában véget ér, azok a lelki folyamatok azonban, amelyek ezeket a viharos testi változásokat kísérték: a személyiség felnőtté válása még évekig eltart, és számos külső és belső tényező befolyásolja időtartamát. A modern és posztmodern társadalmakban például a fiatal felnőttkor is egyre inkább a személyiségfejlődés – és a szexuális érés – sajátos szakaszává válik, elsősorban a gazdagabb társadalmi csoportoknál (*Goldscheider, White 1991*): az egyénre az ifjúkor folyamán végbemenő biológiai és pszichikai változásokon túl – melynek végső állomása a felnőttkorba való belépés – befolyással bír történelmi, kulturális, réteg- vagy csoport-hovatartozása is a felnőtté válás folyamatában.

Történelmileg és kulturálisan épp annyira meghatározott ez az életszakasz is a modern társadalmakban, mint az az ifjúkor meghosszabbodása, a „tizenéves” vagy „tinédzser” fogalma jellegzetesen 20. századi, a modern társadalmakra jellemző sajátosság. Ebben az idő döntő és újszerű tényezővé válik: meghosszabbodik az utódok „reprodukciós ideje”. A társadalmi distinkció hatékony eszközének mutatkozik az az időmennyiség, amelyet tervszerűen a kulturális örökség elsajátítására fordítanak a fiatalok. Bizonyos képzési idők általánossá válnak, s azok más társadalmi csoportok számára is normává, „standard idővé” lesznek. Létrejön a disztinkciókényszer, hogy az utódnak pótlólagos vagy extra időt biztosítsanak a kulturális tőke megszerzéséhez (Bourdieu, Zinnecker).

A korai társadalmakban az ifjúkortól a felnőttkorig terjedő életszakaszokat gyakran kísérték rítusok, beavatási szertartások, elsősorban a fiúk esetében. A tradicionális társadalmakban a serdülőknek nem kell annyi mindent „megtanulniuk”, mint a modern társadalmakban, mivel a változások ritmusa lassúbb: ez a fiatalok számára kevesebb zavart és bizonytalanságot okoz, mint a modern vagy a posztmodern társadalmak fiataljai számára, ahol a fiatalok elkülönülése az ifjúsági kultúrában jut kifejezésre, amely folyamatosan megerősítést kap a mass médiáktól a fogyasztói kultúra fontos elemévé válva. Az ifjúkor az iskolai vizsgák és a munkába állás azon életszakasza, amely összekapcsolódik azokkal az individuális tapasztalatokkal, amelyek skálája a szexuális élettől a szabadidő-tevékenységekig terjed.

Az ifjúkor időbeli kiterjedése a 20. század modern társadalmaiban egybeesik a szexuális életben és a család funkcióiban végbemenő gyökeres attitűdváltozásokkal (házasság előtti szexuális kapcsolat, homoszexualitás, házasságon kívüli kapcsolatok, válások). A fiatalok a mass médiák révén nagyobb mértékű szexuális ingerlésnek vannak kitéve, mint korábban, a megbízható születésszabályozási módszerek és az abortusz könnyű elérhetősége csökkentette a terhességtől való félelmet. Ezek a változások a frissen érő embert jóval szabadabbá teszik, ugyanakkor több konfliktust is okoznak a fiatalok és szüleik között, mivel az egymást követő generációk által „helyénvalónak” tartott szexuális viselkedési normák eltérnek egymástól.

Ahhoz a hagyományos nézethez, hogy a serdülőkor elkerülhetetlenül a személyes belső zűrzavar korszaka, az a közhit is társul, hogy a serdülők és szüleik között „generációs szakadék” húzódik, amely viharos szülő-gyerek kapcsolatokban mutatkozik meg. Az kétségtelen, hogy egy átlagos tendencia szerint a tinédzser nagy érzelmi kiegyensúlyozatlanság árán jelentős irányváltásokat él át. Míg az ezt megelőző életkorokban a személyiség fejlődése mindvégig a felnőttek világától, mindenekelőtt a szülőktől való függés jegyében alakult, addig a serdülőre az a feladat vár, hogy a felnőtt világ nyújtotta védelemtől valóban elszakadjon, és személyiségét, érzéseit, gondolatait, tetteit mint függetlent élje meg, és azokat szülői támasz nélkül is képes legyen vállalni. Számot kell vetnie mindazon értékekkel, amelyeket szülői képviselnek, hogy azonosuljon velük vagy elvesse őket. Az önállóságért folytatott küzdelemben segítségére van a kortárs csoport, melyek értékeit „igazabbnak” tekinti, mint a szülőkéit, és

az ideálokkal – tanárokkal, történelmi személyiségekkel, színészi alakításokkal, film-csillagokkal, rock- vagy popénekesekkel, sztárokkal – való azonosítási törekvések. Ha a leválás terheinek vállalása meghaladja akár a serdülő, akár annak családja erejét, akkor a kritikus időszak elodázható. A személyiség struktúrájának átrendezése, az énképzés, az identitás kialakítása és a társadalomról alkotott kép kialakításának időszaka esik egybe testképének, társadalmi és biológiai funkcióinak változásával. A prepubertásban végbemennek a hormonális változások, és a hossznövekedésben viszonylagos nyugalmi állapotba jut a fiatal. A pubertás időszaka gyors ütemű növekedéssel, súlygyarapodással indul, kialakulnak az elsődleges és a másodlagos nemi jellegzetességek. A következő fontos feladat a nem használata, amely számos tapogatózó kísérlettel jár, a próbácsolékvésektől az első-kapcsolatok begyakorlásán át a felnőtt nemi viselkedésig. A nemi érettség kultúránként, történelmi korszakokként, rasszonként, társadalmi rétegenként változó időpontban lép fel. A modern társadalmakban az első havivérzés (mentsruáció) és az első magömlés (pollució) az utóbbi évszázadban jócskán előbbre tevődött (a 17. évről kb. a 11. évre).

Kultúránkban a serdülő életútjának történéseit sűrítve éli újra: az elfelejtett ismét élni kezd, általában nem mint tudatos emlékkép, hanem érzelmek, indulatok formájában. Az elszakadás előtt álló én szorongása elsősorban a traumatikusabb élményekhez fűződő indulatokat ébreszti fel. Miközben azon tűnődik, milyen is szeretne lenni és elkövetkezendő lehetőségeiről fantáziál, felidézi a múlt elveszett lehetőségeit is: a gyász és a magány érzése keríti hatalmába. Ebben az életszakaszban a személyiségszerkezet gyengeségei, amelyek a kisgyermekkor történéseihez köthetők, s amelyeken az egyén látszólag túljutott, az elszakadás küszöbén ismét jelentkezve a felnőtté válás gátjaivá válhatnak. Az ödipális érzelmek (Freud) ismét felélednek, anélkül azonban, hogy igaz mivoltukban bebocsátást nyernének a tudatba. A tudattalan, ám igen intenzív kötődések és az ellenük való védekezés nemegyszer konfliktusokba sodorja a serdülőt. A család reakciói a serdülőt ebben a folyamatban segíthetik vagy gátolhatják: a szülőknek is meg kell birkóznuk azzal, hogy gyermekükről lemondjanak. Az én a serdülőkorban kritikus helyzetbe kerül. A hirtelen megnövekvő biológiai és szociális terheléshez rendszerint csak fokozatosan nő fel. Az addig kialakult alkalmazkodási sztereotípiái csődöt mondhatnak, színvonalát átmenetileg eshet: a realitáshoz való alkalmazkodás helyébe mágikus fantáziavilág léphet, a késztetések fékezése és gondolatban való kipróbálása helyett azok játékos kipróbálása történik meg. Az én-identitás (Erikson) az egyéni létnek valamilyen minőségét jelenti: azt az érzést, hogy az én olyan szintetizáló mód-szerek birtokában van, amelyekkel azonosságát és kontinuitását meg tudja őrizni: a serdülőkorban az énkép válsága és a küzdelem az énonazonosságért történésekben valósul meg. A „Ki vagyok én?” és a „Merre tartok?” típusú serdülőkori kérdések a személyes identitásra való törekvéseknek azokat a pontjait jelöli, melyben a serdülő arról dönt, hogy mivel érdemes foglalkoznia, mi a fontos a számára (hivatal), melyek azok az érvényes szabályok, amelyek mentén önmaga és mások viselkedését értékeli, s mindez összekapcsolódik az önbizalom és a kompetencia érzésével.

Az egyszerű társadalmakban, ahol kevés az azonosulási modell, és a szerepek száma is korlátozott, az identitás kialakítása viszonylag könnyebb, mint a miénkhez hasonló, végtelen számú lehetőséget kínáló és gyorsan változó társadalmakban. Az ifjúkorban, s annak is a posztpubertástól a felnőtt létezésig terjedő „építő fázisában” az énkép és a társadalmi kép az életcél meghatározásában konkretizálódik. A megcélzott élettelijesítmények az életstílusra (pl. szobaberendezés), a szakmai képzésre (pályaválasztásra és pályaválasztási döntés fenntartására) és a párválasztásra vonatkoznak. Orientálódása folyamán az ifjú szabadabbnak vagy kötöttebbnek (pl. ifjúsági munkanélküliség) érezheti magát.

Az ifjúkorban, a családról, szülőkről való leválás folyamatában a társas élet színtere az egykorúakból szerveződött kisebb-nagyobb csoportokra tevődik át. Ezek a kortárs csoportok (peer-group-ok) társadalmi nagycsoportként vannak jelen a társadalomban, saját kultúrával (ifjúsági kultúra) és nyelvhasználattal (ifjúsági nyelv) rendelkeznek. E társulásokra ugyanazok a sajátosságok jellemzőek, mint a társas kiscsoportokra általában, s a fiatal számára azt a színteret jelentik, ahol egyenlőségen alapuló viszonyokra számíthat, amelyek kétoldalúak: az ifjú megtapasztalja a választás fontosságát és azt, hogy mit jelent választottnak lenni. A posztpubertásban a meghittség, a későbbi fiataalkorban az összejövetelek a jellegzetesek, megnő a modellcsoportok (politikai, társadalmi, zenei, divat) szerepe. – (Irodalom: Erikson, E. H.: *A fiatal Luther és más írások*. Bp., 1991., Vikár Gy.: *Az ifjúkor válságai*. Bp., 1980., Gábor K. (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged, 1993.)

IFJÚSÁG ÉS ERŐSZAK

A korszakváltás felgyorsulása a kilencvenes években Magyarországon a fiatalok és a felnőtt-társadalom között növekvő konfliktussal járt. A kilencvenes években vizsgálataink alapján⁶ azt láttuk, hogy a fiatalok önállósodása az iskolázottság kiterjedése, a család és az iskola ellenőrző szerepének fellazulása a mass media szerepének erősödése és az etnikai konfliktusok gyakorisága a magyar fiatalok körében is felveti az erőszak terjedésének kérdését. A fiatalok és erőszak viszonyának többféle megközelítése ismert.

⁶ Gábor Kálmán (1996) Ifjúságkutatási tézisek. Educatio Füzetek 2. Bp., 1996. Oktatókutatató Intézet. A Helyi társadalom és ifjúság c. 1996-ban elkezdett kutatási projekt anyagai. Helyi társadalom – közoktatási rendszer – ifjúság. Sopron és Salgótarján esete. (Gábor és társai 1997) Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat), A tamási fiatalok helyzete. (Gábor és társai 1998) Bp., Oktatókutatató Intézet (Kézirat), A győri fiatalok helyzete. (Gábor és társai 1998) Bp., Oktatókutatató Intézet (Kézirat). A hevesi fiatalok helyzete. (Gábor és társai 1998) Bp., Oktatókutatató Intézet Gábor Kálmán-Dudik Éva (1999) A békéscsabai fiatalok helyzete. Bp., Oktatókutatató Intézet (Kézirat)

AZ ERŐSZAK ÉS A HUMÁNETOLÓGIA

Az erőszak definiálásakor Csányi Vilmos humánnetológiai megközelítéséből indul ki. Megállapítja, hogy „az első humánnetológiáról szóló gondolatok az etológia alapítójának, Konrad Lorenznek az írásaiban jelentek meg, és annak idején nagy vitákat váltottak ki. Elsősorban azért, mert Lorenz az embert mint az állatvilág egyik tagját kezelte és úgy gondolta, hogy viselkedésének alapvető struktúrája homológ az emberszabású majmokéval. Különösen nagy felháborodást keltett az a lorenzi feltételezés, hogy az agresszió az embernél is éppen olyan faji jellegzetesség, mint az állatoknál. Ma már szinte érthetetlen, hogy ezek az azóta széles körben elfogadott és továbbfejlesztett gondolatok korábban miért gerjesztettek akkora ellenkezést” (Csányi, 1999). Végső soron megállapítja, hogy „a gyermekek közötti agresszió, valamint az agresszió leszerelése olyan viselkedésformák, amelyek szintén függetlenek az adott kultúrától, de tanítással nagymértékben befolyásolhatók, alakíthatók.” (Csányi, 1999). Hangsúlyozza, hogy „az emberi természetről is nagyon sok mindent meg lehet tudni anélkül, hogy a gének és a tulajdonságok közötti bonyolult kölcsönhatások szerveződését pontosan ismer-nénk. De nem szabad azt hinnünk, hogy egy-egy emberi tulajdonság elkülönítve, meg-tervezett, kompakt formában öröklődik, valamiféle biológiai tervrajzban konkrétan ki-mutatható. Az emberi tulajdonságok a gének szakácművészetének eredményei. Komplex kémiai reakcióhálózatok egymással és a környezettel történő kölcsönhatása eredményezhet valamilyen, a szervezet egészének viselkedésben is megfigyelhető apró változást, amit mi történetesen aggodalomnak, agresszióknak esetleg intelligenciának, vagy éppen anyai szeretetnek nevezünk.” (Csányi, 1999) Azaz „az agresszió alapvető etológiai fogalom. Ha azonos fajú egyedek erőszakkal igyekeznek egymást valamilyen erőforrás közeléből eltávolítani, vagy ennek megszerzésében, illetve elfogyasztásában a másikat megakadályozni, agresszióról beszélünk” (Csányi, 1994).

Csányi kétféle agressziót különít el, a biológiai és kulturális agressziót: „a biológiai agresszió fontos magatartásbeli szabályozó mechanizmus, amely valamilyen formában minden magasabb rendű állatban, így az emberben is kimutatható (Csányi, 1986 a). A kulturális agresszió viszont a társadalom által szervezett ideologikus konstrukció, amelynek csak nagyon áttételesen van köze a biológiai agresszióhoz.” Az emberi agresszió fajtáinak tárgyalásakor Csányi a rangsorral kapcsolatos agresszióból indul ki: „Az állati agresszió legfontosabb funkciója, az erőforrások elosztása egyben valami-féle szabályozott rendet, *rangsort* is létrehoz az állati csoportokban. Agresszió nélkül kaotikus viszonyok alakulnának ki, ami megint csak az energia és az erőforrás pazar-lásához vezetne. Az emberi csoportok is hierarchikusan szerveződnek. A spontán ki-alakuló, alacsonyabb szervezettségű csoportok hierarchiája, mint ezt sokszor leírták már, enyhébb-erősebb agressziós konfliktusokon keresztül alakul ki. Ha a csoport szer-kezete már kialakult és megszilárdult, az agressziós összeütközések gyakorisága éppen úgy csökken, mint az állati csoportokban. Az emberi csoportokban, ahol az együttmű-

ködés, elosztás, csere különböző formái megjelennek, a mindennapi élet alapvető mechanizmusai fejlődnek a rangsort meghatározó agresszió primitívebb, biológiai formái. Elsősorban a gyerekek között, az informális csoportokban, valamint a társadalmon kívüli életben, mint például a bűnözés, játszanak jelentős szerepet. A társadalom megszervezésében az agresszió absztraktabb formáit használó mechanizmusok a fontosabbak. Ilyenek például a csoportok tevékenységét szabályozó hatalmi viszonyok, a politika mechanizmusai. Természetesen ezekben is megtaláljuk az ősi, biológiai mozgatórugókat (Csányi)."

Az egyik a rangsorral kapcsolatos agresszió, mely szorosan kötődik a hatalomhoz és politikához. „a hatalom és a politika, ha ezeken a csoport rendjének fenntartását a rangsor létrehozását, a konfliktusok minimális erőszakkal történő megoldását, a csoport védelmét, a csoporton belüli koalíciók szervezését és az egymással szövetséges domináns egyedek, valamint a koalíciók dominanciájának kialakítását és ebben a dominanciarendben változásokat eredményező folyamatokat értjük, már az emberszabásúak csoportjaiban megjelenik (De Waal, 1982), de igazi fejlettségét az emberi társadalmakban éri el.” A másik a territóriális agresszió „a legkülönbözőbb kultúrákban élő emberek csoportjai között, vagy tagjai egyénileg megjelölnek, birtokba vesznek, védelmeznek egy területet. Hogy ezt miként teszik, a mindenkori kultúra függvénye, de maga a területhez való vonzódás jelensége a kultúrától független, általános jelenség. Vele született területfoglaló viselkedés. Már két éves gyerekek kialakítanak területfoglaló szokásokat, pl. étkezésnél. Az ember tehát territóriális lény és ebből következik, hogy ha kisajátított területét mások akarják birtokolni, különböző agresszív viselkedésformákkal reagál.” További agresszió fajták: *a tulajdonnal, birtoklással kapcsolatos agresszió, a frusztrációs agresszió, explorációs agresszió, szülői agresszió, nevelői agresszió, normatív vagy morális agresszió, agresszió a kívülállóval, autoagresszió, csoportos agresszió* (Csányi).

Csányi vizsgálja az emberi agressziót csoporton belül és csoportok között. Megállapítja: „az agresszió alacsony mértéke a csoporton belüli agresszióra vonatkozik. Az emberhez vezető evolúciós leszármazási sornak az emberszabású majmaktól elváló egyedei több millió évvel ezelőtt valamilyen még nem teljesen felderített ökológiai okból zárt, tömör csoportokba kényszerültek. A zárt, kis helyen élő lények számára döntő kérdés az agresszió csökkentése, esetleg a legkülönbözőbb rituális formákkal történő helyettesítése, mert a korábbi agressziós szint a csoportokat szétverte volna. Ugyancsak alacsony agressziós szint szükséges a kooperációhoz és ahhoz az intenzív kommunikációhoz, amelyet az ember ősei a csoportélet során folytattak (Csányi, 1999).

Csányi igen fontos megállapítása, hogy „a csoporton belüli agresszió tetemes csökkenését nem követte, talán inkább még növekedett is a csoportok közötti agresszió. A csoporttársadalmak rendkívül sikeres létformája a mai megapopulációhoz vezetett, evolúción nyúlóan rövid idő alatt, így a ma élő ember folyamatosan egy biológiai paradoxon nyomása alatt van. A csoportján, az általa a saját csoportjának tartott közösségen belül az agresszió féken tartására minden szükséges biológiai eszközzel rendelkezik, ugyanakkor az idegen csoportoknak tartott közösségekkel, vagy akár feltételezett közösségekkel szem-

beni agressziójának biológiai korlátja úgyszólván nincsen, csupán kulturális korlátokkal rendelkezik, ha ilyeneket egyéni fejlődése és szocializációja során megszerzett. Ez a ketősség magyarázza azokat a sokszor érthetetlennek tűnő helyzeteket, amelyek egész korábban békés társadalmak tagjait vérengző agresszív szörnyetegekké alakítja. Kambo-dzsa, Bosznia, Koszovó és még hosszú sora a közeli példának” (Csányi).

ERŐSZAK ÉS SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA SZEGÉNYSÉG ÉS ERŐSZAK

Vajda Zsuzsa megállapítja, hogy „sok, összetett-társadalmi tényező játszik abban szerepet, hogy az agresszivitás növekvő mértékben van jelen a hétköznapi életben és gyakorlatban. Bármilyen jól működjenek is a demokratikus intézmények (feltehetően kevesen gondolják úgy, hogy ma Magyarországon ez a helyzet) a társadalmi békét veszélyeztetik a túlságosan nagy anyagi különbségek. Azok, akiknek kilátása sincs arra, hogy valaha jobban éljenek, érthető módon negligálják az együttélés szabályait, gyűlöletet éreznek a szerencsésebb helyzetűekkel, különösen a hivalkodóan gazdagokkal szemben. Az is ismert tény, hogy a társadalmilag perifériára szorult csoportok belső életében gyakran igen kemény, agresszív törvények uralkodnak, és a hatóságok tehetetlenek velük szemben. Az Egyesült Államok nemzetiségi gettóiban a fiatal férfiak körében a gyilkosság a leggyakoribb halálok, az ott élő gyerekek életét Garbarino és munkatársai (1992) az afrikai háború sújtotta övezetekben élő gyerekekhez hasonlított. Többek között ezért is veszélyes az egész társadalomra nézve a rohamos elszegényedés és az azt követő regionális szegregáció, ami ma Magyarországon is zajlik.” (Vajda, 1999) Vajda azt hangsúlyozza, hogy a „szegénység és társadalmi elszigeteltség nemcsak a szülői és közösségi agresszivitás esélyét fokozza, hanem a gyerekek és fiatalok agresszivitásának különleges fajtáit termelik.” (Vajda). „A fejlődő országokban – folytatja –, köztük Dél-Amerikában, növekvő és szinte leküzdhetetlen problémákat okoz az otthonukat elhagyó utcagyerekeknek” (Vajda, 1999). Egy brazil kutatás alapján a szerző hangsúlyozza, hogy „a családból kiszakadó brazil gyerekek gyakran keverednek bűncselekményekbe, amelyekkel szemben nem ritkák a rendőrség kíméletlen fellépései, miként arról a sajtó nemrégiben hírt adott” (Vajda, 1999). „Az agresszív antiszociális karrier azonban nemcsak a szegény országok gyerekeit fenyegeti” – emeli ki Vajda Zsuzsa. „A depressziós gazdasági övezetektől (mint például a valaha az autógyártás fellegváraként nyilvántartott Detroit), vagy etnikai gettókból kikerülő ifjúsági bandák az Egyesült Államokban gyakran az idősebbeket megszegényítő hatalomkoncentrációt és kíméletlenséget tanúsítanak mind a csoport tagjaival, mind áldozataikkal szemben. Megjegyzendő, az eszmei bizonytalanság mellett e fiatalok lakóhelyi környezetében általában igen rossz a közbiztonság, és a bandához való csatlakozásukkal védelmet keresnek mások erőszakosságával szemben” (Vajda, 1999). Az, hogy a fiatalok körében terjedő erőszak, egyaránt megtalálható a szegény és gazdag országokban fontos kérdéssé teszi „mekkora

hatást gyakorol a kultúrára, ezen belül az agresszív viselkedés előfordulására a televízió, a tömegkommunikáció (Vajda). A szerző megállapítja: „A hatásrendszer összetett: szerepet játszik benne, hogy az erőszak modellként, vagy általános konfliktusoldó módszerként szerepel, a hétköznapiak részének tűnik. Egy más szinten az agresszió gyakori látványa fásultságot, érzéketlenné válást idéz elő: szakértők álláspontja szerint ez az állapot szerepet játszik a napjainkban sokakat megdöbrentő utcai közömbösségben is. Közvetve hozzájárul az agresszív magatartás gyakoribbá válásához, hogy az erőszak látványának általános szorongáskeltő hatására a gyerekek félelmetesnek, ellenségesnek érzik a világot.” (Vajda, 1999).

Mi váltja ki az agressziót? A válasz részint az áldozatok oldaláról adható meg: „A tipikus áldozatok két típusba sorolhatók: egyik részük csendes, túlságosan alkalmazkodó, visszahúzódó és alacsony az önértékelése. Könnyen válnak áldozatokká a fizikailag gyenge, fogyatékoságban szenvedő, furcsa külsejű, vagy infantilis viselkedő gyerekek is.” (Vajda) „Vannak azonban olyan áldozatok is, akik provokálják a velük szemben megnyilvánuló agressziót, adott esetben maguk is agresszívek, vagy szokatlan, bizzar viselkedésükkel irritálják társaikat, és általában nem igyekeznek elkerülni az agresszív megnyilvánulásokat.” (Vajda, 1999).

Az áldozatok mássága, akár azért, mert fogyatékosak, gyengék, visszahúzódók, akár azért, mert szokatlan, bizzar viselkedésük, mindenesetre felhívja arra a figyelmet, hogy egy olyan kihívás kelti életre az agressziót, amely a modern globalizálódó világunkban elkerülhetetlen és mindennapi jelenség, naponta találkoznak fiatalokkal, akiknek más a bőrük színe, mások az otthonról hozott normái és értékei, melyek egyaránt tűnhetnek fogyatékosnak, illetve szokatlanoknak és bizzarnak. Ezért is igen fontos Vajda azon megállapítása, hogy „az agresszív viselkedés kialakulásában fontos szerepet játszik, milyen helyzetet foglal el a gyerek kortársai körében, mennyire sikerült integrálódnia a közösségbe. A gyermekkori magányosság, az állandó, vagy hosszan tartó elutasítottság, kirekesztettség hozzájárul a gyanakvó, támadó kedv és hajlam megerősödéséhez. Az iskolai elutasítottság szerepet játszik a lemorzsolódásban, a deviáns csoportokhoz való csatlakozásban is.” (Vajda, 1999)

(*Irodalom: Vajda Zsuzsa (1999) Mi van a gyerekek agresszivitásának hátterében. Educatio, 4. szám, 694-706.*)

ERŐSZAK ÉS A MÉDIA AZ ERŐSZAK TERJEDÉSE A MÉDIÁBAN

Császi Lajos nyomán abból indul ki, hogy „ha az erőszak társadalmi elfogadhatóságának mai, egyre szigorodó formáira gondolunk – például az iskolai verés tiltására, a házastársak közötti konszenzus nélküli közösülés erőszaknak nyilvánítására stb. –, akkor kétségtelen, hogy általánosságban szólva ma kevesebb, jobban ellenőrzött és finomabban szankcionált az erőszak a mai társadalmakban, mint évszázadokkal korábban.”

(Császi, 1999). Ugyanakkor „ha ezek után tekintetünk az erőszak mai ábrázolására vetjük, legyen az televíziós, filmes vagy bármilyen más ábrázolás, akkor viszont egyértelműen az erőszakos cselekmények és jelenetek számának növekedését tapasztalhatjuk. Az erőszak elburjánzását a modern korban az ábrázolással szembeni nagyobb engedékenység jeleként értékelhetjük.” (Császi, 1999). Ezzel kapcsolatban a szerző hangsúlyozza, hogy „guruk és ellenguruk nyilatkoztak a tárgyban, pszichológusok és kriminalisták sejtése, kutatások sokasága bizonyítja vagy cáfolja a feltevést: a tömegkommunikációban szinte végtelenül megsokszorozódó erőszak valóságos agressziót szül, az igazi veszélyforrás a képernyő, a vizuálisan érzékelhető erőszak erősen dependens, a valóságot és a monitor virtuális valóságát alig képes megkülönböztetni.

AZ ERŐSZAK GYERMEKEI.

A teória szerint a leginkább veszélyeztetett a gyerek volna, aki egyértelműen képernyő-függő, érzelmileg. Ez a felfogás hajlik arra, hogy a ma gyermekeit az „erőszak gyermekeinek”, kultúránkat az erőszak kultúrájának tekintse, hiszen egy ENSZ-felmérés szerint „a médiában közvetített minták az erőszakos megoldásokat teszik sikeres és kíváncsatos életstratégiává... A 12 éves gyerekek példaképei között 30%-ban akciófilmek hősei állnak”

A nagy dózisban adagolt erőszak azt sulykolja – mondja Gerbner –, hogy az agresszív viselkedés a normális. „A tévé rosszabbnak mutatja a világot, mint az valójában, a néző félelme fokozódik, s még jobban számít a hatóságokra.” Ez az „aljas világ szindróma. Mindez észrevétlenül vezet el egy neofasiszta társadalomba.” Ám az óriási dózisban adagolt képernyős agresszió *egyetlen valóságosan bizonyítható következménye a félelem fokozódása*. Ezzel összefüggésben a néző egyre inkább ragaszkodik a rendet ígérő, vaskezettel és törvényi felhatalmazással működő kormányzáshoz – ha már „ilyen szörnyű a világ”. Pedig nem a tapasztalati világ ilyen, hanem annak, a média közvetítette reprezentációja – ami óriási különbség.” (Hartai, 1999).

Vagyis Császi nyomán a szerző kiemeli, hogy az erőszak ábrázolásának toleranciája „a társadalomban megtűrt erőszakhoz képest az ábrázolás felnagyíthatja, eltúlozhatja, a felismerhetetlenségig eltorzíthatja az erőszak tényleges helyzetét és szerepét életünkben”. „Míg a kutatók egy része – folytatja Hartai – felháborodott tanárok, egyházi emberek és politikusok a problémát a hatvanas évek óta perdöntő kérdés-ként kívánják *kezeltetni* és kezelteni, egyes adatok szerint az angol társadalom 80%-a nem is tartja a médiaerőszak kérdését komoly társadalmi kihívásnak. Hall 1975-ben úgy látta, hogy „a tévéerőszak nem a néző problémája, hanem a társadalom iránti általános bizalom elvesztéséből táplálkozik. Politikusok, társadalomkutatók által gerjesztett ideológiai probléma a modern társadalom válságáról, amelyet a nézőkre projektálnak.”

A MÉDIA MINT FONTOS KÖZVETÍTŐ.

Gerbner fontos megállapítására: „Ma – először a történelemben – a történeteket az emberekről, az életről, az értékekről nem a szülők, az iskola, az egyház, vagy más közösségek képviselői közvetítik a gyermekeknek, hanem a nagy média-konglomerátumok egy csoportja. Másképpen fogalmazva a gyerekek úgy nőnek fel, hogy már nem a szülői ház és helyi közösségek házi készítményei inspirálják. A felnövő gyerekeket korai gyerekkortól egy komplex, integrált globális ipari és piaci rendszer befolyásolja és a tévéerőszak is része ennek a rendszernek.” (Gerbner, George, 1995).

ERŐSZAK ÉS AZ ISKOLA – ISKOLAI ZAKLATÁS

Az iskolai zaklatás fogalmát Olweus definiálja. Véleménye szerint „az iskolai zaklatás vagy elnyomás általános definíciója véleményem szerint a következő: a diákot zaklatás vagy elnyomás éri akkor, ha ismétlődően és hosszú időn keresztül negatív cselekedeteknek teszi ki egy vagy több más diák. Negatív cselekedetnek minősül, ha valaki szándékosan sérülést vagy kényelmetlenséget okoz – vagy próbál okozni – másnak, ami tulajdonképpen megegyezik az agresszív viselkedés definíciójával (Olweus, 1973 b). A negatív cselekedet véghezvihető testi érintkezés, szavak vagy bármi más segítségével, ilyen lehet például az ijesztő grimaszolás, vagy ha valakit szándékosan kizárnak egy csoportból. Bár a zaklatásban résztvevő gyerekek vagy fiatalok nagy valószínűséggel eltérően gondolkodnak arról, hogy a zaklatást hogyan érzékeli az áldozat, azt azonban legtöbbször vagy talán mindegyikük valószínűleg felismeri, hogy a viselkedés legalábbis valamennyire fájó vagy kellemetlen az áldozat számára.” (Olweus, 1999).

Olweus felveti, hogy „az „erőszak” és „erőszakos viselkedés” fogalmakat gyakran használják az agresszív viselkedés szinonimájaként. Véleményem szerint ez nem helyes, és az erőszakot/erőszakos viselkedést úgy kellene meghatározni, mint olyan agresszív viselkedést, amikor az elkövető saját testét vagy egy tárgyat (akár fegyvert is) használ arra, hogy szándékosan (viszonylag komoly) sérülést vagy kényelmetlenséget okozzon másnak. Az erőszak szótári jelentése nagyon hasonló, a fizikai erő használatára utal. Érdemes megjegyezni, hogy az erőszakos bűncselekmények (pl. szándékos emberölés, emberölés, súlyos testi sértés, veszélyeztetés, rablás és nemi erőszak) büntetőjogi definíciója egy nagyon hasonló értelmezésre épül. A zaklatáshoz hasonlóan tehát az erőszak az agresszív viselkedés egyik fajtája, amelynek megvannak a sajátos jellemzői. Mi tehát a kapcsolat az erőszak és a zaklatás között?” (Olweus, 1999). Fontos része a tanulmánynak a fogalmi rendszerezés, amely elkerülhetetlen a problémakör empirikus vizsgálatához, különösen nálunk, ahol lényegében nem került sor átfogó empirikus vizsgálatra. „Az agresszió/agresszív viselkedés az általános, átfogó fogalom, míg a zaklatás és az erőszak/erőszakos viselkedés az agresszív viselkedésen belül... Gyakran beszélhetünk zaklatásról akkor is, ha

nem történik erőszak (pl. amikor szavakkal, mimikával zaklatnak valakit, vagy szándékosan kizárnak valakit egy csoportból, stb.), és – hasonlóképp – gyakran beszélhetünk erőszakról akkor is, ha zaklatás nem történik (pl. egy egyszeri verekedés az iskola udvarán, vagy amikor az étteremben sorban állva egymás számára ismeretlen részeg emberek valami csekélységen összevitatkoznak).” (Olweus, 1999).

ERŐSZAK ÉS A NŐK

„A gyerekverés és a gyerekek szexuális zaklatásának témaköre egyre inkább bevonul nálunk is a nyíltan tárgyalt társadalmi problémák közé. Nagy jelentősége van ennek, hiszen vizsgálatunk azt mutatta, hogy az ilyen jellegű erőszakok áldozatai gyakran úgy érzik, hogy problémájukkal magukra maradnak, környezetük őket vádolja, nem az elkövető, hanem ők maguk szégyenkeznek a történetek miatt. Jellegzetes módon felerősödtek azok a vélemények is, melyek megkísérlik bagatellizálni ezeket a kérdéseket. Mivel ténylegesen előfordul, hogy ártatlanul vádolnak meg valakit ezeknek az erőszakoknak elkövetésével, az egész problémakört eltúlzottnak tartják.” (Tóth Olga, 1999).

Tóth Olga Magyarországon első ízben térképezte fel a családon belüli erőszak (ezen belül a gyerekek elleni erőszak) különféle formáinak előfordulását, gyakoriságát. Rámutat arra, hogy „a mai magyar családok és ez esetben a nők egy markáns csoportja számára elfogadható, tolerálható. A minta 63,8%-a büntetné a szülőt, ha veri a gyereket, ugyanakkor 29,5% egyértelműen nemet mondott erre a kérdésre. Az átlagnál magasabb arányban büntetnék a legfiatalabbak (81,3%), akik még közel állnak a gyerekkorhoz, illetve akik a jövő szülő generációját jelentik. Ugyanakkor az átlagnál kevésbé tartják a gyerekverést büntetendőnek a legidősebbek (58,9%), a nagymamák generációja, akik nyilván maguk is így nőttek fel. A középiskolai végzettség jelent ebben a kérdésben választóvonalat, azaz az érettségénél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők kevésbé büntetnék a gyerekverést. Figyelemre méltó, hogy a magukat válaszosnak tartók ez esetben a nem válaszosaknál lényegesen magasabb arányban *gondolják, hogy a gyerekek verése nem kíván büntetést* (38,7%, illetve 26,4%).” (Tóth Olga, 1999).

„A magyar társadalomban a szülők mintegy tulajdonuknak tekintik a gyereket, akivel azt tesznek, amit akarnak. Amikor a pofont a nevelés mindennapi eszközének tartják, amit bármikor megkaphat a gyerek, ha „megérdemli”, valójában parttalanná tágítják saját hatalmukat gyerekeik felett.” (Tóth Olga). Tóth Olga felhívja a figyelmet arra, hogy „valamennyi életkori csoportban, valamennyi iskolázottsági szinten és foglalkozásnál, falun és városon közel azonos arányban verik a gyerekeket. Nem tartja vissza a veréstől a szülőt saját vallásos hite sem. Megdöbbentő, hogy a GYES-en lévő (tehát 3 év alatti gyereket nevelő) fiatal anyák közül minden ötödik állította saját magáról, hogy verte már meg úgy a gyereket, hogy saját maga is bánta.” (Tóth Olga). „Azok körében – hangsúlyozza a szerző –, akiket gyerekkorukban vertek, kétszer olyan gyakori volt a saját gyerek bántalmazása, mint azok körében, akiket nem vertek.” (Tóth Olga, 1999).

SZEXUÁLIS ZAKLATÁS

„A gyerekek szexuális zaklatása nem új jelenség, de minden történelmi kor másként viszonyul hozzá. Nyugat-Európában és Észak-Amerikában az utóbbi évtizedek gyermekjogi és nőjogi mozgalmak hívták fel a társadalom figyelmét a gyermekek szexuális zaklatásának kérdésére. Ez a téma azok közé tartozik, melyekről valós tényeket igen nehéz megismerni. A közvélemény általában csak a legkirívóbb, legbrutálisabb eseményekről szerez tudomást. A szülők nagyon féltik gyerekeiket az idegenektől, akik elcsábíthatják őket, ugyanakkor nincsenek tudatában annak a ténynek, hogy a molesztálást, a szexuális zaklatást leggyakrabban ismerősök, családtagok követik el. Mindenki úgy véli, vagy megpróbál úgy viselkedni, mintha ilyesmi az ő környezetében nem fordulhatna elő. Gyakori az is, hogy a gyerekek szexuális zaklatását, bántalmazását leszűkítve közelítik meg az emberek, azaz az „enyhébb” esetek fölött szemet huny-
nak.” (Tóth Olga, 1999).

„A magyar társadalom (legalábbis az itt megkérdezett női fele) igen érzékenyen reagál a gyerekek szexuális zaklatására. Kevesen vannak olyanok, akiknek nincs véleménye a jelenség elterjedtségéről, és a megkérdezettek fele úgy gondolja, hogy sok gyerek van kitéve ennek a veszélynek. Nem találtunk szignifikáns trendet a válaszokban életkor szerint. Szignifikáns azonban az eltérés iskolai végzettség szerint... A legalacsonyabb iskolai végzettségűek csoportjai (8 osztály vagy kevesebb) hajlamosak szélsőséges válaszokat adni, szemben a legmagasabb végzettségűekkel, akik válaszaikban inkább középre húznak. Tehát a legalacsonyabb iskolai végzettségűek közül gondolják a legtöbben, hogy sok gyereket fenyeget a molesztálás (57,8%), ugyanakkor ebben a kategóriában gondolják a legtöbben azt is, hogy ez nagyon ritkán fordul elő (25%)... A falusiak és a budapestiek szerint elterjedtebb a gyerekek molesztálása, mint a kisebb-nagyobb városokban élők szerint... A falusiak 20%-a, a kisebb városokban élők 15,8%-a, a megyeszékhelyen élők 11,1%-a, míg a Budapesten élők 21,7%-a találkozott személyes életében vagy környezetében olyan esettel, amikor egy gyerek szexuális zaklatásnak volt kitéve.” (Tóth Olga, 1999).

„A megkérdezett nők 8,1%-a élt át ilyesféle tapasztalatot gyerekkorában. Emellett ismét van közel 12%-nyi megkérdezett, aki a teljesen anonim körülmények között sem vállalta a válaszadást.” (Tóth Olga). A gyermekkori szexuális zaklatásról a „legfiatalabb életkori csoportba tartozók számoltak be (15,1%) és az életkor előrehaladtával egyre csökken az igen válaszok aránya... Ennél a kérdésnél szignifikáns eltérés van a vallásosság mentén. Azok, akik magukat nem vallják vallásosnak, a vallásosokhoz képest magasabb arányban (15,5%) állították, hogy átéltek gyerekkorukban szexuális közeledést felnőtt részéről.” Kiemeli, hogy „a gyerekkori szexuális zaklatás és a verés a családban milyen szorosan együtt jár. Azoknak a nőknek 30%-a, akiket otthon rendszeresen vertek, átélt szexuális zaklatást is (a nem vertek között ez az arány 7,4%).” (Tóth Olga). „A megkérdezettek 17,7%-a állította, hogy ismer olyan esetet, és hajlan-

dó róla beszélni, amikor felnőtt szexuális módon közeledett gyerekekhez. Összesen 179 történetet olvashattunk a kérdőívekben. A történetek 53%-a ismerőssel, 19%-a magával a megkérdezettel, 11%-a tanítvánnyal, pácienssel esett meg. A történetek 1/3-ában az eset többször is előfordult. Az áldozat az esetek 77,4 %-ban elmondta valakinek, hogy mi történt vele, de csak az esetek 44,3%-ában jelentették fel az elkövetőt... Általában jellemző, hogy a brutálisabb, durvább eseteket családtag, vagy ismerős követte el."

AGRESSZÍV IFJÚSÁGI ÉS POLITIKAI KULTÚRA

Az agresszív ifjúsági és politikai kultúrát Magyarországon elsősorban a skinheadek képviselik. A skinhead-jelenség sokféleképpen értelmezhető, de az ifjúságkutatók (szociológusok, politikusok, stb.) többsége azt a felfogást fogadja el, hogy az ifjúsági kultúra részévé vált.

A nyolcvanas évek közepéig az ifjúságkutatók úgy gondolták, hogy az ifjúsági korszakváltás összhangban lesz a modern társadalmak egyre szélesedő középosztályának létrejöttével, az iskolarendszer kiterjedésével. Az ifjúság mintaadó kultúrájává az alternatív kultúra válik, amely egyet jelent a társadalmi sokszínűség tolerálásával, a társadalom intézményrendszereinek demokratizálódásának, pluralizálódásának elfogadásával, és a fiatalok közötti különbségek (települési, nemek és faji különbségek) kiegyenlítődéssel.

A kilencvenes évek elejére azonban világossá vált, hogy ezen elképzelések illúzióknak bizonyultak. Az ifjúságcentrizmus egyre inkább összekapcsolódik az intoleranciával, elsősorban a tizenéves, alacsony iskolázottságú fiúk körében növekszik a másság, az intézmények demokratizálódásának, pluralizálódásának elutasítása, illetve az erőszak és az etatizmus tisztelete. Ez összefügg azzal, hogy a modern társadalmakban nem valósult meg a társadalmi kiegyenlítődség, sőt fokozódott a társadalmak kettészakadása: nemcsak a felemelkedési esélyek növekedtek, de a leszakadók tábora is, amelynek szemléletes jelensége a fiatalkori munkanélküliség, és a bevándorlók, külföldi munkavállalók elkülönülése, társadalomalatti osztállyá válása, illetve az ellenük irányuló gyűlölet felerősödése.

Magyarországon 1989-ben a skinheadekkel szimpatizálók aránya iskolatípusok szerint különböző volt: az egyetemisták 5%-a, a gimnazisták 9%-a, és a szakmunkástanulók 13%-a szimpatizált a skinheadekkel. Az iskolatípusok szerinti különbségek mellett a nemek szerinti különbség is erőteljesen kirajzolódott: az egyetemisták esetében a fiúknál 8% a lányoknál 4%, a gimnazista fiúknál 9%, a lányoknál 5%, a szakmunkástanuló fiúknál 15%, a lányoknál pedig 11% volt a skinheadekkel szimpatizálók aránya.

A skinheadekkel szimpatizálók arányának alakulása már 1989-ben is szoros összefüggést mutatott az ifjúságcentrizmussal. Az egyetemisták körében az ifjúság-

centrizmus csökkentette (4%), a gimnazisták és szakmunkástanulók körében pedig közel azonos arányban tartotta (8%), illetve 17%-ra növelte a skinheadekkel szimpatizálók arányát.

A skinheadekkel szimpatizálók aránya 1993-ban 1989-hez képest az egyetemisták és a gimnazisták körében kismértékben csökkent (2%, illetve 8%), a szakmunkástanulók körében viszont 31%-os volt, ami jelentős mértékű növekedést jelent. Folytatódott az ifjúságcentrizmusnak az agresszív ifjúsági kultúrával való összekapcsolódása is: Az ifjúságcentrista egyetemisták 3%-a, gimnazisták 13%-a, a szakmunkástanulóknak viszont 50%-a szimpatizált a skinheadekkel.

1989-ben az ifjúságcentrizmusnak az ifjúsági kultúrára gyakorolt hatása még elvált a politikai érdeklődéstől. Az ifjúságcentrista fiatalok kevésbé érdeklődtek a politika iránt, mint a felnőttminta-követők: az egyetemisták körében az ifjúságcentrista egyetemisták 65%-át, a felnőttminta-követők 86%-át, a szakmunkástanulóknak pedig 23%-át, illetve 31%-át érdekelte a politika. A gimnazisták kivételt képeztek: náluk a fenti arány 60%, illetve 57% volt.

1993-ban az egyetemisták 61%-át, a gimnazisták 38%-át, a szakmunkásoknak pedig 9%-át érdekelte a politika. Az egyetemisták körében kiegyenlítődés volt megfigyelhető: a felnőttminta-követők 63%-át és az ifjúságcentristák 60%-át érdekelte a politika. A gimnazisták körében a felnőtt mintát követők 30%-át, az ifjúságcentristáknak pedig 40%-át. A szakmunkástanulók körében viszont a felnőttminta-követőket egyáltalán nem, az ifjúságcentristáknak viszont 23%-át érdekelte a politika.

A fenti adatokból egyértelműen következik, hogy a társadalom alsó rétegeihez tartozó ifjúsági csoportokban (a szakmunkástanulók körében) a leggyakoribb, hogy az ifjúságcentrista fiatalok politikai érdeklődése növekszik. Ez annak a veszélyét rejti magában, hogy a felnőttekkel (és az általuk képviselt normákkal) való szembenállásra leginkább hajlamos ifjúságcentrista csoport éppen az erőszakos magatartásmintákat leginkább követő alsó társadalmi rétegekben válhat agresszív politikai megnyilvánulások részesévé.

Az ifjúságcentrizmus politikai érdeklődésre gyakorolt hatása összekapcsolódik a fiatalok politikai cselekvésének megváltozásával, a posztkonvencionális cselekvési formák elterjedésével⁷, melynek skálája az aláírások gyűjtésétől, az engedélyezett de-

⁷ Kaase és Barnes a hetvenes évek végén felhívják a figyelmet, hogy a nyugati demokráciákban a politikai cselekvés átalakulására a konvencionális politikai cselekvést felváltja a posztkonvencionális cselekvés, melynek lényege, hogy kiszélesedik a politikai cselekvés repertoárja (Barnes-Kaase, 1979). A repertoár kiszélesedésének magyarázatakor két forgatókönyv terjedt el. Az egyik, amely a politikai cselekvési repertoár átalakulására azt a magyarázatot találja, hogy a nyugati demokráciákban fokozódó konfliktusok csökkentik a politikai legitimitációt. Kaase és Barnes hangsúlyozza: ezt a scenáriót nem erősítette meg az a vizsgálat, amelyet öt nyugati demokráciában folytattak. A másik forgatókönyv szerint a nyugati demokráciákban fokozódik a politikai döntéshozatalban való részvétel, illetve döntéshozatal befolyásolásának igénye, ez az élet minden területén feszültséget eredményez, és a politikai cselekvési formák kibővüléséhez vezet. Kaase és Barnes hangsúlyozzák, hogy az utóbbi

monstráción át a polgári kezdeményezésekig, végső soron pedig az erőszakos proteszt cselekvésekig (köz- és magántulajdon sértése, erőszak alkalmazása rendőrökkel és más személyekkel szemben, fegyver és robbanóeszközök alkalmazása, stb.) terjed. Az ifjúságcentrista fiatalok legmarkánsabb jellemzője, hogy inkább elfogadják az erőszakos politikai cselekvési formákat, mint a többiek. Például az ifjúságcentrista középiskolás fiatalok 26%-a támogatna közlekedési demonstrációt, 23%-a venne részt polgári kezdeményezésekben, és 11% alkalmazna erőszakot rendőrökkel, és más személyekkel szemben. Ugyanezek az arányok a nem ifjúságcentrista középiskolás fiatalok körében csak 14%-10%-4%-ot képviselnek.

1989-ben még élesen elkülönült az alternatív ifjúsági kultúra, amely az egyetemista, gimnazista fiatalok egy részének mintája, és a fogyasztói és agresszív ifjúsági kultúra, amely a szakmunkástanuló és szakközépiskolás fiataloknak jelentett mintát. 1989-ben az ifjúság lázadása még elvált a politikai érdeklődéstől és a politikai cselekvéstől. A politikai érdeklődés széles körben jellemző volt, és a fiatalok döntő többsége az akkor ellenzéki politikai pártokat és a kommunista rendszer megdöntését támogatta.

A '90-es években, miközben általánosan jellemzővé vált a fiatalok piacconform magatartása, tanúi lehettünk az alternatív ifjúsági kultúra hanyatlásának és az agresszív ifjúsági kultúra előretörésének (a skinheadekkel való szimpatizálók aránya 1989-hez képest 1993-ra megduplázódott). A skinheadekkel szimpatizálók változatlanul inkább a szakmunkástanulók, és a tizenéves fiúk közül kerülnek ki, de a skinheadekkel szimpatizálás sokkal szervezettebb részévé vált az ifjúság lázadásának, az ifjúság lázadása pe-

scenárió, melyet Huntington a hetvenes évek elején fejtett ki egy elméleti írásában, megerősítették saját vizsgálataik (Huntington, 1974). Kiemelik, hogy a posztkonvencionális cselekvés (aláírások gyűjtése, polgári kezdeményezés, sztrájk, tömegközlekedés feltartóztatása, lakásfoglalás stb.), és annak politikai kompetenciája részévé vált, különösen a fiatalok politikai aktivitásának, amely még húsz évvel korábban is ritkaságnak számított a demokratikus közéletben.

A fiatalok és a felnőttek viszonyának analízise alapján kiemelik, hogy a fiatalok karakterisztikus vonása az új, a posztkonvencionális politikai cselekvés, amely az iskolázottság emelkedésével kapcsolódik leginkább össze. Hangsúlyozzák, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés nem elsősorban az ifjúkkal, hanem a nemzedékváltással, a nemzedéki hatással függ össze.

Összefoglalva: úgy érvelnek, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés először is összefügg az iskolázottság kiterjedésével, és az annak nyomán kialakuló posztmaterális értékrendbe ágyazódik. Másodszor, hogy a posztkonvencionális politikai cselekvés kialakulása egy megismerési és tanulási folyamat eredménye, és annak az igénye, hogy valami történjék.

Harmadszor a posztkonvencionális politikai cselekvés összefüggésben van a generációs konfliktusokkal is, azon fiatalok körében erősödik fel, akik leginkább szembe kerülnek a felnőtt társadalom intézményeivel, életkarrierjeivel.

Végül a negyedik tényezőként a tömegkommunikáció hatását emelik ki, illetve azt, hogy ellentmondás van a modern tömegkommunikáció szerepének és hatásának növekedése, valamint hatékonysága, és a demokrácia politikai intézményrendszerének változatlansága és nehézsége között - Irodalom: Barnes, S. - Kaase, M. (1979) Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies (Beverly Hills, CA: Sage).

dig sokkal inkább vált az agresszív politikai proteszt cselekvés ösztönzőjévé. Mindez olyan körülmények között történt, amikor a fiatalok politikai érdeklődése általában csökkent.

A fiatalok előtt álló két szélsőséges mintát jelenleg a yuppiek és a skinheadek jelentik. Mindkettő erőteljesen kötődik a piachoz. A yuppiek a gazdasági, üzleti karrier érdekében a fiatalság gátlástalanságával mint nyertesek töreksevenek a felnőtt társadalommal való integrálódásra. (1993-ban a középiskolások 54%-a szimpatizált a yuppiekkel, a gimnazisták 50%-a, és a szakmunkástanulók 59%-a.) A skinheadek pedig mint a piaci harc vesztesei, az oktatási intézményrendszer és a piac periferiájára sodródva, gátlástalanul lépnek fel a náluk még inkább perifériára kerültekkel, főként a cigányokkal szemben. Az adatok azt mutatják, hogy a yuppie és skinhead minták leginkább a szakmunkástanulók körében találnak szimpatizánsokra, illetve azokban a helyi társadalmakban, ahol a leglátványosabb a gazdagok és szegények közötti különbség.

(Irodalom: Csányi Vilmos (1999) *Biológiai determináció és agresszió. Educatio, 4. szám, 677-694.*; Császi Lajos (1999) *Tévérőszak és populáris kultúra: a krimi mint morális tanmese. Replika, 35. szám, 22.*; Dubet, Francois (1999) *Violence in schools. In Violence in schools: Awareness-raising, prevention, penalties. Brussels, Council of Europe Publishing*; Gerbner, George (1995) *The Hidden Message in Anti-Violence Public Service. Harvard Educational Review. 2. Szám, 292-293.o*; Hartai László (1999) *A mozgóképi szövegkörnyezet, mint a képernyős erőszak rejtőzködő démona. Educatio, 4. szám, 788-803.*; Olweus, Dan (1999) *Az iskolai zaklatás. Educatio, 4. szám, 717-740.*; Tóth Olga (1999) *Gyerekbántalmazás a családban. Educatio, 4. szám, 706-717.*)

IFJÚSÁGI BANDÁK

A fiatal közösségek deviáns bandába (gangek) tömörülése történelmileg tartós kulturális jelenség. A bandák kialakulásának okai azonban azokkal a szociokulturális összefüggésekkel együtt változnak, amelyekben a bandák létrejönnek. Úgy tűnik, hogy az erőszakos bandák és ifjúsági zavargások egyre inkább nemzetközi problémává válnak, amint ez röviddel ezelőtt világosan megmutatkozott az United Congress on Crime and Delinquency -on. (1960)

A leglényegesebb az a vizsgálat volt, amely a harmincas években Amerikában a „chicagói iskolából” (Thrasher, Shaw, Tannenbaum, McKay) végeztek, amely empirikus-szociológiai vizsgálattal kimutatta, hogy a banda azoknak a deviáns fiataloknak a szilárd „természetes” létezési módja, akik társadalmi szervezetlenségben nőttek fel. Whyte később a bandák vizsgálata alapján kimutatta a Street Corner Society c. könyvében, milyen jelentős szerepet játszik a banda olyan fiatalok életében, akik nehéz társadalmi és gazdasági körülmények között nőttek fel.

Az utóbbi időkben a bandákról számos szociológus elméleteket állított fel (Cloward és Ohlin; Black és Niederhoffer; Cohen; Miller). Ők megpróbálnak magyarázatot talál-

ni arra, hogy miért elégíti ki egy banda az elidegenedett fiatalok igényeit egy komplex társadalomban.

A *The Violent Gang* c. vizsgálatában a szerző a bandákat az alábbiak szerint csoportosítja:

„Bandanegyedekben” leggyakrabban a bandák három csoportja jelenik meg: 1. *bűnöző bandák*, 2. *erőszakos bandák*, 3. *társadalmi bandák*. Noha ezek a prototípusok ritkán jelennek meg tiszta formában, az alábbiakban megkíséreljük struktúrájuk és magatartásuk „ideáltipikus” vonásait felvázolni. A bűnöző bandában bűnöző cselekvési módok uralkodnak, amelyeket egyértelműen olyan törvénytelen magatartások jellemeznek, mint a lopás és túlnyomóan anyagi haszonszerzésre irányuló túlkapások. Az erőszakos bandák cselekvéseiben túlsúlyban vannak a spontán, presztízshaszonra irányuló erőszakos, pszichikai megnyugvást célzó („kicks”) cselekedetek szociopatikus motívumai. A társadalmi banda nehéz fiatalokból álló társadalmi csoport, amely azért verődött össze, mert tagjai azt hiszik és úgy találják, hogy társadalmilag konstruktív egyéni céljaikat leginkább banda formájában érhetik el.

Noha amint ezt már említettük, ezek a bandák ritkán mutatnak fel csak egyféle jegyeket, mégis van egy lényeges ismertető jegyük, amelyben egymástól különböznek, és magatartásuk rendszerint ekörül a központi motívum körül forog. Természetesen vannak olyan fiatalok, akik bandaalkotó korszakuk alatt egyfajta vagy többfajta bandához is tartoznak, mások viszont egyidejűleg tagjai különböző bandáknak. A bandák típusát a felvállalt normák, a magatartásminták és a tagok személyiségjegyei határozzák meg.

Az erőszakos banda típusa jelenik meg a leggyakrabban és uralkodó bandaformává válik. Szociológiai értelemben ezek a bandák sem nem csoportok (groups) sem nem tömegek (crowds), hanem a kettő között állnak, ezért a szerző majdnem-csoportnak” (Near-groups) nevezi őket („The Gang as a Near-Group”, *Social Problems*, Auguat. 1995).

Az erőszakos bandákat, majdnem-csoportokat az alábbi faktorok egyike jellemzi: 1. diffúz szerepdefiníció, 2. korlátozott összetartás, 3. állhatatlanság, 4. csekély normakonszenzus, 5. a tagok fluktuációja, 6. vezetői válságok, 7. a tagok iránti elvárások korlátozott definiálása. Ezek a tényezők jellemzik a majdnem-csoportok „normális” struktúráját.

Feszültséggel terhes időszakban, az átalakulás idején vagy átmeneti szervezetlenség következtében igazi csoportok szerkezete lehet olyan, mit a majdnem-csoportoké. Mozgásukat mégis normatív tartós struktúrájuk befolyásolja. A majdnem-csoportnál azonban az alapállapotot jellemzik az előbb felsorolt ismérvek. Egy ilyen soha nem lesz egyértelműen sem csoport, sem tömeg. Az erőszakos majdnem-csoportok funkciójáról közel sem él világos és egyértelmű kép a tagok között. A majdnem-csoportban sosem alakul ki megegyezés a kollektíva céljait, értelmét és feladatait illetően. A majdnem-csoport magatartás nagy része individualista természetű és emocionális zavarokból fakad. Az erőszakos banda alapfunkciója az, hogy szabad folyást engedjen ellenséges érzületeknek és agresszióknak ahhoz, hogy a tagok emocionális tartós és pillanatnyi igényeit kielégítse. Az erőszakos banda alkalmazkodóképes, elasztikus képződmény,

amely gyorsan hasonul olyan fiatalok igényeihez, akik képtelenek a konstruktív csoportokban való együttműködéshez szükséges felelősségérzetre és a követelményeinek megfelelni. A fiatal azért csatlakozik bandákhoz, mert hiányzik benne a szociális képesség arra, hogy kapcsolatot teremtsen másokkal és felelősséget vállaljon ezért a kapcsolatért. Korlátozott társas mivolta miatt teremt magának a fiatal a bandában egy olyan szervezetet, amely lehetővé teszi számára, hogy saját korlátozott társadalmi cselekvési képességei szintjén teremtsen kapcsolatokat és gyakoroljon funkciókat. Ennek a struktúrának a normái úgy alakultak ki, hogy a fiatal bandatag korlátolt kapcsolatteremtő képessége ellenére funkciókat tölthessen be, és valamit végbeviessen.

Az erőszakos cselekedetet nagyra értékeli a bandában, ahhoz, hogy „neve”, vagy „rep”-je (az angol reputation-ból) legyen valakinek. A társadalmi normák ilyen megkerülése a bandán belüli gyors társadalmi felemelkedés egyik eszköze. Ha egy fiatalról az terjed el, hogy képes az erőszakra, presztízspozícióra tehet szert egy erőszakos bandában.

(Irodalom: Miller, W: *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, *Journal of Social Issues*, 1958. Vol. 14, No. 3.; Yablonsky, L: *Violent Gang*, New York, 1962. Cohen, Albert K (1969) *A szubkultúrák általános elmélete*. In *Ifjúságszociológia* (szerk.) Huszár T. és Sükösd M. Bp. 1969. 264-287. White, William Foote *Az utcasarki társadalom*. In *Ifjúságszociológia* (szerk.) Huszár T. és Sükösd M. Bp. 1969 287-315. Salisbury, Harrison E. (1969) 315-338.)

IFJÚKORI BŰNÖZÉS/BŰNÖZÉS (JUVENILE DELINQUENCY)

Az ifjúkori bűnözés illegális vagy antiszociális cselekvés, tipikus elkövetői a fiatal fiúk. A fiatal fiúk nem szükségszerűek, de a szociológiai tanulmányok többségének középpontjában a munkás fiatalok kortárscsoportjai, galerik vagy szubkultúrája, illetve a fiatalok aspirációi és alkalmai a bűnözésre állnak. Ifjúsági bűnözés alatt általában gyermekek és fiatalok büntetőjogi értelemben vett deviáns magatartását értik. Szociológiai értelemben a felnőttek kriminalitásával összevetve sajátos tömegjelenségnek tekintik. Mint tömegjelenség az ifjúsági bűnözés erősen urbanizált társadalmainkban leginkább az ifjúságnak bizonyos társadalmi és pszichikai sajátosságaival függ össze.

- a) Társadalmaink kor szerinti rétegződésében a fiatalok – az ifjúsági bűnözés fő részei – más társadalmakhoz képest viszonylag szélesebb közbülső réteget alkotnak a gyermekek és a felnőttek között. Ezt a közbülső réteget a városi miliőben egy kifejezett státuszbizonytalanság jellemez, melynek pszichikai visszahatása többé-kevésbé diffúz identitásban mutatkozik meg.
- b) A fiataloknál a saját családtól való nehéz függetlenedés gyakran a szülőkkal szembeni erős szembefordulással jár együtt, ami ezen túl az össztársadalmi státuszbizonytalanság miatt könnyen összekapcsolódik a felnőttekkel, vagy szimbólumaikkal szembeni ellenállással.

c) Ilyen körülmények között hasonló korú fiatalok társadalmilag marginális, informális csoportjai jönnek létre (bandák, gang-ek). Ezek a csoportok (angolul peer groups) általában saját szubkultúrát (angolul: peer culture) alakítanak ki, amelyekre a felnőttek kulturájával ellentétes vonások és labilitás jellemez. Ezek azok a társadalmi előfeltételek, amelyek lehetővé teszik a bűnöző gang-ek kialakulását. Ezeket a csoportokat tekinthetjük az ifjúkori bűnözés fő hordozóinak, ha mint tömeget értelmezzük ezeket.

Pszichológiai értelemben az ifjúsági bűnözést nagyrészt az ifjúsági agresszivitás kifejezési formájának lehet értelmezni. Mint ilyen, belső vagy külső frusztrációval függ össze, amelyek a szocializációs folyamat következményeként léphetnek fel. Ezek a szankciók mindenképpen agresszivitást szülnek, ami a normákkal ellentétes magatartást okoz, ami ismét belső vagy külső szankciókat provokál stb. A belső, a gyermeki énfeltéttség által determinált szankciókat, de a külső szankciókat is gyakran kiválthatja egy olyan magatartás, ami összefügg a függetlenedéssel továbbá informális csoportokban és a fiatalok szubkultúrájában való részvétellel. Ahol az előbb említett identitásdifúzió, továbbá egy hasonló nemű felnőtt példakép hiánya (különösen városi környezetben, himnemű fiataloknál) előfordul, könnyen adódhat az ifjúsági „autoritarizmus” relatíve magas foka, ami pl. anonim vandalizmusban mutatkozik meg, továbbá az ifjúsági bűnözés szempontjából oly jelentős „férfiassági komplexusban”, ami egyébként az osztársadalmi státuszbizonytalanságból is fakad.

A belső agresszivitáskontroll, különösen az extrapunív tendenciáknak az intropunív tendenciákkal történő szubsztutalizálódása úgy tűnik, hogy a gyermek belső szocializációjának az egyik funkciója, és a szülők közötti viszonytal van összefüggésben.

Az ifjúkori bűnözés problémáját azonban nemcsak az ifjúságszociológia és az ifjúságszociológia szempontjából kell kezelni. Emellett ki kell emelni a városi alsó rétegekben mutató ifjúsági bűnözés speciális problematikáját is. A „peer culture” negatív vonásai ebben a rétegben részben azoknak a specifikus nehézségeknek a kifejeződései, amelyekkel a fiatal az osztársadalmi „középosztály”-kultúra elsajátításakor kerül szembe az iskolában. Megfelelnek ezek továbbá ennek a rétegnek bizonyos szubkulturális sajátosságainak, így pl. az agresszivitás néhány nyílt formájával szembeni relatíve magas toleranciájának. Végül ebben az összefüggésben meg kell még említeni a fiataloknak a bűnöző felnőttek okozta aszocializációját.

A fiatalok bűnöző bandáiban gyakran keverednek olyanok, akiknek a „hajlama” a bűnre. Ez különböző okokra vezethető vissza: züllesztő elemek (bűnöző felsőbbrendűénnel) pl. a vezető és autoriter elemek (autoriter felsőbbrendűénnel) a társak között.

Ez a relatíve összetett elmélet utal arra is, hogy miért figyelhető meg az ifjúsági bűnözés mint tömegjelenség inkább a fiúknál: az osztársadalmi státuszbizonytalanság kisebb a lányoknál; még a városi környezetben is általában megmarad számukra az azonos nemű felnőtt példakép. stb.

Az első szociológusok, akik szisztematikusan tanulmányozták ezt a problémát a chicagói iskola képviselői. A Chicagói Iskola Robert Park és W. E. Burgess hatására jött létre a '20-as években. A szociológusok a Chicagói Egyetemen ösztönözték a szomszédsági viszonyok, galerik (gangs) stb. a várost „társadalmi laboratóriumnak” tekintve. Napjainkban is hat (munkásságuknak leginkább kritizált aspektusa) a területfejlődés tanulmányozása és érvelésük a társadalmi dezorganizálódásról és a szubkultúrák fontosságáról (vagy a kulturális közvetítésről). Későbbiekben az USA-ban alternatívát kínáltak a Chicagói Iskola kutatásainak, vagy megpróbálták továbbfejleszteni.

Merton például adaptálta Durkheim anómia felfogását azt hangsúlyozva, hogy az ellentmondás a magasán értékelt célok és a célok elérésére szolgáló legális alkalmak között okozza a deviáns válaszokat. Más kutatók, nevezetesen A. K. Cohen (1955) a munkás fiatal fiúk bűnözésével összefüggésben fejlesztette ki szubkultúra elméletét. Ő úgy érvelt, hogy a bűnözői szubkultúrák forrásai egy alternatív státusznak, különös tekintettel azokra a fiatalokra, akik nem használtak, vagy nem használhattak olyan más megoldásokat, mint a magasabb iskolázottság, vagy a stabil középosztály értékekhez való igazodás. A bűnözési szubkultúra – érvel Cohen – a középosztály értékekre történő fordított reakcióként értelmezhető. Cohen néhány kritikus kimutatta, hogy az alsóbb osztályok kultúrájának megvannak azok a saját értékei, amelyek fogékonyak és formálhatják a bűnözési értékeket. Azok közül a legfontosabbak a durvaság, az autonómia és izgalmas élet maszkulin értékei. Cloward és Ohlin (1960) munkájukban hangsúlyozzák a státusznak és alkalmaknak a legitim és bűnözési életstílussal való összefonódását, és megpróbálják Merton anómia elméletét összekapcsolni a szubkultúra elméletekkel. Az amerikai szubkultúra kritikusai hajlamosak elfogadni lényegében funkcionalista téziseket értékekről, pozitivisták, a munka által túldeterminált karakterről. Tény, hogy a lányok és a középosztályhoz tartozó fiatalok szinte egyáltalán nem veszik tudomásul, és végső soron ezt húzza alá a klasszikus szubkultúra elméletek téziseinek és érveinek empirikus bizonyíthatatlansága.

Az Egyesült Királyságban régóta foglalkoznak az ifjúkori bűnözés politikai kérdéseivel. A fiatalokra nagyon sokáig a felnőttekre is érvényes Probation Act (1907) vonatkozott. Elkülönítve a felnőttektől alkották a fiatalokra vonatkozó Bűnügyi Igazságszolgáltatási Rendszert (1933-tól), és számos törvényt a hetvenes és nyolcvanas években különös tekintettel a fiatalkori bűnelkövetés problémájára, illetve a fiatalok bűnözők gondozására. Az érdeklődést növelte az ifjúsági kultúrákkal szembeni erkölcsi felháborodás – az ötvenes évekbeli teddy boys-októl az ifjúsági szubkultúrák különféle változataig a footballhuligánoktól napjaink „lager louts”-áig. Sok szociológus kétségbe vonja azokat az állításokat, hogy ezek a jelenségek félreérthetetlenül újak (Pearson, 1983), mások úgy érvelnek, hogy a mass mediák igen nagy szerepet játszanak a munkás fiatalok problémájának torzított és felnagyított tárlásával (S. Cohen, 1973 és 1981). Mégis elfogadják azon érvek jogosságát, hogy a ifjúkori bűnözés igen komoly probléma és további kutatásokat igényel. A bűnügyi sta-

tisztítják az 1980-as években azt mutatják, hogy a motoros agresszió, bűnelkövetés mind a fiúknál, mind a lányoknál legmagasabb a fiatalok körében. Ez a tény, hogy az ifjúsági problémák igen nagy mértékben kerülnek felszínre a mass mediák által, inspirálta az angol szociológusokat ezen téma kutatására. Korai munkák megkérdőjelezték az amerikai galeri kutatások angliai érvényességét. Inkább alkalmazták a különféle szubkultúra-modelleket, és kapcsolódtak a Mai Kulturális Tanulmányok Birmingham-i Központjához (Centre for Contemporary Cultural Studies). Más tanulmányok középpontjában az „iskolaellenesség” kultúrájának fontosságát hangsúlyozták (Willis, 1977) és a szülői ellenőrzésre és a családi életre koncentráltak. (Wilson-Herbert, 1978). Az etnikum elkülönített kutatási területet képez, mely kutatások középpontjában a depriálttsági hatásai, a rasszizmus, a politika területe és a politikai elidegenedés áll (Beynon-Solomos 1987, Institute of Race Relations). Hasonlóan fontos és kiemelt terület a nemek szerinti vizsgálat, nem egyszerűen azért, mert elfogadottan nagy a különbség a fiúk és a lányok bűnözésében, de próbálják vizsgálni, miért alacsonyabb a bűnözés a lányok körében és azt, hogy miért részesülnek eltérő bánásmódban az igazság szolgáltatásban (Carlen-Worrall, 1987). Ma már igen széleskörű irodalom foglalkozik a bűnözés különböző aspektusaival, többféle irányzat és megközelítés alakult ki.

(*Irodalom: Dictionary of Sociology* (1991) Eds. David Jary and Julia Jary, HarperCollinsPublishers p. 149.)

IFJÚSÁGI MUNKANÉLKÜLISÉG

Az ifjúsági munkanélküliség vizsgálatakor éppen úgy, mint amikor napjaink munkapiacának a szerkezetét igyekszünk feltárni, segítő lehet Samuelson és Nordhaus megközelítése, akik három különböző fajta munkanélküliséget különítettek el: frikciós, strukturális és ciklikus munkanélküliséget.

„A frikciós munkanélküliség abból eredően lép fel, hogy az emberek szüntelenül változtatják lakóhelyüket, állásukat, vagy életciklusuk más-más szakaszaiba lépnek. Még ha a gazdaságban teljes volna is a foglalkoztatottság, mindig lenne bizonyos mozgás amiatt, hogy emberek az iskoláikat elvégezve munkát keresnek, vagy másik városba költöznek. Szülés után a nők ismét beléphetnek a munkaerő-állományba. Mivel pedig a frikcionálisan munkanélküliek gyakran változtatnak állást, vagy keresnek jobb munkahelyet, gyakran úgy gondolják róluk, hogy „önkéntesen” munkanélküliek.

Strukturális munkanélküliségről beszélünk, amikor nem fedi egymást a munkások kínálata és kereslete. Ilyen illeszkedési hézag azért lép fel, mert miközben az egyik fajta munka iránt nő a kereslet, a másik iránt csökken, s a kínálat nem igazodik gyorsan. Így gyakran tapasztalható egyensúlyhiány a különböző foglalkozások vagy földrajzi területek között, mivel bizonyos szektorok másokhoz képest növekednek. Ha a bérek teljesen rugalmasak volnának, eltűnne a munkapiacokon mutatkozó egyensúlyhiány, mivel a bérek esnének azokon a területeken, ahol nagy a kínálat, és emelkednének azokon

a területeken, ahol nagy a kereslet. A bérek azonban, mint már hangsúlyoztuk, a valóságban rugalmatlanok. ... Ha a bérek rugalmatlanok, a kínálat és a kereslet közötti egyensúlyhiány munkanélküliséghez vezethet. Szélsőséges esetben – mint például az Appalache-hegység szénbányászati körzeteiben – a munkanélküliségi ráta egyes államokban elérheti a 25 %-ot egyes elszigetelt közösségekben a 75 %-ot is.

A *ciklikus* munkanélküliség akkor lép fel, amikor alacsony szintű a munka összkereslete (s nem bizonyos körülhatárolt területeken – például bánya- vagy ipari városokban – alacsony a munkakereslet). Azt tapasztaljuk, hogy az összes kiadások és az összes kibocsátás csökkenésével a munkanélküliség gyakorlatilag mindenütt nő. Így például az 1982-es recesszióévben a munkanélküliségi ráta az államok közül 48-ban nőtt. A munkanélküliségnek ez a gyakorlatilag mindenütt tapasztalható növekedése annak a jele, hogy a megnövekedett munkanélküliség ciklikus jellegű volt.

A munkanélküliség ciklikus és egyéb fajtáinak megkülönböztetése kulcsfontosságú a munkapiacok általános állapotának diagnózisa szempontjából. Nagymérvű frikciós vagy strukturális munkanélküliség léphet fel annak ellenére is, hogy a munkapiac összességében egyensúlyban van, például olyankor, amikor erőteljes munkaerőmozgások tapasztalhatók, vagy komoly földrajzi egyensúlyhiány áll fenn. Ciklikus munkanélküliség lép fel viszont, amikor a munkapiacok általános egyensúlya a pangás irányába billen” (Samuelson-Nordhaus, 1999. 314.).

A kilencvenes években Magyarországon az ifjúsági munkanélküliség a következőképpen alakult (1. táblázat)

A munkapiaci helyzetjelentésben megállapítják:

„Az OMKMK adatai a fiatalok esetében is valamivel (8 ezer fővel) nagyobbak, mint a munkaerő-felmérés⁸ 1999-ben 86,4 ezer 15-25 éves volt regisztrált munkanélküli (1998-ban 89,8 ezer), s a fiatalok 20,9%-át tették ki a regisztráltak éves átlagos létszámának, azaz minden ötödik regisztrált munkanélküli volt 25 éves vagy fiatalabb.

A fiatalok több mint harmada 29927 fő, (35%-a) volt pályakezdő; 54 %-uk férfi.

Kétségtelen, hogy a '90-es évek végén kivételesen népes volt a 14-24 évesek korosztálya (a tízmilliós népességből több mint 1,55 millió; a 15-64 éves népességnek pedig csaknem negyedét [22,8%-át] adták). S bár a 15. évük után egyre többen maradnak közülük az iskolarendszerben és a több, mint 600 ezer tanulóval nagyjából azonos nagyságrendű a foglalkoztatott is, tartósan magas a munkát keresőké (és – majd mint később részletezzük – a gazdaságilag inaktívaké).

Mint a KSH Elnökének a Kormány részére készített tájékoztatója megállapította: a munkanélküli fiatalok több mint egyharmada egy évnél hosszabb ideje próbált munkát találni. Különösen magas volt ez az arány a 20-24 éves férfiaknál, akiknek több mint 41%-a keresett egy évnél régebben munkát. Tartósan munkanélkülinek minősül a viszonylag kis létszámú 15-19 éves munkanélküli fiatalok egynegyede is.

⁸ Az OMKMK összesítéseiben egy korévváltozással az idősebbek is szerepelnek: nem 24, hanem 25 év a korhatár.

Év	korcsoport	munkanélküli	passzív munkanélküli	együtt	munkanélküliség
1992.	15-19	50,3	18,6	68,9	27,0
1993.	15-19	58,5	17,1	75,6	33,3
1994.	15-19	48,2	14,5	62,7	29,8
1995.	15-19	45,6	13,4	59,0	31,1
1996.	15-19	39,1	13,4	52,5	30,4
1997.	15-19	32,5	8,7	41,2	28,8
1998.	15-19	28,3	9,6	36,0	24,8
1999.	15-19	21,3	9,1	30,4	23,4
2000.	15-19	17,6	9,3	26,9	23,7
1992.	20-24	69,5	13,8	83,3	14,0
1993.	20-24	82,8	11,5	94,3	17,0
1994.	20-24	76,9	12,4	89,3	16,0
1995.	20-24	68,7	13,2	81,9	14,7
1996.	20-24	67,2	13,4	80,6	14,5
1997.	20-24	63,4	13,5	76,9	13,0
1998.	20-24	59,3	14,8	61,3	11,1
1999.	20-24	57,3	16,7	74,0	10,6
2000.	20-24	53,2	12,5	65,7	10,4
1992.	Együtt	119,8	32,4	152,2	17,5
1993.	Együtt	141,3	28,6	169,9	21,3
1994.	Együtt	125,1	26,9	152,0	19,4
1995.	Együtt	114,3	26,6	140,9	18,5
1996.	Együtt	118,2	29,1	133,1	18,0
1997.	Együtt	95,9	22,2	118,1	15,9
1998.	Együtt	87,6	24,4	107,3	12,6
1999.	Együtt	78,6	25,8	104,4	12,4
2000.	Együtt	70,8	21,8	92,6	12,1

1. táblázat

Az ifjúsági munkanélküliség korcsoportok szerint Magyarországon 1992-2000* (ezer főben)

Adatforrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-1999., KSH 2001

Idézi: Laky Teréz: Munkaerőpiaci helyzetjelentés. Bp. 2001. 104.

* Gazdasági aktivitási arány:

1. Az 1997-ig érvényes fogalmi rendszer szerinti foglalkoztatottak (sorkatonák és gyeden, gyesen lévőkkel együtt) és a munkanélküliek együttes számának a 15-74 éves népességen belüli aránya;

2. A nemzetközi gyakorlatban használt tartalomnak megfelelő foglalkoztatottak (sorkatonákkal együtt és gyeden, gyesen lévők nélkül) és a munkanélküliek együttes számának a 15-74 éves népességen belüli aránya. 1998-tól kezdődően hazánkban is ez a hivatalosan elfogadott mutató.

Foglalkoztatási arány: a foglalkoztatottak teljes (15-74 éves) népességen belüli aránya.

Munkanélküliségi ráta: a munkanélküliek gazdaságilag aktív népességen belüli aránya (szintén a foglalkoztatottak kétfajta definíciója szerint).

Passzív munkanélküli: dolgozni kívánó, de aktívan munkát nem kereső.

Tartósan munkanélküliek aránya: a tartósan munkanélküliek összes munkanélkülieken (a 30 napon belül elhelyezkedők nélkül) belüli aránya.

A munkaerő-felmérés módszertana. Bp. 1998 KSH Statisztikai módszertani füzetek 38.

A fiatalok 36%-a keresett munkát azért, mert az iskola befejezése után nem tudott elhelyezkedni. A fiatalok átlagosan 31%-a munkahelye elvesztése miatt vált munkanélkülivé, körükben az átlagot meghaladta a 20-24 éves nők aránya (44%). Harmadik legfőbb okként (10%-uk esetében) saját felmondásuk szerepelt. Számottevő volt a leszerelés utáni munkakeresés is.

A foglalkoztatáspolitikai aktív eszközei évek óta csak kevésbé tudtak segíteni; pontosabban az eddigi erőfeszítések csak szerény eredményeket hoztak.

A munkanélküli fiatalokat – vagy elsősorban őket – segíteni hívatott aktív programok köre szinte évről évre bővült; egyes, kevésbé sikeres kezdeményezéseket hatékonyabbnak ígérkezők váltották fel. Az 1999-ben érvényes tizenkétféle program közül kettő kifejezetten a fiatal munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítését szolgálta (munkatapasztalat szerzése, foglalkoztatási támogatás) de néhány továbbiában is nagy számban vettek részt a fiatalok (képzés, közhasznú munka stb.). Az OMKMK azonban csupán a pályakezdők részvételét mutatja ki elkülönítetten. Eszerint 1999-ben összesen 55.499 pályakezdő vett részt az aktív programokban. A legtöbben, 34.426-an ugyan a hagyományos programok valamelyikébe kapcsolódtak be, második legnagyobb csoportjuk (25.267 fő) képzésben vett részt, csaknem 19 ezren pedig (18.912 fő) munkatapasztalat szerzéshez kaptak támogatást. A többi programban részvételük szerényebb: 3850-en kaptak bértámogatást, 3516-an vettek részt közhasznú munkában, 2161-en részesültek foglalkoztatási támogatásban és 1793-an utazási költségtérítésben.

Az OFA is kiemelt célcsoportként kezelte a munkát kereső fiatalokat, közülük is elsősorban a hátrányos munkaerőpiaci helyzetűeket.

- A negyedik éve folyó, ún. tranzit-foglalkoztatási programok a szakképzettséggel nem rendelkező fiataloknak nyújtanak foglalkoztatással egybekapcsolt képzést. 1999-ben 15 programban 500, magatartási és beilleszkedési zavarral küzdő fiatal vett részt, ahol mentális és szociális gondozásukra is azonos figyelem jutott, mint foglalkoztatásukra, szakképzésükre.
- Az OFA Újrakezdési programja a 16. életévüket betöltött, alacsony iskolai végzettségű (az általános iskola 8 osztályát sem elvégzett) munkanélkülieknek felzárkóztató képzéssel, munkaerőpiaci felkészítéssel, munkatapasztalatot nyújtó foglalkoztatással segítette a társadalmi/munkaerőpiaci beilleszkedést. Az 1999-ben 13 projektben folyó programban 320 fő vett részt.
- Elsősorban ugyancsak a fiatalokat érinti a Pályaválasztási Szakmai Fórum, amely a megyei munkaügyi központok koordinálásában, a helyi partnerségre építve igyekszik elősegíteni a helyi gazdaság igényeihez igazodó szakképzést, valamint a fiatalok és a munkanélküliek a pálya- és szakmaválasztását.

A fiatalok munkaerőpiaci esélyeit javító programok a következő években is nélkülözhetetlenek lesznek, és számos új intézkedésre is szükség lesz ahhoz, hogy az EU foglalkoztatási irányelveiben meghatározott feladatnak és saját érdekeinknek ebben a vonatkozásban is megfelelhessünk. A tennivaló ugyanis nem kevesebb, mint az, hogy –

mint idéztük – minden munkanélküli fiatalnak, mielőtt munkanélkülsége a hat hónapos időtartamot elérné, egy új kezdési lehetőséget kell felajánlani” (Laky, 2000).

Az ifjúsági munkanélkülség esetében a tizenévesek munkanélkülsége döntő többségében frikciós jellegű, állapítja meg Samuelson-Nordhaus, különösen vonatkozik ez az állítás a fehér tizenévesekre. A fekete tizenévesekre kevésbé vonatkozik. Ez számos okkal magyarázható: hiányosabb iskoláztatás, gyéresebb kapcsolat olyan emberekkel, akik munkát tudnak adni, a lakóhely területi elhelyezkedése, a munkahelyi képzésben való csekélyebb részvétel és a kevesebb munkahelyi tapasztalat. A néger fiatalokhoz hasonló tendencia és okok figyelhetők meg Magyarországon a roma fiatalok esetében (Kemény, 2000; Laky, 2000). Különösen a fiatalok esetében súlyos probléma a tartós munkanélkülség. 1999-ben a foglalkozottság növekedése ellenére nőtt a tartósan (1-évnél régebben) munkanélküliek aránya. (1995: 45,6%, 1996: 49,7%, 1997: 46,5%; 1998: 44,3% és 1999: 44,9%). A rövid idejű munkanélküliek között a 15-24 évesek 33, a tartósan munkanélküliek között 21%-kal szerepeltek, ez a legkedvezőbb volt a korcsoportok között (Laky, 2000 76.). Az életkor kedvező hatását a fiatalok esetében is rontja, hogy az újabb adatok is megerősítik, hogy a munkaerőpiac a képzetettebbeket igényli. 1999-ben a foglalkoztatottaknak több mint 40%-ának, a munkanélkülieknek 19,8%-ának volt 1999-ben szakközépiskolai és annál magasabb iskolai végzettsége. A tartós munkanélkülségben az iskolai végzettségen túl más okok is magyarázzák rossz elhelyezkedési esélyüket. Az egyéni adottságon túl, mert esetleg romák – lakóhely vagy a tágabb környezet által kínált munkalehetőségek. Például a munkanélkülség csökkenése ellenére 1999-ben is megmaradtak a területi különbségek – a legalacsonyabb munkanélkülségi ráta 1992 óta – Budapesten, Győr-Moson-Sopron, valamint Vas megyében figyelhető meg 1999-ben 3,6-4,6-5,4, legmagasabb pedig 1993 óta Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, valamint Nógrád megyében – 19,8, 19,4. A területi különbséghez hasonlóan alig változott a romák helyzete, melynek okai az alacsony iskolázottság, a területi elhelyezkedés, valamint a diszkrimináció (Laky, 2000 103.; Kertesi, 2000).

(Irodalom: Bánfalvi Csaba (1994): *Szebb időkre várva*. Budapest. Laky Terez (2000) *Munkaerőpiaci helyzetjelentés. A munkaerőpiac keresletét – és kínálatát alakító folyamatok*. Bp., Országos Munkaügyi Kutató és módszertani Központ, 94-96.; Kemény István (2000) *A roma (cigány) fiatalok a munkaerőpiacon*. In *A társadalmi átalakulás. Szabadság mint esély?* Szerkesztette: Gábor Kálmán. Szeged, 2000; Kertesi Gábor (2000) *A cigány foglalkoztatottság léleplüske és szerkezeti átalakulása 1984-1994. Közgazdasági Szemle, 5. szám., Paul E. Samuelson – William D. Nordhaus (1999) Közgazdaságtan 1. Alapfogalmak és makroökonómia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; Laki László (1993) *Munkanélkülség és ifjúság*. Bp., MTA Politikai Tudományok Intézete

Hetilapok, napilapok: Szörényi Ágnes (2003) *Munkanélküliek friss diplomával. Tévképzettek*. Figyelő, 2003. 43. szám, 29-31.; Kiss Melinda Katalin (2003) *Ki segít dönteni? Minden tizedik állástalan pályakezdő. Ők lépcsőhátránnyal kezdik a munkás éveket*. Figyelő, 50. szám, 54-55. Kovács Tímea (2003) *Az oktatás és üzleti igények. Összhanghiány*.

A magyar oktatási rendszer számos pontján eltér az üzleti szféra igényeitől. A pályakezdőket és az egész munkaerőpiacot sokként érte a felsőoktatás expanziója. Figyelő, 50. szám, 55-56. Kovács Tímea (2003) Állásbörzék. Mindent a szemnek... Az állásbörzéken egyre kevesebb munkalehetőséget kínálnak. Nemcsak a munkaerőpiac változott meg, de a cégek hozzáállása is. Figyelő, 50. szám, 56-57. Molnár Zsuzsanna (2003) Céges elvárások. Kánaán után sivatag. Nagy a verseny a pályakezdők között egy-egy állás elnyeréséért. Míg pár évvel ezelőtt még akár középszintű poszton kezdhették meg karrierjüket, ma már a hierarchia aljára is nagy a tülekedés. Figyelő, 50. szám, 58-59. Kitzinger Szonja (2003) Diákok gyakornoki lehetőségei. Terepszemle. A pályakezdők elhelyezkedésében és szakmai tapasztalatok megszerzésében segítenek a nagyvállalatok által indított gyakornoki programok, amelyek a cégek számára sem haszontalan befektetések. Figyelő, 50. szám, 60-61. Mártonffy Zsuzsa (2003) Női és férfi vezetők esélyegyenlősége. Piramis az üvegfalon. A hazai cégek vezetői között a nők aránya még mindig jóval kisebb, mint a férfiaké, s fizetésük is elmarad a másik nemtől. Figyelő, 49. szám, 50-51. Mártonffy Zsuzsa (2003) A családok jobb szervezői. Figyelő, 49. szám, 50-51., Simon András (2003) megváltozott munkaképességűek. Együtt vagy külön? Csak kevés vállalat alkalmaz megváltozott munkaképességűeket, számukra inkább a speciális foglalkoztatás ad lehetőséget. Figyelő, 49. szám, 52-53., Mártonffy Zsuzsa (2003) Esélyteremtő megoldások. Építő távkapcsolat. A nők hátrányainak leküzdését segíthetik az atipikus foglalkoztatási formák, mint a részmunka és a távmunka. Az érintettek azonban gyakran féltek a karrierjüket ezektől. Figyelő, 49. szám, 53-54., Kitzinger Szonja (2003) Romák a munkaerőpiacon. Kitérésre nehezségek. Iskolázatlanság, diszkrimináció, információhiány – ezek a romák munkaerőpiaci problémáinak legfőbb okai. Figyelő, 49. szám, 56-57., Protics János – Wisniewski Anna (2003) Nemzetközi tendenciák. Elakadásveszély. A szlovák diszkriminációellenes törvény megbukhat, de a lengyeleknél és a németeknél is bőven akad még tennivaló. Figyelő, 49. szám, 57-58., Michelle Conlin-Jessi Hempel (2003) Szinglik az amerikai munkaerőpiacon. Egyedülálló tömeg. A leáldozóban levő hagyományos családmodell a vállalatokat a humán erőforrás és a marketingrendszerük átalakítására fogja késztetni. Figyelő, 28. szám, 48-49. Kitzinger Szonja (2003) Pályakezdők elhelyezkedése. Akadályverseny. Kapcsolati tőke, sokoldalúság, szakmai gyakorlat és leleményesség szükséges a friss diplomások elhelyezkedéséhez a hazai munkaerőpiacon. Figyelő, 28. szám, 38-39., Gyévai Zoltán (2003) Diszkrimináció-ellenesség az EU-ban. Jó befektetés. Az EU-ban is elenyésző azon cégek száma, amelyek tudatosan törekednek a munkavállalói gárda sokszínűségére. Pedig megérné. Figyelő, 48. szám, 58-59., Cseke Hajnalka (2003) Hátrányos helyzetűek felzárkóztatása. Kísérleti szakban. A halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküliek foglalkoztatását szolgáló programokról csak egy-másfél év múlva derül ki, hogy milyen eredménnyel járnak. Figyelő, 48. szám, 59-60., Veres Ibolya (2003) Megváltozott munkaképességűek. Helyteremtő erők. A megváltozott munkaképességűek foglalkoztatásával járó többletköltségek egy részét az állam magára vállalja. Figyelő, 48. szám, 61.)

IFJÚSÁGI ÉLETSZAKASZ

Az ifjúsági életszakasz a személyi változás fejlődése, a csecsemőkortól az idős korig és a halálig, amely az önéletrajzi (biografikus) és társadalmi események közötti interakcióban jön létre. Sokan előnyben részesítik az életciklus terminust, mert felismerték, hogy az emberek a tapasztalataikat nem a szigorúan vett idősorrendben szerzik, annak fókuszában társadalmi-történeti fejlődés áll, mind az emberi cselekvést, mind a személyi biográfiát tekintve.

Az életciklus egy személynéliség fejlődésének és egy intézmény vagy egy entitás/tulajdonság változási folyamatának tekinthető, ezért jelentése hasonló az életszakaszhoz. Mindkét kifejezés egymással kölcsönhatásban van, de a fenti okok miatt napjainkban az életszakaszt részesítik előnyben.

A szociológiai és pszichológiai megközelítésekben napjainkban az életszakaszt összekapcsolják a fejlődéssel, növekedéssel. A teoretikusok egyike, Erik Erikson (1968) azt gondolta, hogy a felnőttkor elérésekor nem ér véget a fejlődés, és nyolc egymást követő pszichoszociális fejlődési szakaszt ír le. Másik klasszikus szerző Charlotte Bühler (1953), akinek munkája Erikson szerint jól illusztrálja a velünk születettség/nativista felfogást, hangsúlyozva az emberi életszakaszok közös fejlődési vonásait (ez szorosan véve az életciklus definíciója). Más szerzők (például Dohrenwend-Dohrenwend, 1974) hangsúlyozzák az eltérő tapasztalatok hatását szemben azokkal akik a hasonlóságokat emelik ki.

(Irodalom: Erikson, Erik H.: *Identity. Youth and crises*, New York, 1968.; Erikson, Erik H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó 9-388.)

IFJÚSÁGI KULTÚRA

Az ifjúsági kultúra szubkulturális jellegű, melyen átszövődnek az ifjúság társadalmi helyzetét befolyásoló tényezők. Az ifjúsági kultúra legjellemzőbb jegyei az életmódban, kapcsolatokban, kulturális fogyasztásban nyilvánulnak meg: a zenében és öltözködésben különböző divatok és ízlés áramlatok formájában, a kapcsolatok terén a baráti és kortárs csoportok kapcsolatok fontosabbá válásában a családi kapcsolatokkal szemben, a szabadidő jelentőségének megnövekedésében a munkával szemben, a felnőtt értékkel szembeni különállásban, és az életstílus individuális megtapasztalásában, szabadidő-tevékenységekben és ízlésben. Bár a felnőttek és a fiatalok közötti különbség markánsan kirajzolódik, az ifjúsági kultúra távol áll az uniformizálódástól, különbségek figyelhetők meg nemi és etnikai, valamint osztályhovatartozás és iskolázottság szerint, illetve különbözőség jön létre a kulturális stílusok sokfélesége által. A különböző ifjúsági kultúrák kiemelkedése a modern társadalmakban összekapcsoló-

dik a mass mediák meghatározó szerepével és azok növekvő befolyásával. Ezek új piacot hoztak létre a kulturális termékekben, elsődlegesen az ifjúságot célozva meg.

Az ifjúsági kultúra tanulmányozásában meghatározó jelentőségű a birminghami iskola, amelynek tagjai különös jelentőséget tulajdonítottak a kultúra újratermelődését befolyásoló társadalmi feltételeknek, a kulturális élményt befolyásoló osztály, kor és etnikai viszonyoknak és különösen fontosnak tartották a munkás fiatalok kultúrájának vizsgálatát.

Az ifjúsági kultúrák megjelenése szorosan összefügg azzal a válsággal, amely az iskolaszervezetben végbement. Willis iskolaszociológiai kutatásai során felfigyelt arra, hogy az iskolán belül két szubkultúra létezik, amikor az iskolaellenes fiúkat vizsgálta: a „lads”-ek, akik szembeszálltak az iskolán belüli tekintéllyel, és elutasították az „earoles”-kat a „füleket”, a komfort-tudás orientált tanulókat a „dummies”-okat, a „buzgómocsingokat”. Az ifjúságkultúra megosztottságát 1969 utánra datálják, amikor a hippik és a skinheadek összecsaptak (Willis P., 1978).

De a skinheadek megjelenése összefüggött a hagyományos osztályviszonyok, a munkásosztály kultúrájának összeomlásával is. A skinheadek azok az agresszív, puritán munkásfiatalok voltak, akik öltözködésükben a hagyományos munkásviseletet (munkásbakancs, jeans stb.) és rövidre vágott haját viseltek. Erőszakosságuk egyaránt gyökerezik az utcai gengék, illetve az agresszív futballszurkolók világában. Tradicionális munkás értéknek fogadták el a keménységet, az erőszakosságot, a patriotizmust, a lokális értékeket. Erőszakkal léptek fel a hippikekkel, az aranyifjakkal és a kisebbségekkel szemben. Szembeszálltak a hippik liberalizmusával, individualizmusával és munkaellenességükkel. Az agresszív rasszizmusok következtében az újfasiszták próbálták megnyerni őket (apolitikusságuk következtében ez nem sikerült.) (Brake, 1980). A szocializmus sajátossága, hogy a nyolcvanas évek végén szinte minden ifjúsági kultúra, így a skinheadeké az elit iskolákban jelent meg (Sárközi, 1994; Gábor, 1994).

(Irodalom: Hall, S. -Jefferson, T.: *Resistance Through Rituals – Youth Cultures in post War Britain*. London, 1978.; Williams, R.: *Keywords*, London, 1983.; Brake, M.: *Youth Culture*. London, 1985.)

IFJÚSÁGI NYELV

Az ifjúsági nyelvet (a fiatalokra jellemző szóhasználatot) a fiatalok társadalmi tagolódásából eredően, a rájuk jellemző szókészlet és annak használata alapján definiálják rétegnyelvként. Az ifjúsági nyelv szókészletének alakulásában meghatározó jelentőséggel bír az ifjúságnak mint társadalmi nagycsoportnak a történelmi és szociokulturális beágyazottsága. Kultúránkban az ifjúság szóhasználatában sokat merít két csoportnyelvből: a diák- és a tolvajnyelvből.

(Irodalom: Kovalovszky M.(1963): *Az ifjúság nyelvéről*. Valóság 5., Kardos T.-Szűts L.: *Diáksóder*. Bp., 1995.)

ISKOLAI IFJÚSÁGI KORSZAK

Az iskolai ifjúsági korszakban az ifjúkor relatíve önálló életszakasz, melynek keretei között specifikus társadalmi életmódok, kulturális formák és politikai-társadalmi orientációs minták alakulnak ki. Az ifjúsági korszak ezen típusában, az ifjúsági életszakaszban a *iskolai és képzési intézmények differenciálódott rendszere, és az általuk generált iskolai és képzési életpályákból fakadó szervezőerő válik meghatározóvá*. Ez a meghosszabbodott ifjúsági életszakasz több az iskolai és képzési intézményekhez kötődésnél. Az idevágó életpályák jellegzetes vonásai egybecsengenek ennek az életszakasznak az iskolán kívüli, szabadidős életmódjával, és fontos szerepet kap az együttélés és a szexualitás kipróbálása is.¹⁰

Az iskolai ifjúsági életszakaszban a relatíve önálló iskolai és képzési intézmények látogatása révén az ifjú életszakasz autonómiája növekszik. A felnövekvők elkötelezettsége a felnőtt társadalom intézményei mellett csökken – legalábbis összevetve az átmeneti ifjúsági életszakasszal –, amelyben a kereső munka egyet jelent a család intézményrendszerébe történő betagozódással. Az ifjúkor nem korlátozódik az iskolához kötődő végzettség révén megszerezhető karrierre. Az iskolán kívüli karrierrek sokfélesége jön létre: például a popzene, a sport, politikai mozgalmak stb. területén.

Az iskolai ifjúsági életszakaszban a fiatal a felnőtt lét kötöttségeitől egy időre mentesül, amely lehetővé teszi, hogy fiatalok egyre nagyobb arányban sajátítsanak el kulturális tőkét azáltal, hogy az iskolai „jogosítványok” megszerzésére egyre több idő áll rendelkezésükre. A képzési idő meghosszabbodása révén – a célhoz kötött feladatoktól és a teljesítmény-kényszerektől eltekintve – olyan, a kereső tevékenység kényszerétől relatíve mentesített iskolai ifjúsági életszakasz jön létre, amelyben tág tere nyílik a *személyes időfelhasználásnak és a személyes aktivitásoknak*. Az ifjú életszakasz ezáltal – tendenciaszerűen – Thorstein Veblen szavával a henyélés időszakává válik, ami „demonstratív henyélést” képvisel más társadalmi csoport felé (Veblen, 1975). Az oktatási intézmények általánossá váló és meghosszabbodott látogatása a fiatalok körében egy olyan életmódot alakít ki, amely messze túlmutat az iskola és az egyetem közvetlen, tanuló és tanító színterén. Az ifjúsági életszakasz kiterjed további életterületekre is: a fiatalokat egy időre a társadalom felmenti a családalapítás alól, és a fiatal polgárok külön státuszát nyeri el.

A két ifjúsági korszaknak lényegesen eltérnek az általános vonásai, az általános jellemzői. Az átmeneti korszakban egy korlátozott ifjúkorról van szó. Az ifjúkor a szakma megszerzésére korlátozódik, korán munkába kell állni, amelyet gyorsan követ a házasság és az első gyerek. A posztindusztriális társadalomban az ifjúkor egyre inkább kitolódik.

¹⁰ Ifjúságkutatók körében elterjedt, hogy az ifjúság „eliskolasodásáról”, vagy „skolarizálódásáról” beszélnek, ha meg akarják ragadni azt a változást, amely az ifjú életszakaszra lett jellemző. (Hurrelmann, 1985; Mitterauer, 1986; Zinnecker, 1987). Azt hangsúlyozzák, hogy a fiatalok közül a 15. és 19. év között, és aztán a 20. és 24. év között egyre többen látogatják az oktatási intézményeket, és egyre későbbre tevődik a képzés befejeződése.

Ez összefügg az iskolai idő megnövekedésével. Történeti korszakként – ha meg akarjuk határozni a két periódust – az egyik periódus az átmeneti korszak a nyugati társadalomban a '60-as évek elejétől kezd felbomlani, míg ezzel szemben a keleti társadalmakban a '60-as évek végén kezd kibontakozni. Az új korszak a '70-es évektől kezd kibontakozni Nyugat-Európában és a '80-as évek elején kezd egyre meghatározóbbá válni.

Az iskolai ifjúsági korszakon tehát azt értjük, hogy az iskola a szerepe felértékelődik abból a szempontból, hogy egyrészt egyre hosszabb időt töltenek a fiatalok az iskolában, és az iskola határozza meg lényegében a további életkarrierjüket, ehhez igazodik a munkába állás, ami kitolódik, szintén kitolódik a házasodás, a gyerekvállalás. Másik fontos jellemzője, hogy csökken a családi, szomszédsági viszonyok, a település ellenőrző szerepe, és felerősödik a fogyasztói ipar és a média szerepe. Ugyanakkor a fiatalok egyre korábban önállósodnak (szexuális tapasztalat életkorban korábbra helyeződik, korábban mennek el önállóan szórakozni, utazni, és korábban válnak fogyasztóvá, pl. bankkártyahasználat). A fiatalok norma- és értékrendszerét és így mintakövetését is egyre inkább meghatározza a fiatalok önállósodása, tehát növekszik az ifjúsági kultúrának a szerepe, mind a normák, mind az értékek, mind a jövődöbeli karrierminták kialakításában, és csökkennek a fiatalok körében a származási, etnikai és nemek közötti különbségeknek a szerepe.

(Irodalom: Gábor Kálmán (1996) *Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In Ifjúságkutatás. Szerkesztette: Gábor Kálmán. Budapest, Educatio Kiadó, Educatio Füzetek*)

ISKOLAI STÁTUSZ

A győri tanuló fiatalokat vizsgálva mind a nyolcadikosoknak, mind a középiskolásoknak szociális és demográfiai tényezők mentén való differenciáltsága figyelhető meg. A szociális és demográfia differenciáltság az iskolák differenciáltságában is kifejeződik. Mind a nyolcadikosok, mind a középiskolások esetében a szülők társadalmi státusza (iskolázottság, foglalkozás, anyagi javakkal való ellátottság stb.) szerint elkülöníthetőek magas, közepes és alacsony társadalmi státuszú iskolák. Az iskolák a szülők társadalmi státusza szerinti hierarchiáját követi az iskolák tanulmányi eredményességének hierarchiája. Ez már az általános iskolákban is markánsan kirajzolódik, de még inkább kifejezésre jut a középiskolákban. A szakirodalomban közhelynek számít a szakmunkásképző, szakközépiskola, illetve gimnázium iskolai esély hierarchiájának és a szülők társadalmi státuszának egybeesése, de a középiskolákat külön-külön vizsgálva is szembetűnő a szülői státusz és az iskolai esélyek egybeesése. Az iskolai státusz összefoglalva az a mérőeszköz, amely egyaránt mutatja az iskolába járó szülők társadalmi helyzetét és az iskolák eredményességét. Az iskolai státuszt mint eszközt a fiatalok életstratégiájának mérésére felvette.

(Irodalom: Gábor Kálmán (1993) *A középiskolát végzettek középosztályosodása. In Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Szerkesztette: Gábor Kálmán, Szeged, Szociológiai Műhely, Szeged, 100-103, illetve Gábor és társai (1998) A győri fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutató Intézet (Kézirat)*

ISKOLAI STÁTUSZ ÉS SZUBKULTÚRÁK ÖSSZEKAPCSOLÁSA

A győri vizsgálatunk adatai szerint az iskolákban a szülők társadalmi státusza szerinti dominancia a tanulókat nemcsak anyagi életkörülmények szerint, de kulturálisan is, a normaértékek mentén is homogenizálja. Az iskolai státusz osztály-, illetve rétegkultúra hordozója is. Győrtől ilyen az általános iskolák között az Eötvös József Általános Iskola, amely gyűjtőhelye a kevésbé iskolázott, munkanélküli és a roma szülők gyermekeinek, egyben gyűjtőhelye a többiekétől eltérő norma- és értékrendszert képviselő szülők gyermekeinek is. Jobban elfogadják ezek a szülők a drogfogyasztást, az alkoholfogyasztást. Szinte természetes a szülők alkalmi munkavégzése, a feketemunka, az alkoholizmus. Elfogadottabb ebben a csoportban a korai szexuális kapcsolat is. Mindezek mintegy kiindulópontját képezik egy devianciába hajló ifjúsági szubkultúrának. A középiskolák esetében abból indultunk ki, hogy a szakmunkásképzőkben az uralkodó kultúra a munkáskultúra, melynek jellemzője a családi környezet, tradicionális érték és norma felfogása. Azt feltételeztük, hogy a szakközépiskolák kispolgári kultúrát képviselnek, de fontos szerepet játszik a munkáskultúra, sőt megjelenik a legiskolázottabb réteg elit kultúrája is. A gimnáziumokban meghatározó a legiskolázottabb réteg kultúrája. (Irodalom: Gábor és társai (1998) *A győri fiatalok helyzete. Bp. Oktatókutatató Intézet (Kézirat)*

IFJÚSÁGSZOCIOLÓGIA

Az európai eszmétörténet kezdete óta az „ifjúság”, „fiatalság”, „megújulás” fogalmakat egyaránt használták a vallási tanítások és a politikai ideológiák. De a fiatalkorúak azon csoportját, amelyet alulról a pubertás megjelenése, felülről pedig a tanulóévek befejezése, ill. a hádköteles időszak kezdete határol, azonban egyáltalán nem, vagy csak alig kapcsolták össze az ifjúságra vonatkozó eszmékkel. Az ifjúság mint társadalmi csoport nem a társadalmi fiatalodás és megújulás eszméjének hordozójaként jelent meg, hanem a társadalom egészébe és a vezető réteg által meghatározott feladatokba beépülve.

Még a reneszánsz is az egész társadalomra vonatkoztatta az ifjúság pátozát, különösen annak kulturális lehetőségeire. Így a felvilágosodás volt az első, amely felfedezte a gyermekkorban és az ifjúkorban az egyedi törvényszerűségeket. Ezzel alapjában véve elismerték, hogy a még teljesen nem érett embernek megvan a maga egyéni életmódja és saját élettere, amely a társadalom többi tagjaitól világosan eltér. A nevelést és a fejlődést ettől kezdve már nemcsak a cél oldaláról közelítették meg, hanem a nevelendő szempontjából is és a fejlődési folyamat figyelembevételével.

A 18. század végének forradalmaival és a nemzetállam iránti igény nagymértékű növekedése következtében az „ifjúság”, „megfiatalodás” stb. fogalmak a politikai harc

eszköztárában is vezető szerepet töltöttek be. Újdonság volt, az ideológiai viták mellett az, hogy fiatal, ifjúi mivoltukkal tisztában levő emberek jelentek meg a politikai-katonai szférában mint forradalmárok, népfelkelők, szabadságharcosok stb. Az egyetemisták bevetése a Napóleon elleni felszabadító küzdelmekben Németországban jelzi ezt a fejlődést.

Igy jött létre az ifjúságszociológia kialakulásának előfeltétele, mert az európai eszme- és társadalomtörténetben először esett egybe az ifjúságról és a fiatalságról alkotott elképzelés a valós társadalmi hordozókkal, az ifjú emberek csoportjával.

De szükség volt még egyéb impulzusokra ahhoz, hogy modern tudományos értelemben vett ifjúságszociológia kialakulhasson. Ilyen impulzusok származtak az 1900 után röviddel fellépő német ifjúsági mozgalomból, amely a maga részéről szándékosan vagy öntudatlanul a 19. századi forradalmár és népfelkelő csoportokhoz kapcsolódott. Célja egy saját ifjúsági kultúra megteremtése (Manifest vom Hohen Meißner, 1913), amely méghozzá a felnőttekkel szembeni oppozícióban, a városi civilizáció ellenére, de nevelő hatású értékek bevonásával jön létre (v.ö. W. Roessler, 41.). Barátság, az ifjúság vezetése, kis csoportok kialakulása szövetségi szimbólumokkal, közös kirándulások és találkozások a természettel, amelyek a világnézet és az önértékelés szempontjából jelentettek kiindulást, jellemezték az ifjúsági mozgalmat, amelyek mind a nemzeti, mind a katolikus és mind az evangélikus irányzatokban, mind bizonyos módosulásokkal még a szocializmusban is fellelhetők voltak. Nevelési módszereivel és a „belső forradalomra és megújulásra” biztató felhívásával az ifjúsági mozgalom (amely lényegében Németországra és Ausztriára korlátozódott, noha az angolszász világban a cserkészmozgalom bizonyos szempontból hasonlóképp fejlődött) tagjaira meghatározó erővel hatott és ezen túlmenően példaképpül szolgált. Egyébként ebből nem szabad arra következtetni, hogy az ifjúság többsége részt vett az ifjúsági mozgalomban. Erre utal H. Siercks (Jugendpflege, Berlin-Leipzig, 1913, 67.) könyve és Luise Fick tanulmánya (19. 14.) Fiatal emberek élménybeszámolói és önvallomásai megjelentek az akkoriban hirtelen nagy számban kiadott ifjúsági folyóiratokban, amelyek az ifjúsági mozgalom különböző irányzatait képviselték. Hans Blüher a „Vándormadár”-ban (1. kiad. 1912) már az első világháború előtt naplókat, leveleket és számtalan egyéb önvallomást közölt fiataloktól.

1914-15-ben keletkezett Siegfried Bernfeldnek, az ifjúsági mozgalom egyik vezérének „Az ifjúság fogalmáról” című első írása (bécsi disszertáció), amely annak ellenére, hogy saját élményeire támaszkodott, tudományos igénnyel lépett fel. Munkáján világosan felismerhetők az Egyesült Államokban élő C.S. Hall-nak a hatásai (Adolescence, New York, 1904), aki egy átfogó ifjúságtan kidolgozására tett kísérletet, hasonlóképp észrevehetők S. Freud akkoriban már publikált írásainak befolyása, mint ahogy hatással volt Bernfeld munkájára W. Jerusalemnek (Bécs) egy tudományos szociológia érdekében kifejtett tevékenysége is. Egy tudományosan megalkotott, a tárgyhoz tudatos távolságtartással közeledő ifjúságfogalom megteremtése Bernfeld számára egyidejűleg felvetette a szükséges módszerek kérdését is. Hiszen a felnőttek

által használt ifjúságfogalmat az „ifjúsághoz való affektív viszonyulásuk” határozza meg, a „naív fogalomalkotás általános tendenciái mellett” rendszerint a „saját helyzetük alapján kritikátlanul következtetnek mindenki máséra”. Ezért szükség van egy „szisztematikus adatgyűjtemény” létrehozására az ifjúságról, amely „sajátos jellegű állapot”, „mivel a közvetlen megkérdezés mellett sürgetően szükség van kiegészítésre” (5. 61.). Ebből a célból Bernfeld szükségesnek tartotta a „pszichológia és a szociológia” együttműködését és kidolgozta a programját egy „Ifjúságpszichológiai és Ifjúságszociológiai Intézetnek”.

Curt Bondy, hamburgi tudós írásos kérdőív segítségével már a húszas évek elején részletes vizsgálatot végzett 30 munkásfiatal körében az ifjúsági mozgalomhoz fűződő viszonyukról, a foglalkozásukról, fogyasztási szokásaikról, tudományos és művészeti rendezvényeken való részvételükről, valamint politikai beállítottságukról. Ezeket az adatokat kiegészítette a proletár ifjúsági szervezetekkel kapcsolatos olyan információkkal, mint a taglétszám és társadalmi összetétel. Bondy a vizsgálat eredményei mellé tanulmányokat és élménybeszámolókat, és olyan verseket és dalokat csatolt, amelyeket a fiatalok a szervezetekben adtak elő. Ez a dolgozat példaképe lett egy sor más vizsgálatnak is.

További fontos lépéseket tett meg a bécsi Charlotte Bühler az ifjúságszociológia létrehozása érdekében. Ő a fiataloktól származó dokumentumok kiértékelése mellett mindenek előtt naplók, költemények és levelek elemzését is fontosnak tartotta, amely mint egy forráskutatás, a fiataloknak a közélet intézményeiben való részvételét regisztrálja, azért hogy fel lehessen dolgozni a pályaválasztási hivatalok és a nevelési tanácsadók statisztikáit, az ifjúsági szervezetekről alkotott véleményeket és az ifjúsági bűnözés adatait. Ő fontosnak tartotta megvizsgálni a fiatalok részvételét a sport-, a szórakoztató és képzőintézményekben, a fiatalok rendelkezésére álló pénzek felhasználását, és a személyes életvitel egyéb elemeit, „amelyekről statisztikailag csak akkor tudunk meg valamit, amikor a fiatalok a normákkal konfliktusba kerülnek” (12. 329.). Ezzel Charlotte Bühler az ifjúság- és fejlődépszichológia felől szociológiai ifjúságvizsgálatok irányába tett lépéseket. A szociológiától mint segédtudománytól a pszichológiai kutatások gazdagítását kívánta meg a kutatási módszerek ötvöztetésével.

Charlotte Bühler tanítványa, Paul Lazarsfeld tette meg a döntő lépést az ifjúságszociológia felé. Amíg Charlotte Bühler és más ifjúságpszichológus, mint pl. E. Spranger naplók, levelek stb. elemzésével csak egy relatíve szűk csoportot vizsgálhatott, vagyis csak azokat, akik képzettségük és egyéni érdeklődésük révén képesek voltak és hajlamuk is volt arra, hogy önmagukra vonatkozóan tényekről és gondolatokról írásban számoljanak be, Lazarsfeld az ifjúságkutatást átfogó társadalmi háttérvizsgálattal közelítette meg. Lazarsfeld a fejlődépszichológiai adatokat a valós társadalmi adottságok (lakóhely, család, társadalmi réteg stb.) vizsgálatával és megfigyelésével, továbbá különböző társadalomelméleti ideológiák kiértékelésével tudományosan megalapozott szociológiai ismeretekké építette ki. Így jutott pl. az „Ifjúság és foglalkozás” c. munkájában arra az eredményre, hogy a fiatalok pályaválasztását a környezetük

szakmai-gazdasági struktúrája befolyásolja. „A nagyvárosi fiatalok spontán pályaválasztási elképzelései statisztikai megoszlásukban világosan visszatükrözik a városok gazdasági szerkezetét és konjunktúra ingadozásait, amelyet kisebb részt pszichológiai elemek és kvázi-elemek befolyásolnak, amelyek fejlődépszichológiailag meghatározott hajlamoknak és ellenszenveknek felelnek meg.” Lazarsfeld vizsgálatának egyik legfőbb eredménye mutatja, hogy a munkásfiatalok, akik 15 évesen választanak szakmát, még nem „érették a választásra” és még nem „teljesítménycentrikusak”, ezért a pubertásnak erre a radikális megrövidítésére a munkakedv csökkenésével és kulturális stagnálással reagálnak. Ezzel megalkotta az ellenképét az „elhúzódo pubertás” valóságidegenségének, amelyet a felsőbb rétegek hosszabb idejű tanulmányokat folytató fiataljait vizsgálva S. Bernfeld fogalmazott meg.

Az „Ifjúság és foglalkozás” mellett Paul Lazarsfeldnek a svájci fiatalok vizsgálatáról összeállított anyaga kiterjedt a különböző társadalmi rétegű fiatalok családi kapcsolatainak és életcéljainak tanulmányozására is. Ebben megmutatkozott „világosan, hogy a középrétegek családjában egy harmadik személy szerepe nagyobb, mint a proletárokéban”. Bizalmasuknak is gyakrabban említették szüleiket és nem harmadik személyt a munkásfiatalok, mint a középosztályból származók. Testi fenytésben is valamivel gyakrabban részesült a szülőktől a munkásfiatalok csoportja, mint más megkérdezettek. A társadalmi származás alapján további különbség mutatkozott meg abban is, hogy a munkásfiataloknál az életkor előrehaladtával a szülők iránti bizalom és a velük való konfliktus is egyúttal gyorsabban csökkent mint a középrétegben.

A húszas években széleskörű kutatásokat végeztek, amelyek elsősorban a dolgozó fiatalok társadalmi helyzetét vizsgálták. Jó bibliográfiát találunk Lazarsfeld „Ifjúság és foglalkozás” c. munkájában. Némelyik munka pl. pontos adatokat közöl az egyletekhez tartozásról is. Így Agathe Schmied szerint 1924-ben Kielben a szakmunkásképző iskolákban 570 tanuló közül 26% sportegyesületi tag volt, és 14%-a ifjúsági egyesülethez tartozott. 1927-ben Bernhard Mewes beszámol egy vizsgálatról, amely kiterjedt Németország minden részére és 100.000 szakmunkástanuló fiút érintett (tanoncot és képzetlent), zömmel 14-18 éveseket. Közülük 38% torna- vagy sportegyesületi tag volt és 22% ifjúsági egyesületi tag is. Látjuk, hogy akkoriban is túlsúlyban voltak a szakosodott egyesületek. A statisztikai elemzések és a kérdőíves vizsgálatok mellett kultúrkritikai irodalom is foglalkozott az ifjúsággal. Így írja le pl. Günther Dehn az ifjúságot „nagyon józannak” és „rendkívül realisztikus képességűeknek. Az ember nagyon racionálisan gondolkodik és haszonelvűen. Ez nem a rajongás vagy a világfájdalom korszaka... Ha a világ értelme felől kérdeznénk meg őket, csak ezt választanák, hogy ez mi, azt nem tudjuk, és nem is érdekel minket, hogy megtapasztaljuk. De mivel csak egyszer élünk, az életből olyan sokat akarunk birtokolni, amennyit csak lehetséges. Pénzt keresni és szórakozni, ez a létezés két támpillére. Ez a nép valóban amerikanizálódott, öntudatos és magától értetődően felszínes” (16. 38-39.). Ez úgy hangzik, mint H. Schelsky második világháború utáni ábrázolását a „szkeptikus ifjúságról” hoznánk előre.

Az Egyesült Államokban a városiasodás olyan mélyreható folyamat volt, hogy az ifjúságszociológiai kutatás szorosan együtt fejlődött a városszociológiával. Thrasher „gengekről” szóló tanulmánya (Chicago 1927) meghatározott egy olyan fejlődést, amely Whyte „Street Corner Society”-éig (Chicago 1943) ívelt és olyan meghatározó volt, hogy Sheldon és Eleanor Glueck híres munkája az ifjúsági bűnözésről semmi más elemet nem vett figyelembe a fiatalok életét és magatartását meghatározók közül, csak a közvetlen környezetükből fakadóakat, köztük a családi kapcsolatok fajtáit, az apa foglalkozását stb. Az ifjúságszociológia szempontjából úttörőnek számít az a vizsgálat, amelyet August B. Hollingshead végzett el Közép-Nyugaton az USA-ban megvizsgálva egy-10.000 lakosú városban 1941-ben és 1942-ben egy, 13-19 év közötti 369 fiúból és 366 lányból álló csoport társas viselkedését. Hollingshead munkájának fő eredményeként megállapította, hogy funkcionális viszony van „Fiatalok családjának osztályhelyzete és a közösségben való viselkedése között” (25441.). Összesen öt rétegből a három felsőt a szülei a „rétegeikre jellemző kultúra” szellemében nevelték és ők elfogadták ezt, amíg az alsó rétegek gyermekei, miközben tiltakoztak a társadalom által alábecsült rétegbe való betagozódás ellen, egyúttal szüleik ellen is lázadtak (25. 443.).

Ivan Nye ezt a tézist közelebről is megvizsgálta. Erős összefüggést talált a család szocioökonómiai helyzete és a szülőkép között, mégpedig úgy, hogy az emelkedő státusszal együtt az alkalmazkodás foka is nőtt (Ivan Nye: Adolescent-Parent Adjustment, Socio-Economic Level as a Variable, Am. Soc. Rev., Bd. 16., 344 köv.). A másik eredmény az volt, hogy ha a státuszváltozót állandónak vesszük, a szülőkhöz való alkalmazkodás a lakóhely városiasodási fokával pozitíve, a gyermekszámmal negatíve korrelál. Donald E. Payne és Paul Henry Mussen (51. 394-407.) a következő eredményekre jutott:

1. A fiatal fiúk annál jobban azonosulnak az apjukkal, minél inkább fizetést, támaszt és segítséget jelentő személynek találják.
2. Az apával való azonosság foka attól is függ továbbá, hogy mennyivel múlja felül a fizetés és a támasz az anya oldaláról.
3. Az azonosulás intenzitása attól is függ, ha mindkét szülőtől egyforma támaszra számíthatnak, hogy a szülőket egy közös tekintélynek érzik-e.

D. M. Heer vizsgálatai (Domince and the Working Wife, Social Forces, Bd. 36, 341. és köv.) az USA-ban és René Könige Németországban (Family and Authority: The German Father in 1955, The Brit. Soc. Rev. Bd. 1. Nr. 5.) megerősítik azt a felismerést, hogy az apa befolyása, tekintélye és példaképpé válása a családban a gyermekek és fiatalok számára annál erőteljesebb, minél magasabb a társadalmi státusza és ezzel együtt a legtöbbször minél nagyobb a jövedelme.

Dale B. Harris és Sing Chu Tseng (51. 6-5 és köv. p) megállapították 3000, 9 és 18 év közötti gyermekre és fiatalra kiterjedő vizsgálatukban, hogy 1500 fiúnak a szüleihöz fűződő pozitív viszonyában előtérben állt az anyához fűződő viszony.

Gerhard Baumert, aki 1736 személyt vizsgált meg, 50% gyermeket és 50% 14 éven felüli fiataalt, kimutatta, hogy a családon belüli és kívüli személyek közül az anya kapta a legkevesebb kritikát, ha őt egyáltalán bírálták, akkor ez a lányok részéről történt. (3. 226.)

Knut Pipping és munkatársai szabad interjúkkal (40) 44, 18 és 22 év közötti vizsgálati személyt kérdeztek meg. A „legfontosabb ember”-nek a megkérdezett fiatalok 53%-a az anyát nevezte meg, és csak 18% az apát, a legfontosabb bizalmi személynek valamennyi megkérdezett 26%-a az anyát és csak 12%-a az apát (40. 313.) Az „anyához és az apához fűződő emberi közelség” szempontjából is a „megkérdezettek fele ... egy mindig is meglevő változatlan konstellációról beszélt... és a legtöbb azt mondta, hogy mindig közelebb állt az anyához.” (40. 109.)

Helmut Schelsky is családszociológiai kérdésfeltevéseiből építette fel ifjúságszociológiáját. Erős kötöttség meglétét látja a nyugatnémet fiatalok és családjuk között és sorrendet, sőt konformitást lát a családhoz fűződő viszonyukban. „A családi teljesítmények és a családok izoláló és stabilizáló kiscsoportszerű erős összetartása vészhelyzetekben (háborús és háború utáni élmények) a fiataloknál a családhoz fűződő szoros kötődést eredményeztek...” és „saját családjuk melletti kiállásra vezethetők vissza” (47. 140.). A család, amelyhez a fiatal oly szorosan kötődik, azonban feszült viszonyban áll a társadalommal, és a család intím világa és az anonim termelői világ között, amelybe belép a fiatal, válaszként a részt nem vállalás és vállalni nem akarás magatartása alakul ki, amely a „szkeptikus generáció” ifjúságát jellemzi. Schelsky tanulmánya azonban az ifjúsági magatartás egyéb szektorait is bevonta a vizsgálatba, és leírta, közvéleménykutatási eredményeire támaszkodva, mégpedig a szabadidő eltöltését, szervezetekben való részvételt, politikai véleményeiket stb.

Mielőtt Schelsky gondolataival tovább foglalkozunk, vessünk egy pillantást K. Bednarik „A fiatal munkás – egy új típus” c. írására, amelyben a fiatalok jelenlegi magatartását impressziók és visszatekintések alapján próbálta értelmezni. Bednarik az „új típust” a második világháború legjellegzetesebb éveire vezeti vissza, amennyiben „az akkori „új Európa” kollektív-arcával szemben” most egy hangsúlyozottan polgári „anti-típus” jött létre, amelyet a nyugati, állítólagos amerikai ruházat és az akkoriban tiltott táncok jellemzőek. Ez az anti-típus modellé vált, amelyhez „a háború utáni ifjúság, különösen az azóta szabaddá vált proletariátus fiataljai igazodnak”. Jellemző rájuk „az intenzív szórakozásigény, hajlam a divatos túlzásokra, és a kriminalításra, kicsi, falkaszerű csoportokba tömörülés és a politikai szervezeti formák kerülése”. „Ott ahol (a munkás) régi típusa társadalmi feladatot látott, az új típus csak saját magát látja”.

Schelsky a „szkeptikus generáció típusának” megalkotásához történetileg még messzebbre nyúlik vissza. Szerinte 1900 óta a német ifjúság fejlődésében három szakasz különíthető el. Kezdetben az ifjúság a polgári társadalom elleni tiltakozásul saját világot teremtett és „a személy egysége, egyszerűsége, igazságossága és abszolút léte miatt” a társadalmi kötelekeket elvetve „a barátság és az eleven közösség kötöttségeit” vállalva (47. 61.) „ifjúsági szövetségekbe” tömörült. Később, a nemzetiszocializmus alatt, a modern absztrakt szervezeti formák aktivizálták saját céljaikra a fiatalok pri-

mer csoportképződményeit és személyes igényeit és a fiatalokat „politikai ifjúságként” a technikával való azonosulásra és fegyverrel való bánásmódra kényszerítették. Az égő városokban a Volksturmral együttarcoló Hitlerjugend egyszerre csúcspontja és zárószakasza a második „kortörténeti fázisnak”. A harmadik szakasz napjainkban a „szkeptikus generáció” korszaka. Ezt az „ifjúsági tudat politikamentessége és ideológiamentessége” jellemzi. A „szkeptikus generáció” a mindennapok világában „az anyagiség bővületében” magatartásbiztonságra törekszik. Egykedvű „szkeptikus világbölcsességgel” kívánja hangsúlyozni a személyiséget „a frázisokkal, sőt a szavakkal szembeni bizalmatlansággal” (47. 90.) – miközben egyébként, véli Schelsky, a felszín különbözőségein könnyen átsiklik. Az egyén alkalmazkodása a „modern társadalomstruktúra társadalmi cselekvési szükségszerűségeihez” az uralkodó modell. Ez az alkalmazkodás azonban ellentmondásban áll a fiatal éretlenségével. Egy ál-felnőttiség jön létre, egy látszatmagabiztosság a viselkedésben, amely elfedi, de nem küszöböli ki a tulajdonképpeni bizonytalanságot.

A mostani német ifjúság „csendes generáció”, aki jobban tudja, mint a politikusai, „hogy Németország lelépett a nagypolitika színpadáról”. Óvakodik attól, hogy véleménye eltérjen a többségtől, a „kölsönös alkalmazkodás” gyakorlatából következik, hogy kicsi, vagy egyáltalán nincs áldozatkészsége, noha szakmai teljesítménye inkább emelkedik, mint csökken. Ideálja a váltók gyors és biztos állítása. Schelskynek ezek a tézisei egyrészt a kultúrkritikai irodalom, másrészt nem lebecsülendő számban a pedagógusok körében hatottak és a publicisztikában széles teret kaptak, de a kritika sem hiányzott (H. Muth: Die Skepsis der Jugend. In Geschichte in Wirtschaft und Unterricht, 10. évf. (1959, 333. és köv. p.; L. Rosenmayr: Skeptische Generation oder Skepsis der älteren Generation. In Wort und Wahrheit, 14. évf. (1959), 380.

Schelsky foglalkozott a fiatalok szabadidő-eltöltésével is, amint előtte már Viggo Graff Blücher. A szabadidős magatartás egyik aspektusáról, a mozlátogatásról Martin és Margarete Keilhacker adott hírt, mint ahogy Georges Teindas és Yann Thireau. A fiatalok fogyasztási szokásait Ruth Münster vizsgálta („Pénz a farmernadrágban, fiatal fogyasztók”, Stuttgart, 1961).

Szexuális kérdésekkel foglalkozott Winston Ehrmann (Premarital Dating Behavior, New York 1959) és H. Muchow. A vidéki ifjúság speciális problémáit Helmut Wollenweber és Ulrich Planck tanulmányozta. A kamaszproblémát August Aichhorn, Curt Bondy („Jugendliche stören die Ordnung”, München 1957) és Georg Kaiser („Randalierende Jugend”, Heidelberg 1959) tárgyalja. Ifjúkori részvételeket szervezetekben és csoportokban James S. Coleman módszertanilag különösen érdekes kutatásai és Gerhard Wurzbacher elméleti célzatú, „Gruppe – Führung – Gesellschaft” munkája mellett még néhány átfogó vizsgálat taglalja.

A különböző ifjúságszociológiai kérdésekről a „Jugend in Not” c. brossúra (közread. A. Brodil, Wien, 1959) ad áttekintést. Újabb tanulmánygyűjteményt adott ki E. Ginzber és J. M. Seidmann. E. Lichtenstein „Umrisse einer soziologischen Jugendkunde” c. tanulmánya a spekulatív ifjúságszociológia szemléletmódjába enged betekinteni.

A bécsi és alsóausztriai 15-17 éves szakmunkástanulók körében elvégzett 800 fős vizsgálatának eredményei alapján L. Rosenmayr vitába száll az ifjúság családi kapcsolatairól és szabadidős szokásairól megjelent legfontosabb szakirodalommal. A „Társadalmi rétegződés, képzés és képzési célok ifjúkorban” (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 5. Sonderheft, 1992. 268. és köv.) témát fiatal munkások és 1000 diák adatainak összehasonlítása alapján dolgozta fel.

Lássunk néhányat a bécsi vizsgálat eredményeiből:

A fiatalok erős pozitív viszonyulása anyjukhoz egybecseng annak az élménynek a nagyobb gyakoriságával, hogy az anya szereti és elfogadja őket. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatal munkások erős pozitív kötődése anyjukhoz az anyáknak fiaikhoz fűződő szoros kapcsolatán nyugszik. Ezzel szemben az apákhoz fűződő viszonyban hat egy társadalmi faktor is, ami az apa státuszával függ össze és az apa-fiú kapcsolatot kevésbé stabilizálja, mint az anya-fiú kapcsolatot.

A család mellett igen erős a szabadidős környezet befolyása is. Utóbbi, ha nem egyesületekben szerveződik, amikor is legtöbbször a szülőktől befolyásolt célok irányába hat, rendszerint a mindenkori kínálattól függő koordinálatlan tartalmakat nyújt, amelyek a szülőktől származó gyenge pozitív hatásokkal ellentétben erősen befolyásolják a fiatalokat.

A szülőktől való leválás első lépéseit a fiatalok éppen ott teszik meg, ahol az a legkönnyebb: a szabadidő tartományában. A fiatal munkások családjának többsége közepes és gyenge intenzitású útmutatást ad és ellenőriz a gyakorlati élet területén, de nem a világnézeti-politikai kérdésekben. A szoros kötődések azonban ritkák és ahol megvannak, ott rendszerint viszonylag szilárd, magatartásmeghatározó szabályozottsággal és fegyelmezéssel kapcsolódnak össze és nem a szülők patriarchális viselkedésével vagy „autoriter magatartásával”.

A szülők – akiket tanácsadás és beszélgetés szintjén más tudatosan nem ellensúlyoz – iránti erősebb, a gyermekkoron túl is megmaradó érzelmi kötődések izoláló hatása, amelyek aktuális kapcsolatokban, mindenek előtt a szabadidőben nem realizálódnak, más, a szülőkhöz fűződő kapcsolat sokkal kevésbé kifejlődött dimenzióval szemben a mély kötődések elleplezőjeként jelenik meg.

A fiatalok elfordulása a szülőktől, ami a szabadidős tevékenységben jelenik meg, nem jelent mást, mint nevelői vagy kulturálisan fontos személy vagy célok felé fordulást egyben. A baráti csoport vonzerejére utalásokat abból látunk, hogy a megkérdezetteknek mintegy egyharmada azt a választ adta, hogy hasonló korúak csoportjához a szülői tiltás ellenére is csatlakoznának abból, hogy a megkérdezetteknek több mint a fele saját bevallása szerint szabadidős tevékenységét a barátok terveire igazítja. A barátokhoz való igazodás azonban a közvetlen környezethez való orientálódást jelenti. Hiszen a megkérdezetteknek több mint háromnegyede azt válaszolta, hogy a barátaik többsége egy fél óra alatt gyalog megtehető sugarú körből származik. A „tartós barátnői kapcsolat” az „aktívabb” és „vonzóbb” fiataloknál gyakrabban fordul elő, mint a csoport többi tagjánál. A szakmunkástanulók és középiskolások vizsgálatait és az ifjúság kulturális magatartását és életcéljait kutató további munkák megjelenése várható.

A szociológia és a mélylélektan határterületeiről informálnak: Erik Erikson „Gyermekek és társadalom” Stuttgart, 1961, továbbá Fritz Redl „Csoportemóciók és vezérszerep” In Lambert Bolterauer: A nevelési tanácsadó műhelyéből. Emlékkönyv August Aichborns halálának 10. évfordulójára. Wien, 1960.)

Az ifjúság-szociológiai kutatások szisztematikus összefoglalása napjainkban nehezen valószínűsíthető meg. A kultúrantropológiai és etnológiai kutatás Margaret Mead kivételével csak néhány esetben jelentkezik és alig támaszkodik a szociológiai elméletekre. Értékes Oscar Lewis anyaga („Five Families Mexican”, Case Studies in the Culture of Poverty, New York 1960). A lokális bázison alapuló kutatási anyagok, eredmények és elméletek megszorodásával felmerül a konkrét társadalomban és kultúrában szerzett ismeretek általánosításának jogosultsága és korlátoltsága, amelv mind módszertanilag, mind elméletileg komoly problémát jelent. Kérdéssé válik, vajon egyformán hatnak-e a törvényszerűségek bizonyos alapvető társadalmi viszonyokra (például egyrészt a fiatalok és szülők közötti, másrészt a fiatalok és kortársaik közötti viszony) különböző kulturális és gazdasági viszonyok között, mint pl. a primitív társadalmakban, vagy a fejlett ipari társadalmakban, vagy katolikus és protestáns népcsoportoknál.

A modern ifjúsággal foglalkozó szociológiában az ötvenes évektől két elméleti irányzat alakult ki, a szocializációs és a nemzedéki elmélet. A szocializációs elmélet teoretikusai azzal érvelnek, hogy tipikus társadalmi feltételek mellett kevés szignifikáns különbség jön létre a társadalom elsődleges korcsoportjai között. A társadalmi intézményeket azért hozzák létre, hogy állandósítsák saját létüket az oktatáson, társadalmi tanuláson, valamint a státusz és a szerepek fenntartásán keresztül. A fiatalokat tanítják és elvárják, hogy elfogadják a felnőtt társadalom értékeit, normáit és gyakorlatát, ami elvethetően segíti a felnőttkorba való sima átmenetet.

A nemzedéki elmélet alapjait Mannheim fektette le. A Mannheim-féle megközelítésben a nemzedéki élmény társadalmi-történeti ágyazottságától függően változik és a társadalmi változások felgyorsulásával növekszik a szakadék a fiatal és felnőtt nemzedékek között. A nemzedéki elmélet nagyobb teret enged a szocializációs, illetve strukturális-funkcionális elmélettel szemben a társadalmi változásoknak, ezzel összefüggésben a fiatalok és felnőttek közötti nemzedéki konfliktusoknak.

A nyolcvanas évekre azok az irányzatok erősödnek fel az ifjúság-szociológiában, amelyek civilizációs korszakváltást, illetve ifjúsági korszakváltást helyezik középpontba. Az ifjúsági korszakváltás lényege, hogy a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái, életkarrierje egyre inkább eltér a felnőttekéétől. A fiatalok egyre inkább saját maguk fogalmazzák meg mintáikat és egyre kevésbé követik a felnőttekét. Az ifjúság-szociológia ezen irányzatai között igen fontos individualizációs elmélet szerint a növekvő individualizálódás nyomán a fiatalok egyre inkább elutasítják az idősebb generációk gyakorlatát, különösen akkor, ha az felfogásuk szerint szemben áll a fiatalok azon igényével, hogy nagyobb szabadságot és függetlenséget fejezhessenek ki. A környezetszennyezést, az atomerőművek építését és a nukleáris háborút a fiatalok úgy fogják fel, hogy azok a globális egészséget, biztonságot és kontinuitást veszélyeztetik. Tudatában vannak a környezetrombolás és a nukleáris katasztrófák növekvő veszélye-

nek. Amikor az objektív korcsoportok szubjektív, mozgósító erőként egyesülnek a társadalmi változásokra, nemzedéki mozgalmá válnak transzformálódnak.

A fiataloknak felnőttekétől eltérő értékorientációit Inglehart azonosította. Inglehart a modern ifjúságot egy posztmaterialista generáció tagjaként jellemzi. Szerinte az idősebb, a második világháború előtt született materialista generációtól eltérően – akik számára a gazdasági, fizikai és politikai biztonság fontos – a posztmaterialista fiatalok (az ötvenes években és azután születettek) olyan nem materialista, az életminőségére vonatkozó dolgokat hangsúlyoznak, mint az önkifejezés, a független életstílus és a közösség megmaradásának igénye. Jóllehet a nyugati társadalmakban még többségben vannak a materialisták, a posztmaterialisták száma azonban folytonosan nő, összességüket és fontosságukat tekintve.

A nyolcvanas évek közepére J. Zinnecker a nemzedéki, individualizációs és a posztmaterialista elméleteket is figyelembe véve középpontba állította az ifjúság önálló társadalmi réteggé válásának kérdését. Azt hangsúlyozva, hogy a kulturális tőke felértékelődésével együttjár az ifjúság felértékelődése, melynek következtében az ifjúsági életszakasz meghosszabbodása a fiatalok fokozódó individualizálódásával, a posztmaterialis értékrend előtérbe kerülésével, és az ifjúsági kultúra felértékelődésével jár együtt, a fiatalok egyre inkább önmaguk az ifjúsági kulturális csoportstílusokkal összefüggésben alakítják ki társadalmi és politikai cselekvéseiket. A nyugat- és kelet-európai fiatalokat vizsgálva viszont kiderült, hogy addig, míg az ifjúság önállósodása Nyugat-Európában előre haladt, addig Kelet-Európában a fiatalok önállósodásának késleltetett voltáról beszélhetünk.

(Irodalom: Bernfeld, S.: *Über den Begriff der Jugend*. 1914.; Trasher, F.: *The Gang*. Chicago, 1927.; Whyte, W.: *Street Corner Society*, Chicago, 1955.; Schelsky, H.: *Die sceptische Generation*. Köln, 1957.; Eisenstadt, S.: *From Generation to generation*, Chicago, 1956.; *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúság kulturális mintái.* (Szerk.) Gábor Kálmán, Szeged, 1992)

YUPPIEK (YOUNG URBAN PROFESSIONAL)

A yuppiek olyan 20 és 39 év közti magas jövedelemmel rendelkező „fogyasztásbarát” csoport, amely jellemzően a nagy városokban vagy azok közelében él. Magyarországon a fiatal (30-39) év közti fiatal bankárok sorolhatók például a yuppiek közé. A magyar fiatalok esetében inkább beszélhetünk a yuppie-mintákról, amelyek leírhatók az öltözködéssel (öltöny, nyakkendő), autómárkával, például BMW vagy mobiltelefonnal. Az e mintákat követő fiatalok nem az elit körében találhatók meg, hanem inkább a falvak, kisvárosok, középvárosok kisvállalkozói, illetve majdani kisvállalkozói körében. (Láttuk, hogy milyen magas a szakmunkástanuló fiatalok körében a yuppie mintákat követők aránya. Ezért is vizsgálatainkban a yuppie és a vállalkozó minták kifejezéseket szinonimaként használjuk.)

(Irodalom Szalai Erzsébet (1994) *Technokraták, kliensek, yuppiek. A gazdasági elit szerkezete és viselkedése. In Szalai Erzsébet: útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után.* Bp., Pesti Szalon Könyvkiadó, 201-211.)

